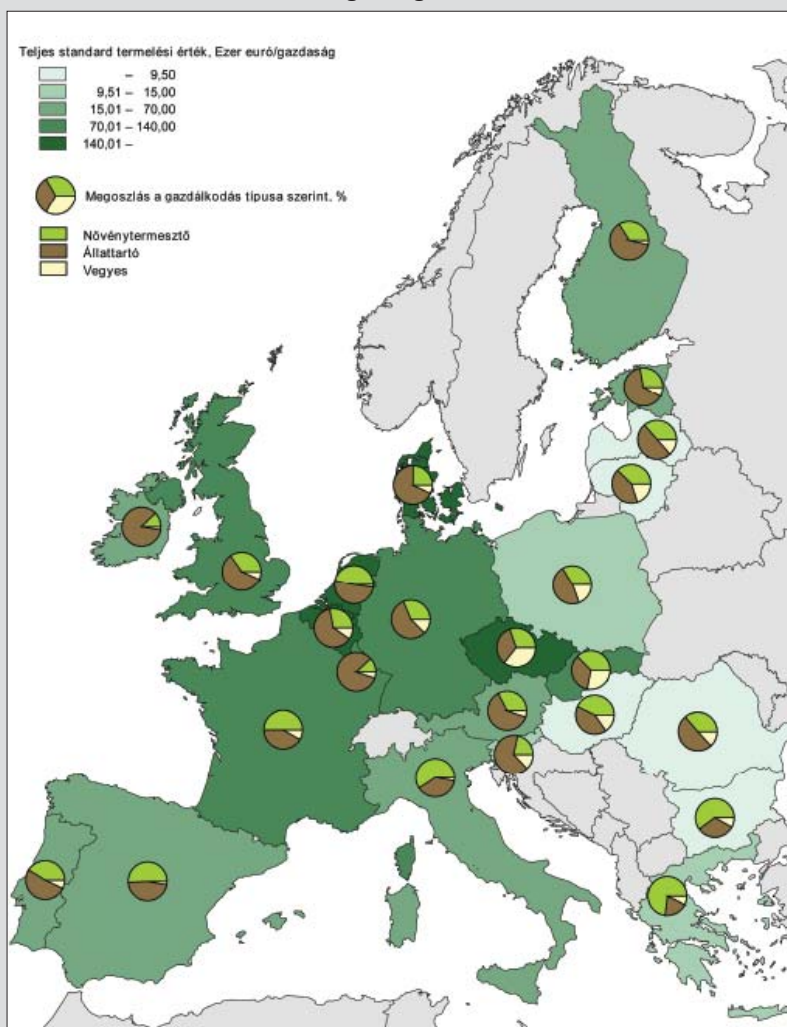


GAZDÁLKODÁS

www.nakvi.hu
Scientific Journal on Agricultural Economics
A TARTALOMBÓL

Az egy gazdaságra jutó átlagos teljes standard termelési érték az EU-tagországokban, 2010



Forrás: Valkó Gábor tanulmánya

Magyar agrárgazdaság tíz éve az EU-ban

Gazdaságszerkezet alakulása 2000–2013

Jövedelmezőség- és hatékonyságváltozás

Agrárkereskedelem a csatlakozás után

Támogatások, lehívások, eredmények

Termelői szervezetek jelentőségének változása

Vita a hatékonyságról és foglalkoztatásról



NAKVI Nemzeti Agrárszaktanácsadási,
Képzési és Vidékfejlesztési Intézet

KERESÉS



Főoldal

BEMUTAKOZÁS

KIADVÁNYOK

MEDIAJÁRÓ

ELŐFIZETÉS

PARTNERINK



Tisztelt Látogató!

Üdvözlöm honlapunkon, mint a VM Vidékfejlesztési, Képzési és Szaktanácsadási Intézet (VM VKSZI) főigazgatója és a Vidékfejlesztési Minisztérium (VM) által alapított tudományos lapok kiadója.

A VM döntése alapján 2012. január 1-jétől kilenc agrárszaklap kiadása került a VM VKSZI-hez. Arra törekszünk, hogy ezek a folyóiratok továbbra is az agrártudományok színvonalas fórumai legyenek és biztosítsák a tudományos műhelyekben, valamint a hazai és határon túli doktori iskolákban zajló kutatások eredményeinek közzétételét a szakmai közvélemény számára. Az említett lapokkal mellett intézetünk adja ki *A falu* című folyóiratot és a *Magyar Vidéki Mosaic* magazint is, amelyek főként a vidékfejlesztés aktuális kérdéseit és eseményeit mutatják be évszankonkénti megjelenéssel.

Intézetünk törekvésében a vidékfejlesztés területén kiemelt jelentőségű az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (ÚMVP) és a Darányi Ignác Terv kommunikációs feladatainak ellátása. Ebben jelentős szerepet kap különböző rendezvények, fórumok és továbbképzések szervezése és lebonyolítása. Igen fontos azon felül, hogy a vidékfejlesztésben a LEADER helyi akciócsoportokkal kapcsolatban folyamatos monitoring törekvényt végzünk. Ennek eredménye reményeink szerint, hogy az akciócsoportok munkája, valamint a vidékfejlesztés megfiglése is javul országos és európai szinten egyaránt.



1223 Budapest Park u. 2. | Telefon: +36-1-3628100 | E-mail: info@agrariapok.hu | Fax: +36-1-3628104

www.agrariapok.hu

TARTALOM

Tisztelt Olvasó! 199

TANULMÁNY

Vajda László: Elvárások, realitások, lehetőségek – A magyar agrárgazdaság
tíz éve az Európai Unióban200

Valkó Gábor: A gazdaság szerkezet változása 2000 és 2013 között 211

Kapronczai István – Keszthelyi Szilárd – Takács István: Gazdaságok
jövedelmezőségének és hatékonyságának változása 222

Jámbor Attila – Vásáry Miklós: A magyar agrárkereskedelem tíz évvel a
csatlakozás után 237

Bíró Szabolcs – Nemes Gusztáv: Vidékfejlesztési támogatások, le hívások,
eredmények 247

Szabó G. Gábor – Barta István: A mezőgazdasági termelői szervezetek-
szövetkezetek jelentőségének és helyzetének változása
az EU-csatlakozás után 263

VITA

Fertő Imre – Baráth Lajos: Hatékonyság és külkereskedelmi versenyképességi
vizsgálatok a kelet- és közép-európai országokban: irodalmi áttekintés 279

KRÓNKA

A Gazdálkodás 2013. évi nivódijának átadása291

Menyhárt Csaba – Rieger László: Konferenciavita, hozzászólások 292

Tisztelt leendő Szerzőtársak! 296

A Gazdálkodás agrárökonómiai tudományos folyóirat I. nyári „edzőtábora” 302

Előfizetési felhívás 303

Summary 297

Contents 301

A GAZDÁLKODÁS

SZERKESZTŐBIZOTTSÁGA

SZÉKELY CSABA

a Szerkesztőbizottság elnöke
egyetemi tanár, Sopron

KAPRONCZAI ISTVÁN

főszerkesztő,
c. egyetemi tanár, Budapest

RIEGER LÁSZLÓ

felelős koordinátor,
c. egyetemi tanár, Budapest

BARTOS SZABOLCS

igazgató, Budapest

BORBÉLY CSABA

egyetemi docens, Kaposvár

FEHÉR ALAJOS

egyetemi magántanár, Kompolt

FORGÁCS CSABA

egyetemi tanár, Budapest

HEGYI JUDIT

egyetemi docens, Mosonmagyaróvár

CSETE LÁSZLÓ

tiszteletbeli főszerkesztő,
c. egyetemi tanár, Budapest

TAKÁCSNÉ GYÖRGY KATALIN

doktori iskolák koordinátora,
egyetemi tanár, Gyöngyös

KÁPOSZTA JÓZSEF

egyetemi docens, Gödöllő

LAKNER ZOLTÁN

egyetemi tanár, Budapest

MEZŐSZENTGYÖRGYI DÁVID

c. egyetemi tanár, Budapest

PUPOS TIBOR

egyetemi tanár, Keszthely

SZABÓ G. GÁBOR

tudományos főmunkatárs, Budapest

SZÚCS ISTVÁN

egyetemi docens, Gödöllő

TUDOMÁNYOS TANÁCSADÓ TESTÜLETE

ALVINCZ JÓZSEF

c. egyetemi tanár, Budapest

CSÁKI CSABA

akadémikus, professor emeritus
Budapest

FERTŐ IMRE

egyetemi tanár, Budapest

LEHOTA JÓZSEF

egyetemi tanár, Gödöllő

MAGDA SÁNDOR

egyetemi tanár, Gyöngyös

NÁBRÁDI ANDRÁS

egyetemi tanár, Debrecen

SOLYMOS REZSŐ

akadémikus, kutatóprofesszor
Szentendre

SZÚCS ISTVÁN

egyetemi tanár, Gödöllő

UDOVECZ GÁBOR

egyetemi tanár, Kaposvár

Tisztelt Olvasó!

A Gazdálkodás Baráti Köre és a Gazdálkodás Szerkesztőbizottsága immár másodjára szervezett a magyarországi agrárgazdaság aktuális kérdései köré rendezvényt 2014. április 10-én az Agrárgazdasági Kutató Intézetben. A mostani konferencia *EU-tagságunk 10 évének agrár- és vidékgazdasági tapasztalatai* címmel invitálta a hallgatóságot, vállalkozva Magyarország Európai Unióhoz történő csatlakozásának tízéves évfordulója alkalmából az EU-ba ágyazódott magyar agrár- és vidékgazdaságban végbemenő változások és kilátások tudományos színvonalú számbavételére.

A téma aktualitása kétségtelen, hiszen a hazai agrár- és vidékgazdaság helyzetét az Európai Unió a Közös Agrárpolitika rendszerén keresztül döntően befolyásolja a jogszabályi környezet, a támogatások-kifizetések és a kereskedelmi kapcsolatok révén. Vajon teljesültek-e az elvárások, kihasználtuk-e a lehetőségeket? Hogyan alakult a gazdaság szerkezete? Vajon kedvezően változott-e a jövedelmezőség, javult-e a hatékonyság? Segítette-e a tagság az agrár-

kereskedelem növekedését? Hogyan hasznosultak a vidékfejlesztési támogatások? Milyen a termelői szervezetek-szövetkezetek helyzete? Mindezen kérdéseket több szempontból is körüljárták a rendezvény előadói, megpróbálva levonni úgy a múlt tanulságait, mind pedig latolgatva a jövő esélyeit is, hiszen Magyarország továbbra is az Európai Unió tagja marad, és feladata, hogy a lehető legjobban kihasználja az adott keretek adta lehetőségeket.

A konferencián elhangzott előadások anyagát tartalmazza ez a kiadvány, mely reméljük, hasznára válik majd az Olvasóknak. (Terjedelmi korlátok miatt néhány tanulmányt a következő számban tudunk csak megjelentetni.)

Bízunk benne, hogy a jelen számban közzölt írások nemcsak érdekesek, hasznosak és tanulságosak, hanem további vizsgálatokra, kutatásokra ösztönöznek, hiszen – s ez más területen is igaz – az elmúlt időszak tapasztalataira épülhet a jövő alapozása.

a Szerkesztőség



Székey Csaba szerkesztőbizottsági elnök, Kapronczai István főszerkesztő és Takácsné György Katalin, a Baráti Kör elnöke

//////////////////// TANULMÁNY //////////////////////////////////////

Elvárások, realitások, lehetőségek

A magyar agrárgazdaság tíz éve az Európai Unióban

VAJDA LÁSZLÓ

Kulcsszavak: EU-csatlakozás, kihívás, Közös Agrárpolitika, alkalmazkodás, nemzeti mozgástér.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A 2004. május 1-jei EU-belépést megelőzően számos tanulmány, cikk, ismertető füzet készült és elemezte a csatlakozás várható agrárgazdasági hatásait. A belépést követően már kevesebb, de jó néhány tartalmas tanulmány tekintett vissza az elmúlt időszakra és adott értékes elemzéseket.

Jelen tanulmány megkísérli egyben összefoglalni az elvárásokat, a magyar agrárgazdaság 10 év alatt megtett fejlődését és a jövőben előttünk álló lehetőségeket. A szerző, aki maga is aktív részese volt az eseményeknek, úgy látja, hogy sok nehézség dacára a magyar agrárgazdaság sikeresen küzdött meg a csatlakozás jelentette kihívással, egyenlegében élni tudott a lehetőségekkel. A belépéskor a figyelem a Közös Agrárpolitika követelményeinek teljesítésére összpontosult. Mára mind az agrárpolitika, mind a gazdálkodók alkalmazkodtak a Közös Agrárpolitika adta feltételrendszerhez, élnek az e keretek között meglévő nemzeti mozgástérrel. Mindez jó alapot teremt a következő 10 esztendő agrárgazdasági és vidékfejlesztésére.

FELKÉSZÜLÉS

Magyarországon az 1989-es fordulattól kezdve napirenden volt az Európai Unióhoz (akkor még Európai Közösségekhez) történő csatlakozás. Az általános felfogás szerint Magyarország az 1000. évben felvette a kereszténységet, ezzel kinyilvánította az Európához tartozását, és ettől kezdve az európai történelem részesévé vált. A 20. század közepétől az európai gazdasági-társadalmi fejlődés kerete, motorja az Európai Unió, ezért a kommunizmusból kiszabaduló Magyarország természetes helye az EU-ban van.

Az 1990. évi választásoknál a pártok programjában szerepelt az EU-hoz való mielőbbi csatlakozás szükségessége. A 90-es évek elején még az 1995. évi csat-

lakozásban bíztunk. A csatlakozási kérelem beadását (1994), majd a kérdőívre adott válaszokat és az azt követő kedvező bizottsági véleményt (*avis*) követően a csatlakozási céldátum több éven keresztül 2000 volt. A csatlakozási tárgyalások (1998. március – 2002. december) elhúzódása miatt a dátum 2002-re, majd 2003-ra tolódott, és végül 2004. május 1-jén valósult meg. A csatlakozás dátumának változása egyrészt hosszabb időt biztosított a felkészülésre, másrészt viszont a KAP többszöri reformja és a régi tagállamok tárgyalási álláspontjának lassú kialakulása miatt újabb és újabb átalakításokat kívánt a jelölt országok felkészülésében.

A magyar mezőgazdaság jelentős fejlődésen ment keresztül a 70-es és 80-as

években. A termelési eredmények, állatlétszámok, átlaghozamok folyamatosan emelkedtek. Az agrárgazdasági kivitel mindkét relációban (konvertibilis és nem konvertibilis) jelentős szerepet játszott a magyar gazdaság számára szükséges áruk behozatala fedezetének biztosításában, az ágazati szaldó pedig a fizetési mérleg egyensúlyának megteremtésében. Az 1990. évet követően – elsősorban a piacok átrendeződése miatt – a magyar mezőgazdaság teljesítménye visszaesett, ezzel együtt a beruházások és a műszaki színvonal csökkent. A privatizáció drasztikus változásokat eredményezett a mezőgazdaság és az élelmiszeripar tulajdon- és birtokviszonyaiban. A komparatív előnyök alapján még mindig versenyképesnek tekintett magyar agrárgazdaság számára a fő piacnak számító Európai Unió belső piacára való bejutás, a KAP támogatásaiban való részvétel kívánatos cél volt, ami a mezőgazdaság fejlődéséhez kedvezően járulhat hozzá.

Az Európai Uniónak a kelet-közép-európai országokkal (KKEO) történő kibővítése már a 90-es évek eleje óta foglalkoztatta a gazdákat és a közvéleményt mind az akkori tagállamokban, mind a tagságra váró államokban. A 90-es évek közepéig terjedő időszakot a kölcsönös félelem, aggodalom jellemezte, ami nagyrészt az ismeretség (ideértve az agrár-közgazdasági aspektusokat is) alacsony szintjéből adódott. A Társulási Megállapodások kereskedelmi részei 1992-ben léptek életbe, amelyek Magyarország, Lengyelország és Cseh-szlovákia javára jelentős, aszimmetrikus agrárvámkedvezményeket tartalmaztak. Ehhez párosultak a KKEO viszonylag nagy mezőgazdasági potenciáljáról szóló adatok. Így az akkori tagállamokban a gazdák megfogalmazták a kiegyenlítő kifizetések-ből (későbbi közvetlen kifizetések) történő kizárás, az állat- és növény-egészségügyi határok átmeneti ideig való fenntartásának követelményeit. A másik oldalon – így Magyarországon – keveredtek a tagság előnye-

itől való túlzott elvárások a korlátozásoktól (termelési, pénzügyi, egészségügyi) való félelem miatti pesszimizmussal.

A 90-es évek közepétől azonban mindkét oldalon tisztábbá vált a kép. Nyilvánvalóvá vált, hogy a versenyképesség és a termékeknek a fogyasztókhöz történő eljuttatása nemcsak a vámokon és a termelői árakon múlik, hanem sok egyéb tényezőt is. Ezt a megközelítést tükrözi *Franz Fischler* mezőgazdasági biztos 1996. augusztus 27-én Helsinkiben elmondott beszéde (*Fischler, 1996*), amelyben többek között a következőket mondta: „A gyakran hangoztatott félelem, hogy a társult tagországok olcsó termékek tömegét öntik az unióra, mindez ideig megalapozatlannak bizonyult. Éppen ellenkezőleg, a KKEO-k – Magyarország kivételével – ma nettó agrárimportőrök.” Ugyanebben a későbbben utalás történt arra is, hogy a kiegészítő kifizetéseket nem indokolt a KKEO-ra kiterjeszteni, mivel őket nem érintette a (1992. évi) KAP-reform árcsökkentése, sőt agráráraik a belépést követően inkább emelkedni fognak. Ehelyett az újonnan belépő országoknak fejlesztési alap létrehozását javasolta, amely mind a vidék, mind az élelmiszeripar megerősítését szolgálná.

A helyzet reális felmérését, a várható fő előnyök és kockázatok számbavételét, a fő feladatokat tartalmazta a *Földművelésügyi Minisztérium* 1997 júliusában elkészített és a kormány által is jóváhagyott agrárgazdasági EU-csatlakozási stratégiája (*Vajda, 1997*). Az anyag megállapította: „A csatlakozás nagy kihívás a magyar gazdaság egésze, ezen belül különösen az agrárszektor számára.” Számba vette a komparatív előnyöket, a várható kedvező hatásokat – egységes piacba való korlátozásmentes bekapcsolódás, stabil gazdasági háttér, EU-s támogatásokban való részesedés, átfogó vidékfejlesztési politika, EU kutatás-fejlesztési programba történő bekapcsolódás –, de szólt a gyengeségekről – műszaki színvonal, minőség, kiszerezés,

pénzügyi és piaci infrastruktúra – és a kockázatokról is. Felhívta a figyelmet, hogy a határok kölcsönös lebontásával „fokozódó figyelmet kell fordítani a belföldi piac megtartására. Minden eszközzel törekedni kell a hazai termékek szerepének és súlyának megőrzésére...”

A tisztábban látást nagyban segítették a tudományos intézmények által készített tanulmányok, mind a bizottság, mind a nyugat-európai agrárközgazdászok, mind a magyar és egyéb kelet-európai – főleg lengyel – tudósok műhelyeiből. Mértékadó közgazdászok, politikusok, farmer-szervezeti vezetők mondták el véleményüket konferenciákon, folyóiratokban (*The enlargement, 1996; Outlook for Central, 2000; EU-Erweiterung, 2001*). Hazánkban az Agrárgazdasági Kutató Intézet már az 1990-es évek legeleje óta foglalkozott egy esetleges EK (később EU) csatlakozás kihatásaival a magyar agrárgazdaságra, annak főbb növénytermelési és állattenyésztési ágazataira, valamint az agrárpolitika javasolt irányaival. Néhány kiragadott példa:

– Az Európai Közösséghez való csatlakozás gyakorlati problémái és a következő évek kutatásainak megalapozása, Budapest, 1991. december.

– Adalékok a főbb mezőgazdasági termékek versenyhelyzetének megítéléséhez az Európai Unióhoz való csatlakozás során, Budapest, 1997. május.

– A magyar mezőgazdaság ár- és természetes hatékonysági viszonyainak összehasonlítása az EU-tagállamokéval, Budapest, 2002.

Az Agrárgazdasági Kutató Intézet mellett a *Világgazdasági Kutatóintézet* és az *Integrációs Stratégiai Munkacsoport Agrárgazdasági Témacsoportja* is számos tartalmaz anyagot készített a belépést megelőző években.

Az EU-csatlakozással kapcsolatban értékes tudományos munka folyt az agrár-egyetemeken, főiskolákon is. A *Gödöllői Agrártudományi Egyetem, Debrecen,*

Mosonmagyaróvár, Kaposvár, Keszthely már a 90-es évek közepén bevezették az Európai Unióval, a Közös Agrárpolitikával és a magyar–EU agrárkapcsolatokkal foglalkozó tananyag oktatását. Ehhez szükség volt a tanárok rendszeres képzésére is. Az oktatás mellett üléseket, konferenciákat szerveztek, amelyekben részt vettek a gazdaszervezetek képviselői és nagy számban maguk a gazdálkodók is. Ezekről a tanácskozásokról számos esetben írásos összefoglalók is készültek (*Halmai, 2000; 2002, Az EU csatlakozás várható, 2003*). Volt olyan szakközépiskola is, ahol bevezették az EU-s ismeretek oktatását és kézikönyvet is szerkesztettek ehhez agrárfejezettel, a *Hunfalvy János Külkereskedelmi és Közgazdasági Szakközépiskola (Ismerkedés az Európai Unióval, 1997)*.

A Földművelésügyi Minisztériumban 1991-ben hozták létre a *Közös Piaci Önálló Osztályt*, amely ezt követően – különböző neveken, például *Európai Integrációs Főosztály* – egészen a csatlakozásig koordinálta az agrárágazat EU-felkészítését és az EU-val folytatott tárgyalásokat. A felkészülés fő területeit a következőkben ismertetjük.

Jogharmonizáció

Lényegében már egy 1990. évi kormányhatározattal megkezdődött, miszerint a magyarországi törvényhozás folyamatában az agrárágazatban is alapul kell venni a vonatkozó közösségi jogszabályokat. Ennek figyelembevételével készült az 1995. évi XC. sz. élelmiszer-törvény és az 1995. évi XCI. sz. állat-egészségügyi törvény. A jogharmonizációs folyamat a csatlakozási tárgyalások 1998. márciusi megkezdésével gyorsult fel. A bizottság a tárgyalásokon rendszeres tájékoztatást kért a jogharmonizáció állásáról. A folyamatot nehezítette, hogy a bizottság az EU-s jogszabályok szó szerinti átvételét szorgalmazta, míg az évtizedek során kialakult magyar jogrendszernek inkább a megfelelő helyeken történő beillesztés

felelt meg. A különbségek áthidalására jogharmonizációs (megfelelési) táblázatok készültek.

Az EU-s jogszabályok átvétele gyorsabban haladt előre a horizontális szabályozás (állat- és növényegészségügy, élelmiszerjog) területén. Ezt elősegítette az a tény, hogy az EU-ba exportáló üzemek (az élelmiszer-ipari üzemek mintegy fele) már az EU-előírásoknak megfelelő termékeket kellett gyártásnak, és az üzemeket az EU rendszeresen ellenőrizte. Lassabb ütemben haladt előre a vidékfejlesztési és a piacszabályozási előírások harmonizációja, amelyekhez jelentős intézményfejlesztési és (egyelőre nemzeti forrásból) támogatási követelmények is kapcsolódtak.

Intézményfejlesztés

A rendkívül összetett Közös Agrárpolitika végrehajtása sokrétű intézményi hálózatot kíván meg. Ennek felállítása és működtetése a tagállam – a mi esetünkben a tagjelölt állam – feladata. Részben a már meglévő intézményeket kellett fejleszteni, átalakítani (pl. mezőgazdasági minisztérium, állat-egészségügyi, növény-egészségügyi, erdészeti szolgálatok, Földügyi és Térképészeti Hivatal), részben új intézményeket kellett létrehozni (pl.: kifizető ügynökség). Mindez óriási pénzügyi és humán erőforrás-fejlesztési igénnyel járt. A kormány költségvetésébe évről évre betervezésre került „Az uniós csatlakozással összefüggő intézményfejlesztési és adminisztratív kiadások” című fejezet, népszerű nevén az „EU-keret”, amelynek egyik fő felhasználója a Földművelésügyi Minisztérium volt (2002: 3,9 milliárd Ft, 2003: 4,9 milliárd Ft). A költségvetési megszorítások miatt azonban a források évről évre elmaradtak az igények mögött. Részbeni pótlásukra, kiegészítésükre bilaterális segélyekből és döntően a PHARE programból került sor, amely 2000. évtől kezdve kifejezetten az EU-s felkészülést szolgálta. A PHARE-projektek keretében a

magyar agrárgazdaság 2000 és 2004 között 44,1 millió eurót kapott. Az intézményfejlesztés azonban a belépéssel sem ért véget, még három esztendőn keresztül a szintén EU-s Átmeneti Támogatások segítségével folytatódott a meglévő intézmények szervezetének, felszerelésüknek teljessé tétele.

Humán erőforrás-fejlesztés

A csatlakozásra történő felkészülés kulcs-területe az emberi erőforrások rendelkezésre állása, felkészítése volt. Meg kellett erősíteni a minisztériumot és valamennyi egyéb intézményt is EU-s ismeretekkel rendelkező, nyelveket beszélő, nemzetközi szinten tárgyalóképes munkatársakkal. Az érintettek számára a Külügyminisztérium és az FM EU szakmai, nyelvi és tárgyalási képzéseket szervezett, amelyek éveken át megrendezésre kerültek. Az FM-ben kormánydöntés alapján 1996-ban és 1997-ben összesen mintegy 30 új státusz került kialakításra, kifejezetten EU-s feladatokra. Az írásos és szóbeli felvételi vizsgán kiválasztott, többnyire 25-30 éves fiatalokból került kialakításra a „*junior expert pool*”, akik a 16 szakmai munkacsoport titkárai voltak, és akik különösen intenzív felkészítést kaptak. Ők voltak az EU-s felkészülés motorjai az egyes szakmai területeken, többnyire ők készítették a csatlakozási tárgyalásokra és az *acquis communautaire* átvételére vonatkozó anyagokat. A csoport létrehozatalához és általában az EU-s felkészüléshez igen hasznos segítséget kaptunk *Lennart Dafgaard* úrtól, svéd tanácsadónktól, aki PHARE-projekt keretében négy évig (1995–1999) dolgozott Magyarországon.

Az intézményfejlesztési feladatokra jó példa a SAPARD-ügynökség. Az évi 35 millió euró csak kb. 10%-a volt az akkori nemzeti támogatásnak, így az első szándék szerint a támogatásokat hat pluszfóval el lehetett volna indítani. Az EU-s akkreditáció megszerzéséhez azonban végül 250 fős önálló szervezetet kellett létrehozni. Ez némi magyarázatot ad arra, hogy az EU-s kifizető

ügynökség (*Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal*) akkreditációjára is csak 2004. április 25-én, egy héttel a csatlakozás előtt került sor, és akkor is csak részleges és ideiglenes jelleggel.

Kommunikáció

Az EU-csatlakozási folyamat kiemelt fontosságú területe volt a gazdák felkészítése. A Külügyminisztérium e célból külön kommunikációs kerettel rendelkezett, de az FM a saját EU-s keretéből is sokat fordított erre, például 2003-ban 100 millió forintot. 1997-től kezdve az FM rendszeresen adott ki a Közös Agrárpolitikával, annak gyakorlati tudnivalóival foglalkozó kiadványokat. Ilyen volt például a

- 16 részes EU Integrációs sorozat (1997–98);
- Útmutató a Közös Agrárpolitika Gyakorlati Alkalmazásához (2003);
- FVM Iránytű: Az EU támogatások alapjai (2003);
- SAPARD, most még elérhető (2003).

Az FVM támogatásával és szakértőinek közreműködésével került megrendezésre számos konferencia, amelyekről kiadványok is készültek, és amelyek részben már a fentiekben említésre kerültek (*EU-Erweiterung, 2001; Halmai, 2000, 2002*).

A minisztérium 1992-től havonkénti kiadványt jelentetett meg *Az Európai Unió agrárgazdasága* címmel, az *Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ* szerkesztésében. A kiadvány rendszeres szerzői voltak a minisztérium munkatársai, és a magyar–EU tárgyalások fejleményeiről, a Közös Agrárpolitikáról, a gazdákat érintő kérdésekről adtak tájékoztatást. A belépés előtti időben már 3500 példányszámú ingyenes kiadvány eljutott a terméktanácsokhoz, az Agrárkamarához, a szaktanácsadókhöz, az FM megyei hivatalokhoz, az agráregyetemekhez és szakközépiskolákba, valamint számos mezőgazdasági üzembe közvetlenül is. Emellett valamennyi szakmai kiadványban (pl.: Magyar Mezőgaz-

daság, Szabad Föld, Élelmezésipar) rendszeresen jelentek meg a csatlakozási folyamattal és a felkészüléssel kapcsolatos információk. A belépés előtti években az OMÉK-on, a Foodapesten, vidéki mezőgazdasági kiállításon rendszeresen tanácskozások kerültek megszervezésre az EU-csatlakozásról a szakterületek előadóinak részvételével. A belépés előtti hónapokban a FVM és az Agrárkamara munkatársai napi rendszerességgel tartottak országszerte tájékoztatókat, válaszoltak a kérdésekre. A rádió- és televízióadókban rendszeresek voltak az agrárium csatlakozásával kapcsolatos műsorok.

AZ ELSŐ ÉVEK TAPASZTALATAI

A belépést követő első két év nem volt zökkenőmentes a magyar agrárgazdaság számára, pozitív és negatív tapasztalatokat egyaránt hozott. Az egységes belső piacba való bekapcsolódás a verseny felerősödését hozta mind a hazai, mind a külső piacokon, amihez a termelők az előzetes jelzések ellenére csak viszonylag lassan, fokozatosan alkalmazkodtak. Ezt erősíti meg egy, az AKI munkatársai által végzett felmérés. Meg kellett tapasztalni a termelőknek a Közös Agrárpolitikát a maga valójában ahhoz, hogy eredményesen tudjanak alkalmazkodni, különösen, hogy stratégiai döntéseket tudjanak hozni (*Kovács – Vágó, 2006*). A jó terméseredmények ellenére az agrártermékek behozatala gyorsabban nőtt, mint a kivitele, bár a külkereskedelmi mérleg így is pozitívan zárt mindkét évben – az egyetlen új tagállamként.

A 2004–2005. év fordulóján több hónapos késedelem volt a közvetlen támogatások kifizetésénél, ami komoly nehézségeket okozott a gazdálkodásban és elbizonytalanította a termelőket. A gazdák február végén traktoros felvonulásokat, tüntetéseket tartottak vidéken és a fővárosban. A tüntetésekhez kapcsolódó tárgyalások a kormánnyal három hétig elhúzódtak, megállapodás csak március 15-ére, a tavaszi munkák kezdetére született.

A vidékfejlesztési támogatások alkalmazása, a program végrehajtása csak mintegy egy év késedelemmel indult meg.

A másik oldalon a pozitív elemekhez tartozik, hogy a belépéssel az EU 450 millió fős piaca megnyílt a magyar agrárgazdaság előtt, és a kezdeti tapasztalatok szerepet játszottak a következő évek exportoffenzívájában. 2005-ben már működésbe lendült az MVH, és a gazdák abban a naptári évben gyakorlatilag kétéves támogatáshoz jutottak. A kiváló gabonatermés értékesítésében nagy szerepet játszott az EU intervenciók rendszere, ami a gazdákat garantált szintű jövedelemhez juttatta, és az árukészletek finanszírozása a továbbiakban az EU költségvetésére hárult.

A pozitívumok között említendő az is, hogy Magyarország 2003. április 16-tól megfigyelőként, majd 2004. május 1-től teljes jogú tagként részt vehetett a Közös Agrárpolitika döntési mechanizmusában. A magyar szakemberek hozzáértését, javaslatait elismeréssel fogadták a különböző bizottságokban, munkacsoportokban.

A belépés előtti utolsó hónapok felkészülésének, valamint a belépést követő időszak nehézségeihez hozzájárult a Közös Agrárpolitika 2003 júniusában eldöntött reformja. Így a felkészülés alapjául szolgáló, a 2000–2006. időszakra eredetileg elfogadott KAP-ban jelentős változások következtek be. Ez elsősorban a közvetlen kifizetéseket érintette. Emiatt Magyarország is megváltoztatta döntését, és a korábban

megismert támogatási rendszer helyett nem a régi tagállamokban bevezetésre kerülő SPS-t (*Single Payment Scheme*), hanem az új tagállamoknak felajánlott egyszerűsített rendszert (*Ismerkedés az Európai Unióval, 1997*), a SAPS-t (*Single Area Payment Scheme*) választotta. A kormánydöntés 2003 szeptemberében született meg és anyagiakban is súlyos felkészülésváltozást hozott (még az egyszerűbb változatban is) az MVH-nak és a gazdálkodóknak.

HELYZETKÉP

A magyar agrárgazdaság helye a világban

Folyó áron számolva a világ mezőgazdasági termelése (*gross production value*) az 1. táblázatban látható módon alakult 2003 és 2011 között.

Magyarország részesedése tehát a világ mezőgazdasági termelésében a 2003. évi 0,30%-ról 2011-re 0,23-ra csökkent, az EU-n belül viszont részesedésünk 1,65%-ról 1,96%-ra növekedett. A világtermelés növekedése elsősorban az EU-n kívüli régiókban, a fejlődő világban következett be.

A 2. táblázatban Magyarország néhány fontosabb termék termelésében betöltött helyezése látható, a 3. táblázat pedig a világ és Magyarország agrárexportjának alakulását mutatja be. Látható, hogy a világ mezőgazdasági exportján belül is kismértékben csökkent Magyarország részesedése, a 2003. évi 0,94%-ról 2011-re 0,79%-ra.

I. táblázat
A világ mezőgazdasági termelésének változása 2003 és 2011 között

(M. e.: millió dollár)

	2003	2011	2011/2003, %
Világ	1 650 151	3 899 779	235,8
Európai Unió	295 506	454 965	154,6
Magyarország	4 888	8 993	183,0
Magyarország/világ, %	0,296	0,229	–
Magyarország/EU, %	1,654	1,960	–

2. táblázat

Magyarország helyezése néhány termék termelési mennyiségében, 2012

Madáreleség	9	Mustár	24	Fűszerpaprika	43
Mák	9	Pulykahús	27	Kukorica	46
Libahús	14	Nyúlhús	37	Méz	46
Meggy	16	Spárga	39	Szőlő	51
Csemegekukorica	22	Gomba	40	Sertéshús	53
Napraforgómag	23	Alma	42	Búza	56

Forrás: FAOSTAT

3. táblázat

A világ és Magyarország agrárexportja 2003 és 2011 között

(M. e.: milliárd euró)

	2003	2011
Világ	308,6	903,9
Magyarország	2,9	7,2
Részarány, %	0,94	0,79

Forrás: Eurostat és KSH-adatok alapján

A magyar agrárgazdaság helye az Európai Unióban

A következőkben néhány fontos összehasonlítható adatot kívánok bemutatni, amelyek Magyarországnak az Európai Unió agrárgazdaságán belül elfoglalt helyét, annak változását mutatják be, összevetve néhány további régi és velünk együtt csatlakozott tagállammal.

Magyarország mezőgazdaságilag hasznosított területe 2011-ben az EU25 területehez viszonyítva 3,1%-ot tett ki, ha a már

kibővült EU27-hez viszonyítunk, úgy ez az arány 2,7%. Az adatokból látható, hogy a mezőgazdaságilag hasznosított földterület Magyarországon mind az EU átlagához, mind a kiválasztott régi és új tagállamokhoz képest nagyobb arányban csökkent (4. táblázat). A KSH adatai (*A magyar élelmiszergazdaság 2011. évi helyzete, 2012*) ennél kisebb csökkenést mutatnak, eszerint a mezőgazdasági terület 2003 és 2012 között mintegy 520 ezer hektárral (9%), ezen belül a szántóterület 192 ezer hektárral (4,2%) lett kisebb.

A magyar mezőgazdaság EU-tagságának megítéléséhez fontos a mezőgazdasági kibocsátás (*output of agricultural activities*) és a bruttó hozzáadott érték (*gross value added*) bemutatása, ami az 5. táblázatban látható.

Magyarország az EU átlagánál és a megfigyelésbe vont régi tagországoknál is nagyobb mértékben tudta növelni mind a

4. táblázat

A mezőgazdaságilag hasznosított terület (utilised agricultural area) alakulása néhány európai uniós tagállamban

	2003, ezer ha	2011, ezer ha	Változás, %
EU25	163 479	153 835	94,1
Magyarország	5 865	4 686	79,9
Dánia	2 641	2 647	100,2
Írország	4 370	4 991	114,2
Ausztria	3 374	2 878	85,3
Lengyelország	16 136	14 447	89,5
Észtország	796	941	118,2
Litvánia	2 531	2 743	108,4
Csehország	3 674	3 487	94,9

Forrás: az Eurostat adatai alapján

5. táblázat
A mezőgazdasági kibocsátás és bruttó hozzáadott értékének változása néhány európai uniós tagállamban

Ország	2003, millió euró		2011, millió euró		Változás, %	
	bruttó kibocsátás	bruttó h. é.	bruttó kibocsátás	bruttó h. é.	bruttó kibocsátás	bruttó h. é.
EU25/EU27	312 211	157 560	392 205	154 289	125,6	97,9
Magyarország	5 586	1 953	7 760	2 926	138,9	149,8
Dánia	8 135	2 997	10 575	2 793	129,9	93,1
Írország	6 006	2 598	6 628	1 737	110,4	66,9
Ausztria	5 671	2 722	7 154	2 969	126,1	109,1
Lengyelország	11 711	4 209	22 570	8 692	192,7	206,5
Észtország	432	175	811	310	187,7	177,1
Litvánia	1 219	421	2 586	901	212,1	214,0
Csehország	2 941	866	4 834	1 417	164,3	163,6

Forrás: Eurostat adatai alapján saját számítás

bruttó kibocsátását, mind a bruttó hozzáadott értéket. A növekedési ütem ugyanakkor elmarad valamennyi megfigyelt új tagállamtól. Magyarország részesedése az EU27 bruttó kibocsátásából és bruttó hozzáadott értékéből 2011-ben 1,98%, illetve 1,90% volt, elmaradva a mezőgazdaságilag hasznos területben elfoglalt arányától. A 2012. és 2013. évi hazai adatok ismeretében a termelési arányszámok kétségtelenül javulnak (de nem állnak még rendelkezésre a számításokhoz az EU-s adatok).

Az Eurostat *Agricultural report 2005* és *Agricultural report 2012* című kiadványaiban lehet adatokat találni az EU egésze és az egyes tagállamok EU-n belüli és a

harmadik országokkal folytatott kereskedelméről (6. táblázat).

Magyarország az EU27 teljes belső és külső kereskedelmében 2011-ben 1,8%-kal szerepelt, ami némileg kevesebb, mint a termelésben betöltött aránya és jelentősen elmarad a hasznosított mezőgazdasági terület arányától. A hasonló nagyságú régi tagállamok agrárgazdasága több szállal kapcsolódik a piacokhoz, mint az új tagállamoké. Dánia és Írország hasonló nagyságú összeggel szerepel, mint Lengyelország.

Amennyiben az előzőekben megadott adatokból az exportnak a mezőgazdaságilag hasznosított területhez vagy a foglalkozta-

6. táblázat
Az EU és néhány tagállam EU-n belüli és a harmadik országokkal folytatott kereskedelme

	2004, millió euró	2011, millió euró	Változás, %
EU25/EU27	246 709	403 193	163,4
Magyarország	2 267	7 275	320,9
Dánia	9 834	14 404	245,9
Írország	11 488	14 083	122,6
Ausztria	5 740	9 557	166,5
Lengyelország	3 767	14 263	378,6
Észtország	222	884	398,2
Litvánia	537	3 100	577,3
Csehország	1 426	4 893	343,1

Forrás: Eurostat *Agricultural Report 2005* és *Agricultural Report 2012* alapján és saját számítás

7. táblázat
A magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar együttes súlya a nemzetgazdaságban

(M. e.: %)

	2003	2004	2005	2008	2010	2011	2012
GDP	6,4	6,5	5,8	5,7	5,6	5,4	6,1
Bruttó hozzáadott érték	7,8	8,0	7,1	6,2	5,9	5,7	n.a.
Foglalkoztatás	9,4	8,9	8,6	7,7	7,8	7,7	8,5
Export	6,5	6,2	5,8	7,9	8,2	9,0	10,1

Forrás: KSH

tottakhoz viszonyított arányát számítanánk, ugyancsak a magyar agrárgazdaságban rejlő jelentős tartalékokra mutatnának rá. Ami a jövedelmet illeti, a magyar mezőgazdaság faktorjövedelme 2011-ben hektáronként 611 euró volt, egy munkaerőegységre pedig 8,1 ezer euró jutott. A fajlagos mutatók alapján Magyarországon a jövedelmezőség meghaladja az új tagországok átlagát (541, illetve 5,2 ezer euró), de elmarad az EU27 átlagától (802 és 13,2 ezer euró), különösen pedig az EU15-ök eredményeitől (910 és 21,2 ezer euró) (*A magyar élelmiszergazdaság 2011. évi helyzete, 2012*).

A magyar agrárgazdaság szerepe a magyar gazdaságban

A főbb mutatókat illetően a magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar együttes súlya a magyar gazdaságban a vizsgált időszakban a 7. táblázatban látható módon változott.

A vizsgált évtized első éveiben az agrárgazdaság részesedésének lassú csökkenése figyelhető meg valamennyi területen – ami

tulajdonképpen megfelel az Európai Unióban tapasztalható trendeknek. Azonban 2011-től Magyarországon ez az irányzat megfordult és az agrárgazdaság részaránya növekvő, egyes években például meghatározó szerepe volt a GDP alakulásában (2008, 2012). Ez is arra utal, hogy a magyar mezőgazdaságban és élelmiszeriparban még jelentős tartalékok vannak, és hogy egyre sikeresebben tudunk alkalmazkodni a KAP adta keretekhez a nemzeti érdekek érvényre juttatásával.

Utolsóként a 8. táblázat a mezőgazdasági számlarendszerek alapján készített változásokat mutatja be.

A mezőgazdasági támogatások aránya a vizsgált teljes időszakban a nettó hozzáadott érték jelentős hányadát tette ki, szerepe a legutóbbi években még növekedett is.

TANULSÁGOK, KÖVETKEZTETÉSEK, LEHETŐSÉGEK

A magyar mezőgazdaság az EU-tagság tíz éve alatt számottevő fejlődésen ment

8. táblázat
A termelési érték és a támogatások változása Magyarországon 2003–2012 között, folyó alapon

(M. e.: milliárd forint)

	2003	2004	2008	2010	2011	2012
Növényterm. br. term. érték	703,1	954,7	1 170,9	957,5	1 306,4	1 255,1
Állattenyésztés br. term. érték	583,8	545,8	644,8	599,9	705,6	762,9
Mezőgazdaság br. term. érték	1 415,7	1 605,2	1 972,7	1 686,4	2 166,1	2 173,4
Bruttó hozzáadott érték	483,0	602,0	675,9	545,3	809,8	749,9
Nettó hozzáadott érték	310,1	409,1	441,1	294,8	551,0	483,8
Mezőgazdasági támogatások	218,1	155,9	426,2	533,5	648,7	727*

Megjegyzés: * előzetes adat

Forrás: KSH Mezőgazdasági számlák rendszere

keresztül A KSH adatait alapul véve 2003 és 2012 között a bruttó termelési érték 53%-kal, a nettó hozzáadott érték 77%-kal, az export 183%-kal növekedett, miközben a mezőgazdasági terület csökkent. A vizsgált időszak végére a magyar agrárgazdaság megerősítette helyét a nemzetgazdaságon belül is. Mindez azt is jelenti, hogy a csatlakozás előtt megfogalmazott óvatos derülítés – „a csatlakozás várható előnyei meghaladhatják a hátrányokat” (Vajda, 1997) – valóra vált.

Ebben döntő súllyal szerepel, hogy az agrárgazdaság szereplői a kezdeti bizonytalankodás után alkalmazkodtak a Közös Agrárpolitikához, és hogy az agrárkormányzat is megtalálta az eredményes nemzeti mozgásteret a közös politika feltételrendszerében. A tagállamként való működéshez szükséges intézmények teljeskörűen kiépítésre kerültek, működésük megfelel az EU-s előírásoknak. Az MVH például évről évre a legalacsonyabb pénzügyi korrekcióval indokoltta tevő kifizető ügynökségek között szerepel. A magyar agrárgazdaságban nagyszámú, hazai és külföldi egyetemeken diplomát szerző, a KAP-ot jól ismerő szakember dolgozik, sőt jut belőlük az EU-s intézményekbe, nemzetközi szervezetekhez is.

A Közös Agrárpolitika nem korlát, hanem az általunk választott integráció tagállamai által – Magyarországot is beleértve – közösen kialakított jogi és költségvetési keret, amely jelentős mozgásteret biztosít a nemzeti agrárpolitikáknak. Ezzel a KAP visszatükrözi, hogy a tagállamok között nagy különbségek vannak a mezőgazdasági termelés és a mezőgazdasági üzemek struktúrája, a termelési adottságok és hagyományok között. Ugyanakkor ez a közös keret még számos elemében magában hordja annak a múltnak az örökségét, amelyet Magyarország belépése előtt alakítottak ki az akkori tagországok, a saját érdekeik szerint. A számunkra nem mindig előnyös szabályozások megváltoztatása csak

hosszabb időszak – ma már látjuk, akár évtizedek – alatt lehetséges, az azonos érdekű országokkal az adott kérdésekben összefogva.

A csatlakozásra történő felkészülés időszakában, majd a belépés utáni években a jelölt tagországok, köztük Magyarország is a fő feladatukat a Közös Agrárpolitika követelményeinek teljesítésére, a követelményeknek való megfelelésre koncentrálták. Pedig a KAP az első naptól kezdve jelentős eszközöket ad a nemzeti (agrár)politika kezébe. Ilyen például a birtokpolitika, az adópolitika (termelés, fogyasztás), az árfolyampolitika, az oktatás, a kutatás-fejlesztés, a szaktanácsadás. A KAP-on belül is nagy a mozgástér, mint például a teljes 2. pillérben. A KAP elfogad állami támogatásokat (*state aids*) és vannak olyan nemzeti támogatások, amelyek még a state aids határain is kívül esnek (pl. ágazati infrastrukturális beruházások). A 2014–2020. évekre vonatkozó KAP kiterjeszti a mozgásteret a két pillér közötti átcsoportosításra és számos opcionális eszközt bíz a tagállamok döntésére. Mindez lehetőséget és felelőséget is jelent.

Az elmúlt tíz esztendő elemzése ráirányítja a figyelmet olyan teendőkre is, amelyekben az előrelépés még szükséges a magyar agrárgazdaság jövőbeli sikeressége érdekében. Ezek egy része már korábbi tanulmányokban is felsorolásra került (*Udovecz et al., 2009*). Néhány ilyen: a mezőgazdasági földterület fokozott védelme, a tulajdon- és birtokviszonyok rendezése, stabilizálása, az élelmiszeripar fejlesztése, a magas színvonalú oktatás, kutatás-fejlesztés, innováció, szaktanácsadás, logisztika és marketing. Jelen tanulmány rámutat arra, hogy a kétségtelen eredmények mellett a magyar agrárgazdaságban még komoly tartalék rejlik a jövőbeli termelésfejlesztés, a piaci lehetőségek kihasználása, a hozzáadott érték és a nyereség növelése, végső soron a mezőgazdaságból és a vidéken élő emberek életszínvonalának a növelése érdekében.

Az EU Közös Agrárpolitikája a belépés előtti helyzethez képest a piacosság, a verseny irányába lökött egy nagyot a magyar agrárgazdaságon, és a KAP tendenciájában a jövőben is ebbe az irányba fog haladni. A versenyképesség érdekében a vállalkozó szellemet kell tovább erősíteni, különösen a kis- és közepes üzemek körében, a ha-

tékonyágbeli különbségeknek a jobbak irányában csökkenni kell (*Udovecz et al., 2012*). A 2014–2020. évekre – aktív magyar közreműködéssel – elfogadott KAP és az annak keretei között megvalósított magyar agrárpolitika az elmúlt tíz év bázisán jó kiindulást jelentenek a következő tíz év eredményes agrár- és vidékfejlesztéséhez.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) Baksa A. (2011): A Közös Agrárpolitika Magyarországon. Budapest – (2) Csáki Cs. – Jámbor A. (2013): The impact of EU accession: from the agriculture of the new member states. *Post-Communist Economies* 25. – (3) Fischler, F. (1996): Die künftige Agrarpolitik in Hinblick auf die Erweiterung der EU um die MOEL. Előadás. Helsinki – (4) The enlargement of the Common Agricultural policy to the Central and Eastern European Countries. Club de Bruxelles, Brüsszel, 1996 – (5) Az EU csatlakozás várható hatásai a magyar agrárgazdaságra. GTTSZ Agrárpolitikai Füzetek, Gödöllő, 2003 – (6) EU-Erweiterung, Ziele und Entwicklungen. Agrarische Rundschau, Bécs, 2001 – (7) Halmai P. (szerk.) (2000): Magyar agrár-csatlakozás. Agroman Oktatási Alapítvány, Budapest – (8) Halmai P. (szerk.) (2002): Az EU csatlakozás küszöbén – A magyar agrárgazdaság beilleszkedésének fő feladatai. Agroman Oktatási Alapítvány, Budapest – (9) The Hungarian Agriculture and Food Industry in figures 2010. – (10) The Hungarian Agriculture and Food Industry in figures 2012. – (11) Ismerkedés az Európai Unióval. Kézikönyv. Hunfalvy János Külkereskedelmi és Közgazdasági Szakközépiskola, Budapest, 1997 – (12) Kapronczai I. (2011): A magyar agrárgazdaság az EU-csatlakozástól napjainkig. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest – (13) Kovács H. – Vágó Sz. (2006): How Hungarian agricultural producers reacted during EU accession. *Studies in Agricultural Economics*, AKI, Budapest – (14) KSH: Földhasználat művelési ágak és gazdaságcsoportok szerint, május 31. – (15) KSH: Mezőgazdasági számlák rendszere folyó alapon (1998–2012). – (16) A magyar élelmiszer-gazdaság 2011. évi helyzete. Rövidített változat. *Gazdálkodás*, 2012. 4. sz. – (17) Outlook for Central and Eastern Europe. Preparing for Accession, Agra-Europe, Prága, 2000 – (18) Udovecz G. – Pesti Cs. – Keszthelyi Sz. (2012): Nyertes és vesztes gazdaságok Magyarországon. *Gazdálkodás*, 5. sz. – (19) Udovecz G. – Popp J. – Potori N. (2009): A magyar agrárgazdaság versenyesei és stratégiai dilemmái. *Gazdálkodás*, 1. sz. – (20) Vajda L. (szerk.) (1997): A magyar agrárgazdaság EU csatlakozási stratégiája. Agroinform, Budapest – (21) Vajda L. (2009): Beteljesülő remények. A magyar agrárgazdaság az Európai Unióban. Európai Tükör

A gazdaságszerkezet változása 2000 és 2013 között

VALKÓ GÁBOR

Kulcsszavak: mezőgazdaság, Általános mezőgazdasági összeírás,
Gazdaságszerkezeti összeírás, gazdaságszerkezet.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A magyar mezőgazdaság szerkezetét áttekintve megállapítható, hogy az egyéni gazdaságok száma meredeken csökkent 2000 és 2013 között, miközben a gazdasági szervezetek száma nem változott számottevően. A csökkenés elsősorban a kis, saját fogyasztásra termelő gazdaságok számában következett be. Ezzel összefüggésben a használt mezőgazdasági terület tekintetében az egyéni gazdaságoknál koncentráció figyelhető meg, a gazdasági szervezeteknél pedig a koncentráció kisebb csökkenése tapasztalható. A sertések állománya nagymértékben visszaesett, miközben a tyúkállomány enyhén növekedett, a szarvasmarhák és juhok állománya nem változott számottevően. A bruttó kibocsátást vizsgálva megállapítható, hogy a vizsgált időszakban jelentős eltolódás tapasztalható az állatok és állati termékek termeléséről a növényi termékek termelése felé.

BEVEZETÉS

A magyar mezőgazdaság 2000 és 2013 közötti időszakára jellemző változások és a tapasztalt tendenciák szemléltetése a fő célja a tanulmánynak. Az elemzés alapvetően a *Központi Statisztikai Hivatal* által végrehajtott 2000. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás és a 2013. évi Gazdaságszerkezeti Összeírás adataira támaszkodik.

ÁLTALÁNOS MEZŐGAZDASÁGI ÖSSZEÍRÁS, GAZDASÁGSZERKEZETI ÖSSZEÍRÁS

Általános Mezőgazdasági Összeírást (ÁMÖ) Magyarországon – az EU előírásaihoz illeszkedve (EU, 2008; 2009) – tízévente hajt végre a Központi Statisztikai Hivatal (KSH). A legutóbbi két teljes körű összeírásra 2000-ben, illetve 2010-ben került sor. A köztes időszakban két-, három- vagy négyévenként nagymintás gazdaságszerkezeti összeírások (GSZÖ) kerülnek végre-

hajtásra. A 2000. évi ÁMÖ óta 2003-ban, 2005-ben, 2007-ben és 2013-ban hajtott végre GSZÖ-t a KSH. Az ÁMÖ és a GSZÖ elsődleges célja, hogy nyomon kövesse a mezőgazdaság szerkezetében bekövetkezett változásokat, illetve adatokkal szolgáljon az agráriumról a hazai és a nemzetközi adatfelhasználók számára.

A mezőgazdasági tevékenységet végzők alapvetően két csoportot alkotnak Magyarországon: gazdasági szervezetek és egyéni gazdaságok. A gazdasági szervezetek a mezőgazdasági tevékenységük alapján válnak az adatgyűjtés adatszolgáltatóivá, függetlenül annak volumenétől. Az egyéni gazdaságok (háztartások) esetében küszöbértéket alkalmaznak annak eldöntésére, hogy a háztartás mezőgazdasági tevékenységének mérete elégséges-e ahhoz, hogy az gazdaságnak minősüljön. A gazdaságküszöb fizikai mértékegységben kifejezett küszöbérték a földterületre és az állatállományra vonatkozóan. Ha a háztartás földterülete

vagy állatállománya bármilyen tekintetben meghaladja a küszöbértéket, az adatszolgáltató gazdaságnak minősül. A 2000. év óta végrehajtott összeírások küszöbértékei a következők voltak (*KSH, 2012*)

- a) az összeírás eszmei időpontjában
- összes termőterülete 1500 m² vagy több, vagy
 - összes gyümölcsös- és/vagy szőlőterülete 500 m² vagy több, vagy
 - üvegház vagy más (járható) védőtakarás alatti termesztő területe 100 m² vagy több, vagy
 - mezőgazdasági haszonállat-állománya legalább
 - egy nagyobb haszonállat (szarvasmarha, sertés, ló, juh, kecske, bivaly, strucc), vagy
 - 50 tyúk, illetve más baromfi (liba, kacska, pulyka, gyöngyös), vagy
 - 25-25 házinyúl, prémes állat, húsgalamb, vagy
 - 5 méhcsalád, illetőleg
 - gombatermesztésre használt alapterület legalább 50 m²;
- b) mezőgazdasági szolgáltatást végzett az elmúlt 12 hónap során.

A GAZDASÁGOK SZÁMÁNAK VÁLTOZÁSA

A gazdaságok számának változását az 1. táblázat foglalja össze. A gazdasági szervezetek száma viszonylagos stabilitást mutat az utóbbi években. Ezzel szemben az egyéni gazdaságok száma meredeken csökken, a 2000. évi adatokhoz képest 2013-ra csaknem a felére esett vissza. A csökkenés okai egyrészt összefüggenek a hagyományos vidéki életforma általános visszaszorulásával, azzal, hogy az idősödő falusi népesség helyét nem veszik át a fiatalabb generációk az állattartásban és a növénytermesztésben. Emellett a csökkenésben szerepe van az előnytelen gazdaság-szerkezetnek, a tőkehiánynak és a megfelelő szaktudás hiányának is (*KSH, 2010; Pintér, 2011; Valkó – Kincses, 2014*).

I. táblázat
Gazdaságok száma, ezer darab

Év	Gazdasági szervezetek	Egyéni gazdaságok	Összesen
2000	8,4	958,5	966,9
2003	7,8	765,5	773,4
2005	7,9	706,9	714,8
2007	7,4	618,7	626,1
2010	8,6	567,4	575,4
2013	8,4	484,7	493,2

Forrás: KSH

Az egyéni gazdaságok számának csökkenésével együtt jellemző 2000 és 2013 között a növénytermesztő gazdaságok arányának növekedése (40%-ról 52%-ra), ami a vegyes gazdaságok arányának visszaszorulásával járt együtt (38%-ról 27%-ra) az állattartó gazdaságok kismértékű csökkenése (22%-ról 21%-ra) mellett. A gazdálkodás célja tekintetében nem történt számottevő változás a kizárólag saját fogyasztásra termelők arányában (60%), viszont jelentősen növekedett a kifejezetten piacra termelők hányada (20%-ra) és ezzel párhuzamosan csökkent a felesleget értékesítők aránya (31%-ról 20%-ra) (*KSH, 2014b*).

A gazdaságszám területi különbségeit tekintve (2. táblázat) a legkisebb mértékű csökkenés az egyéni gazdaságoknál a Közép-Magyarország régióban tapasztalható, viszonylag alacsony csökkenési ráta jellemzi még az Észak-Alföldet. Az országos átlag körül alakul a Dél-Alföld, a Közép-Dunántúl, a Dél-Dunántúl és a Nyugat-Dunántúl csökkenési adata. A legjelentősebb csökkenés Észak-Magyarországon következett be. A gazdasági szervezetek tekintetében kevésbé egyöntetű a kép. A dunántúli régiókban csökkenés volt tapasztalható, miközben a Közép-Magyarország régióban és a Dunától keletre eső területeken növekedett a gazdaságszám 2000 és 2013 között. A legnagyobb mértékű csökkenés a Közép-Dunántúlon (15%-os), míg a legnagyobb növekedés Észak-Magyarországon következett be (13%).

2. táblázat

Gazdaságok száma régióinként

Területi egység	Gazdasági szervezetek			Egyéni gazdaságok		
	2000	2013	változás, %	2000	2013	változás, %
Közép-Magyarország	818	915	11,9	81 112	47 797	-41,1
Közép-Dunántúl	1 030	873	-15,2	89 803	44 084	-50,9
Nyugat-Dunántúl	1 083	1 056	-2,5	100 806	48 696	-51,7
Dél-Dunántúl	1 417	1 303	-8,0	122 824	59 811	-51,3
Dunántúl	3 530	3 232	-8,4	313 433	152 592	-51,3
Észak-Magyarország	970	1 098	13,2	134 655	56 859	-57,8
Észak-Alföld	1 547	1 651	6,7	220 191	122 768	-44,2
Dél-Alföld	1 517	1 546	1,9	209 143	104 707	-49,9
Alföld és Észak	4 034	4 295	6,5	563 989	284 334	-49,6
Összesen	8 382	8 442	0,7	958 534	484 723	-49,4

Forrás: KSH-adatok alapján saját szerkesztés

MEZŐGAZDASÁGI TERÜLET

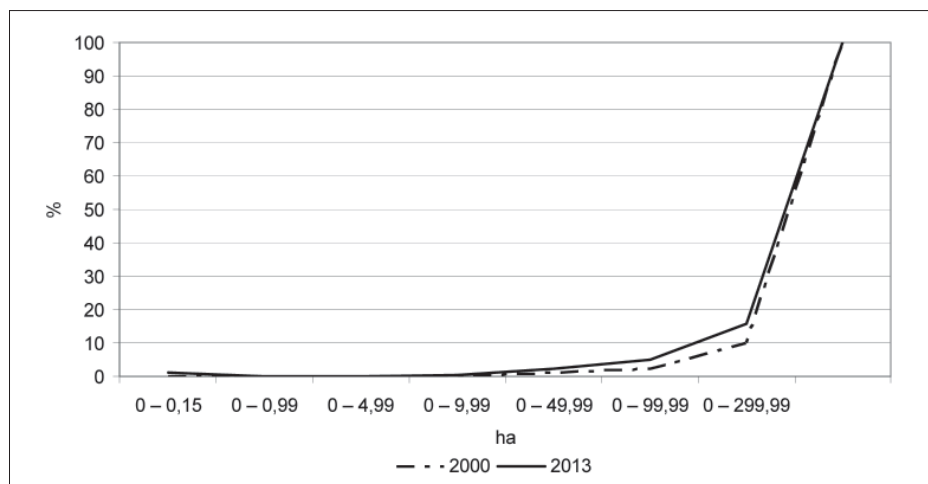
A mezőgazdasági területet használó gazdaságok átlagos mérete 2013-ban a gazdasági szervezeteknél 308, az egyéni gazdaságoknál 5,4 hektár volt. Ezek az átlagok 2000-ben rendre 533 és 2,5 hektárt tettek ki. Ellentétes folyamatok figyelhetők tehát meg a két gazdálkodói csoportban, az egyéni gazdaságok által használt átlagos mezőgazdasági terület növekszik, miközben a gazdasági szervezetek esetében csökkenés

tapasztalható. Az 1. és 2. ábrán követhető a koncentráció alakulása. A gazdasági szervezetek esetében kismértékben csökkent a mezőgazdasági terület koncentrációja 2000 és 2013 között, míg az egyéni gazdaságokra a koncentráció nagyobb mértékű növekedése jellemző.

A gazdaságok számának alakulását a 3. és 4. ábra szemlélteti. A mezőgazdasági területet használó szervezetek aránya csökkent a nagyobb, míg növekedett a közepes

1. ábra

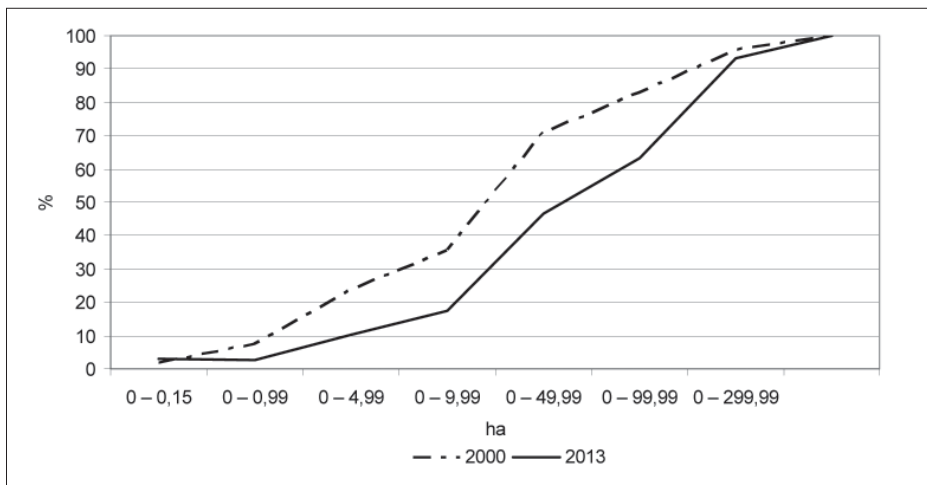
A gazdasági szervezetek által használt mezőgazdasági terület nagyságkategóriáinként



Forrás: KSH-adatok alapján saját szerkesztés

2. ábra

Az egyéni gazdaságok által használt mezőgazdasági terület nagyságkategóriánként



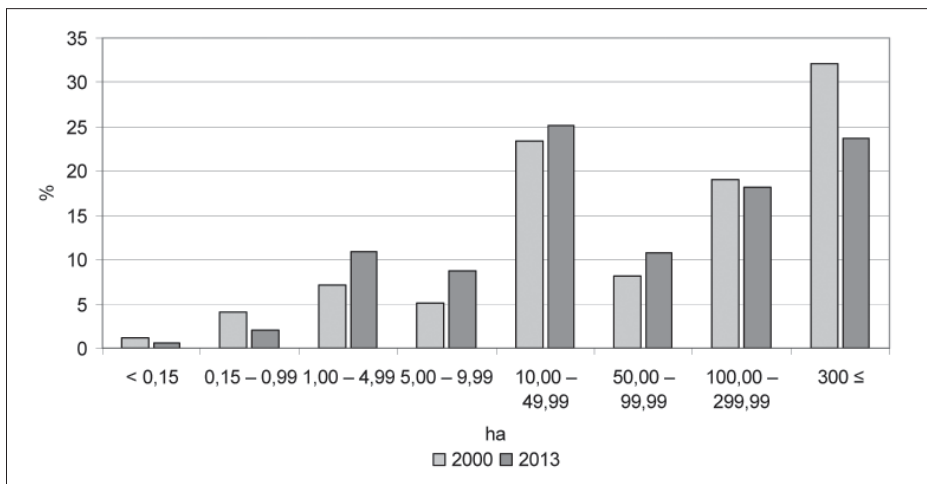
Forrás: KSH-adatok alapján saját szerkesztés

területkategóriákban 2000 és 2013 között. Az egyéni gazdaságok esetében egyértelmű a nagyobb területkategóriák felé való eltolódás, ami összefügg azzal a ténnyel, hogy a nagy számban megszűnt egyéni gazdaságok túlnyomó részben a kis gazdaságok közül kerültek ki, amelyek területét részben más helyi gazdaságok vették át.

A gazdasági szervezetek 2013-ban 71, míg az egyéni gazdaságok 57%-a használt szántóterületet. Ezek az arányok 2010-hez képest meredek emelkedést mutatnak, amikor a szervezetek esetében 64%, míg az egyéni gazdaságoknál 55% volt a szántóterület használatának részesedése. Gyümölcsös ültetvényt az egyéni gazdaságok 15, míg a

3. ábra

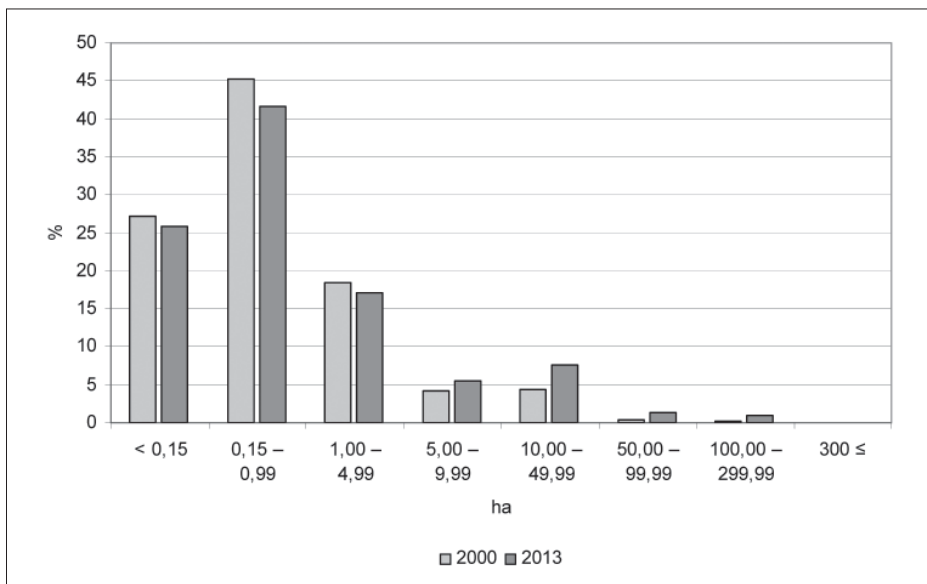
A mezőgazdasági területet használó gazdasági szervezetek számának megoszlása nagyságkategóriánként



Forrás: KSH-adatok alapján saját szerkesztés

4. ábra

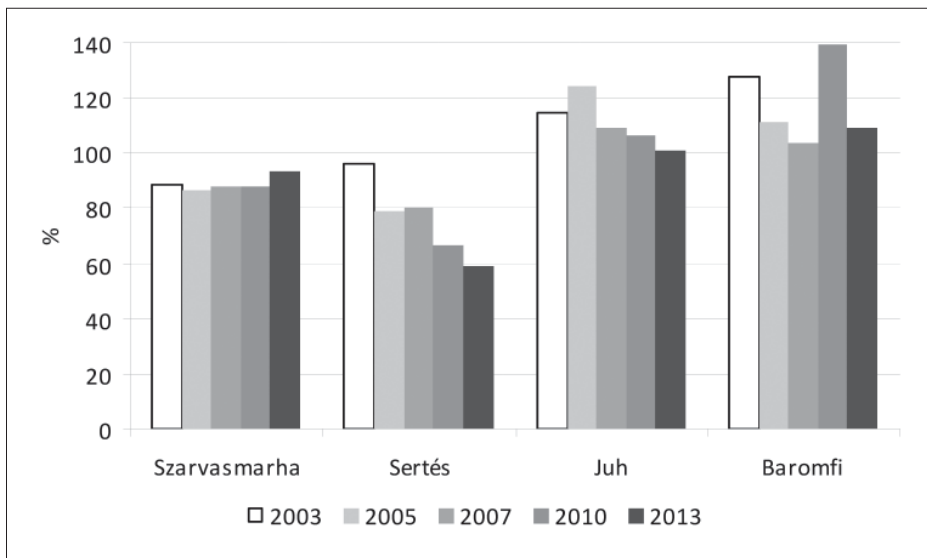
A mezőgazdasági területet használó egyéni gazdaságok számának megoszlása nagyságkategóriáinként



Forrás: KSH-adatok alapján saját szerkesztés

5. ábra

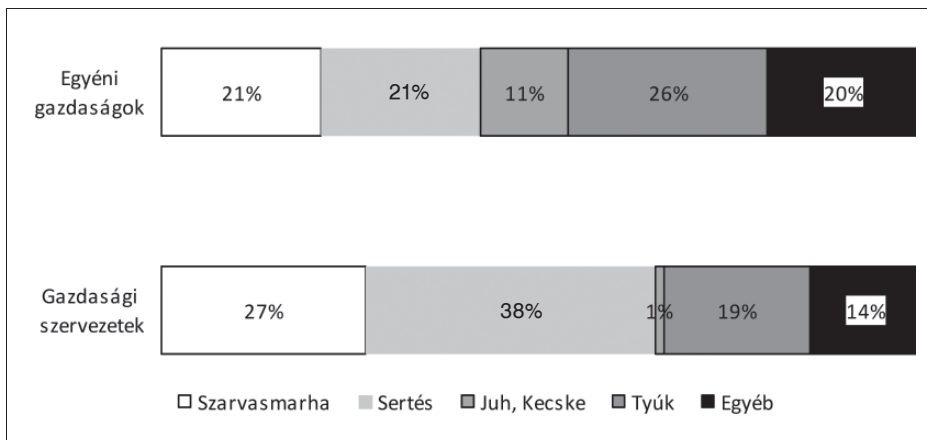
A főbb állatfajok állományának alakulása (2000 = 100 százalék)



Forrás: KSH

6. ábra

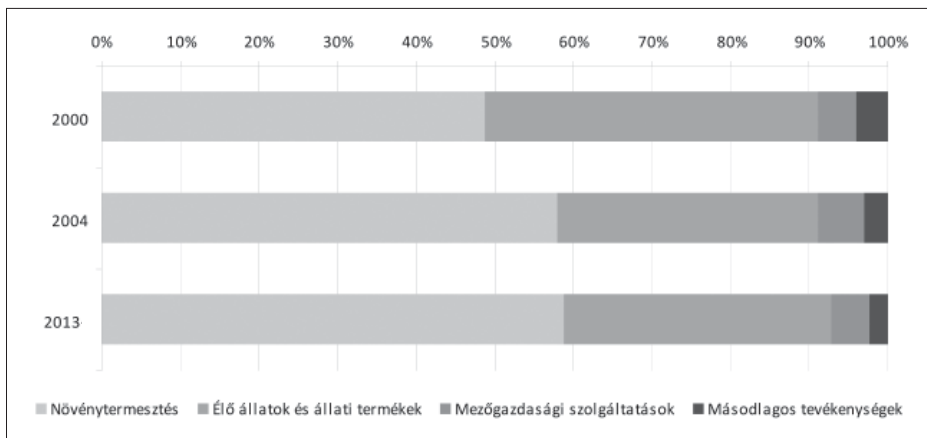
Az állatállomány megoszlása gazdálkodási formák szerint, 2013 (állategység alapján)



Forrás: KSH

7. ábra

A mezőgazdaság teljes bruttó kibocsátásának megoszlása



Forrás: KSH

gazdasági szervezetek 10%-a használt 2013-ban. A szőlőültetvény használata az egyéni gazdaságok 18, míg a gazdasági szervezetek 10%-ára volt jellemző (KSH, 2014a).

ÁLLATÁLLOMÁNY

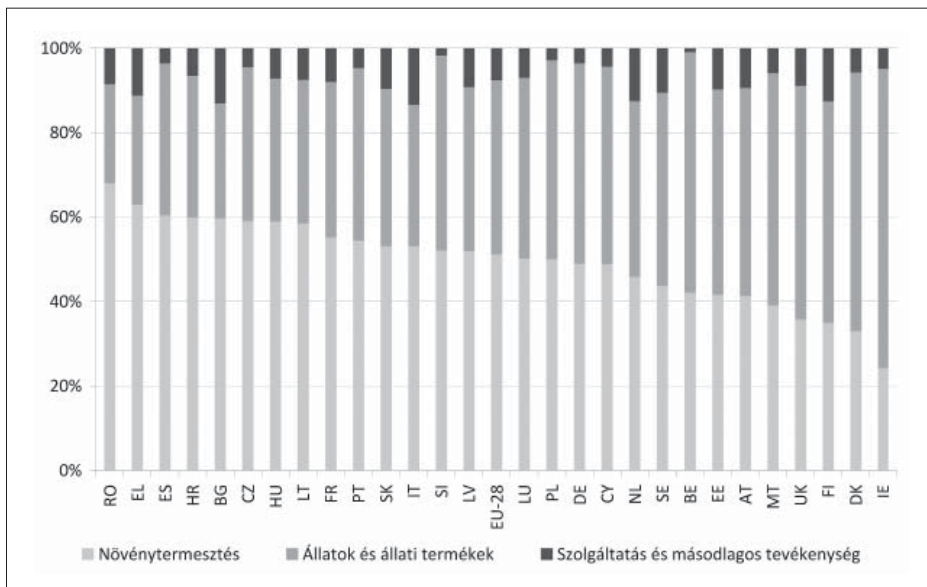
2013-ban 312 ezer egyéni gazdaság és mintegy 2200 gazdasági szervezet foglalkozott állattartással. Az állatállománnyal rendelkező egyéni gazdaságok aránya 76%-ról 64%-ra csökkent 2000 és 2013 között,

miközben a gazdasági szervezeteknél 35%-ról 26%-ra csökkent ugyanez az arány.

A főbb állatfajok közül (5. ábra) a juhok és a baromfi állománya haladta meg 2013-ban a 2000. évi szintet. A szarvasmarha állománya kismértékben csökkent 2013-ra 2000-hez viszonyítva és növekedést mutat 2010-hez képest. A sertések száma meredeken csökken 2000 óta, 2013-ban a 2000. évi állományhoz képest több mint 40%-os a visszaesés.

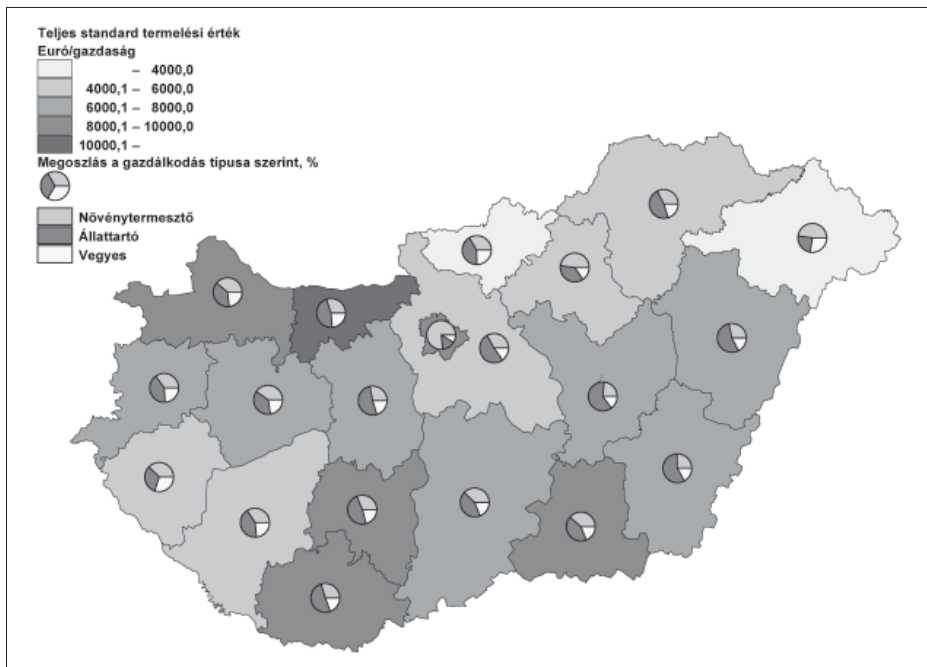
Az egyes állatfajok különböző arányban

8. ábra
A mezőgazdaság teljes bruttó kibocsátásának megoszlása az Európai Unióban, 2013



Forrás: Eurostat

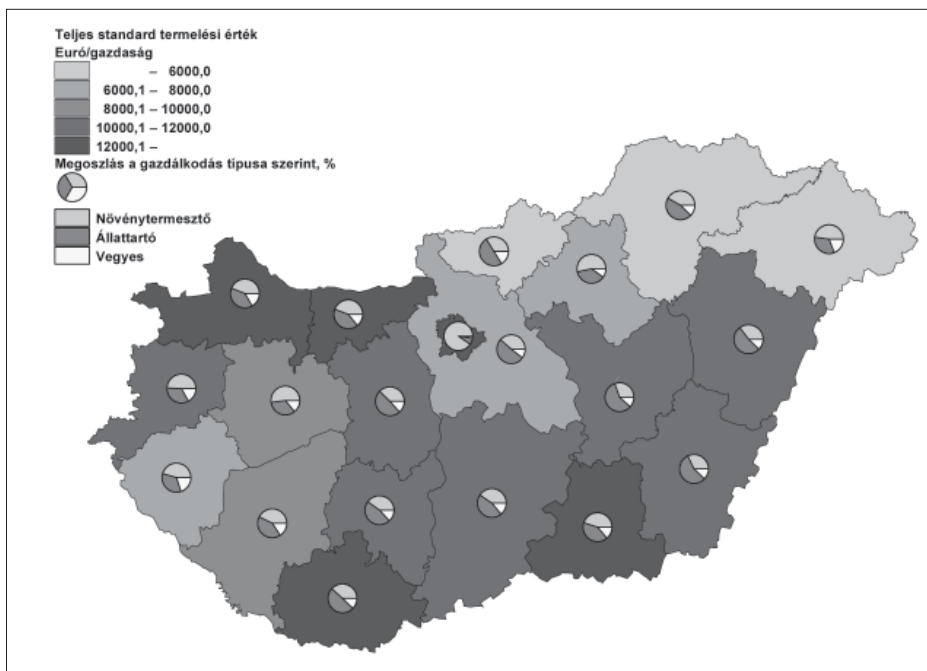
9. ábra
Az egy gazdaságra jutó átlagos teljes standard termelési érték a magyarországi megyékben, 2000



Forrás: KSH

10. ábra

Az egy gazdaságra jutó átlagos teljes standard termelési érték a magyarországi megyékben, 2010



Forrás: KSH

részesednek a gazdasági szervezetek és az egyéni gazdaságok állományából (6. ábra). A szarvasmarhának és sertésnek nagyobb szerepe van a gazdasági szervezetek állományában, míg a juh, kecske és tyúkfélék tartása az egyéni gazdaságoknál képvisel nagyobb hányadot. 2013 decemberében a sertésállomány 75%-át, a szarvasmarhaállomány 63%-át és a tyúkállomány 60%-át tartották a gazdasági szervezetek, és az egyéni gazdaságok rendelkeztek a juhállomány túlnyomó többségével (87%).

TERMELÉSI ÉRTÉK

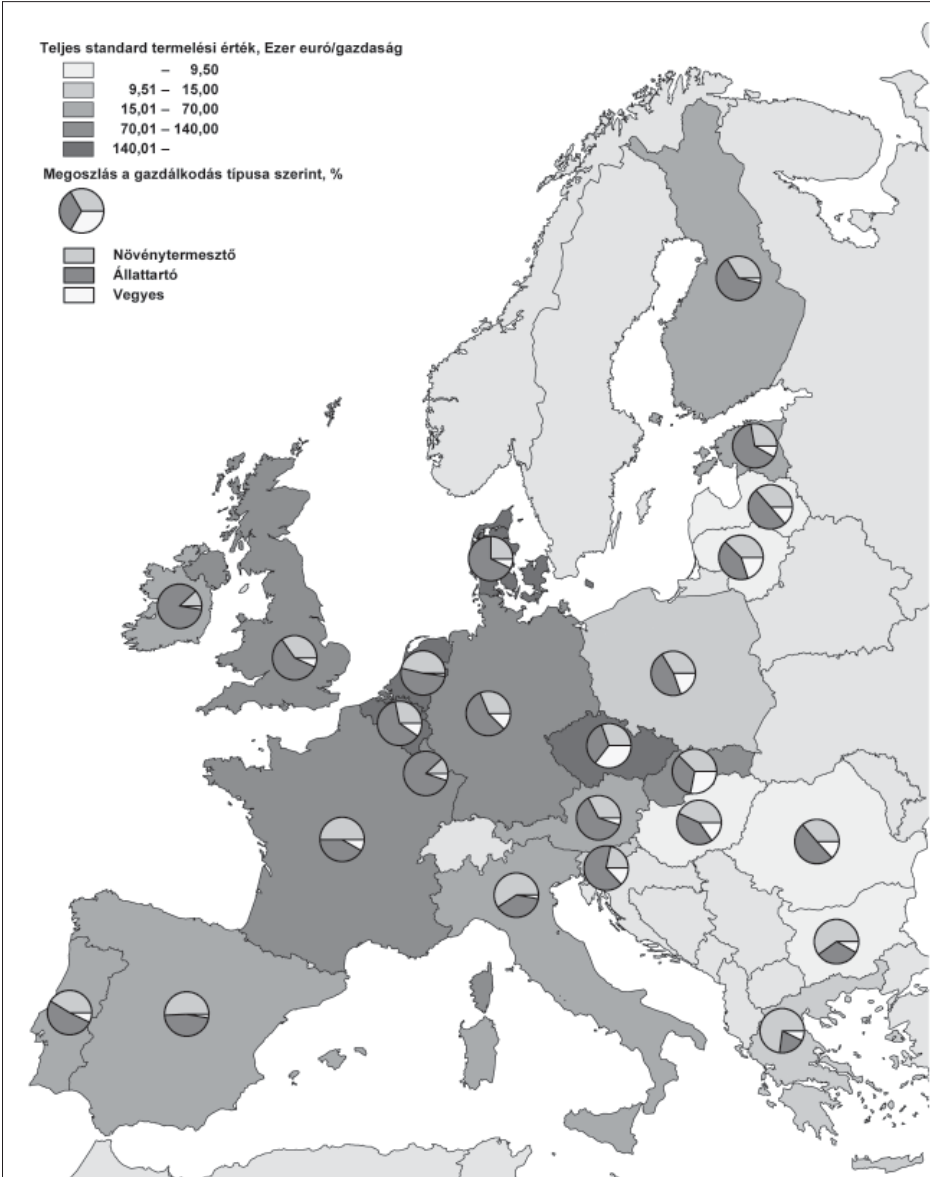
A 2000 előtti időszakra a növénytermesztés és az állattenyésztés kiegyenlített szerepe volt jellemző a magyar mezőgazdaságban. Ez – elsősorban 2004-től – jelentősen megváltozott (7. ábra), amelyhez hozzájárult az uniós támogatási rendszer növénytermesztést támogató hatása. 2013-

ban a bruttó kibocsátás 59%-át növényi termékek termelésével állította elő a magyar mezőgazdaság, miközben az állatok és állati termékek részaránya 34% volt.

Ezzel Magyarország egyike a leginkább növényi termékek termelésére alapozott mezőgazdasággal rendelkező országoknak az Európai Unióban (8. ábra). Az EU mezőgazdasági kibocsátásának 51%-át adták a növényi termékek, míg 41%-kal részesedtek az állatok és állati termékek. A növényi termékek túlsúlya elsősorban a keleti és déli területeken jellemző Európában, míg az állati termékek aránya a nyugati és északi területeken magasabb.

Az egy gazdaságra jutó termelési értéket megyénként vizsgálva (9. és 10. ábra) megállapítható, hogy Magyarországon jelentős területi különbségek vannak a gazdaságok átlagos termelési értékében. A 2000. és 2010. évi adatok alapján egyaránt kirajzo-

II. ábra
Az egy gazdaságra jutó átlagos teljes standard termelési érték az EU-tagországokban, 2010



Forrás: Eurostat

lódnak a kis átlagos termelési értékkel bíró területek (elsősorban Észak-Magyarország és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye), valamint a magas átlagos termelési értékkel rendelkező megyék (Komárom-Esztergom

megye, Győr-Moson-Sopron megye, Baranya megye, Csongrád megye). Az egy gazdaságra jutó termelési érték területi különbségei feltűnő hasonlóságot mutatnak a föld árának területi eltéréseivel.

Az egy gazdaságra jutó termelési érték Magyarországon európai összehasonlításban viszonylag alacsony (11. ábra). Ebben közrejátszik az is, hogy hazánkban még mindig jelentős számú kistermelő számít gazdaságnak az ország mezőgazdasági termelésének megfelelő lefedése érdekében, emiatt a többi EU-tagországhoz képest magas a gazdaságszám.

A 2000 és 2013 közötti években folytatódott a gazdálkodók előregedése. Míg 2000-ben a gazdák 28%-a, addig 2013-ban már 31%-a volt 65 év feletti. Ugyanez az összehasonlítás a 35 év alattiak esetében csökkenést mutat: 9%-ról 6%-ra. A gazdálkodók mezőgazdasági iskolai végzettsége – elsősorban a kis gazdaságok számának nagymértékű csökkenése miatt – kedvezően alakult a vizsgált időszakban. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya 2%-ról 3%-ra javult, a középfokú végzettségűek aránya pedig 6%-ról 7%-ra emelkedett. Az iskolázottság azonban még így is igen alacsonynak mondható (KSH, 2014a, 2014b).

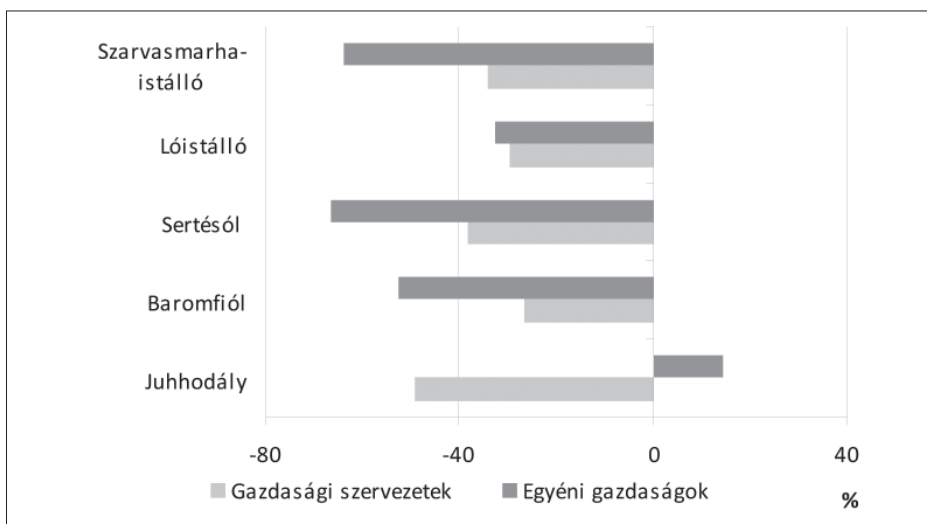
ÉPÜLET- ÉS GÉPÁLLOMÁNY

Az épületállomány jelentősen visszaesett 2000 és 2013 között, párhuzamosan a gazdaságok számának csökkenésével (12. ábra). Ezzel a folyamattal együtt járt az épületek átlagos kapacitásának jelentős növekedése. A baromfiólak esetében – a vizsgált állattartási épületek közül egyedülként – növekedett az összkapacitás 11 millióról 11,5 millió m²-re. Eközben a sertésólak száma és kapacitása (8,9-ről 5,1 millió férőhelyre) is nagymértékben csökkent. Az egyéb mezőgazdasági épületek tekintetében csak a fejőházaknál tapasztalható növekedés, minden más épülettípusnál csökkenés következett be, ami együtt járt az átlagos kapacitás növekedésével (KSH, 2014a).

A gépállomány tekintetében a kisebb teljesítményű gépek számának jelentős csökkenése volt jellemző 2005 és 2013 között, ezzel párhuzamosan a nagyobb teljesítményű traktorok és egyéb gépfélék száma növekedett (13. ábra). Jelentős csökkenés volt tapasztalható a 60 kW teljesítmény

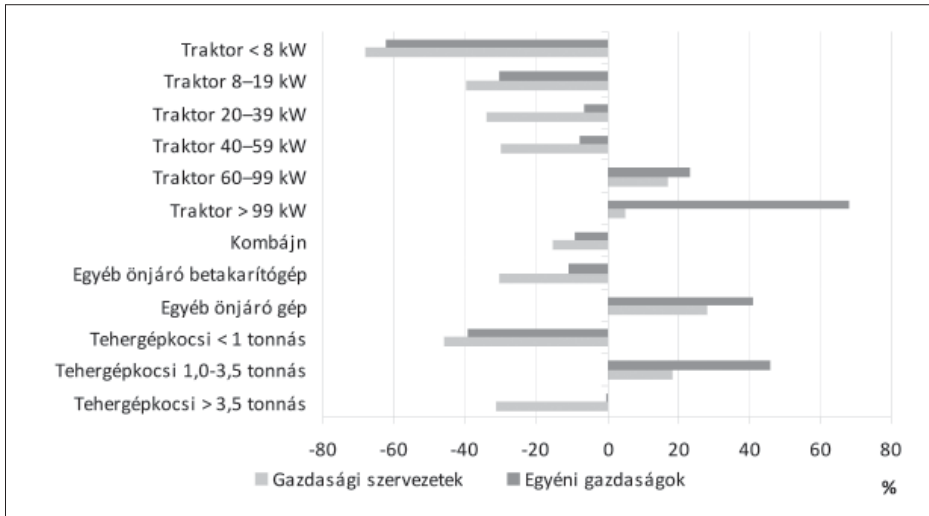
12. ábra

Az állattartási épületek számának változása 2000 és 2013 között



13. ábra

A főbb mezőgazdasági gépek állományának változása 2005 és 2013 között



Forrás: KSH

alatti traktoroknál, miközben a 60 kW feletti teljesítményű erőgépek száma növekedést mutatott. Összességében a traktorok összevont vonóereje 12%-kal emelkedett 2005-höz képest, és a kombájnoknál is 5%-

os növekedés figyelhető meg. A vonóerőben történt növekedés együtt járt a gépek számának csökkenésével: a traktorok száma 6, a kombájnoké 11%-kal csökkent (KSH, 2014a).

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

(1) EU (2008): Az Európai Parlament és a Tanács 1166/2008/EK rendelete a gazdaságszerkezeti felmérésekről és a mezőgazdasági termelési módszereket vizsgáló felmérésről, valamint az 571/88/EGK tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről – (2) EU (2009): A Bizottság 1200/2009/EK rendelete a számosállategység-együtthatók és a jellemzők meghatározása tekintetében a mezőgazdasági üzemek szerkezetére vonatkozó felmérésekről és a mezőgazdasági termelési módszereket vizsgáló felmérésről szóló 1166/2008/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet végrehajtásáról – (3) KSH (2010): Magyarország mezőgazdasága, 2010 – Általános mezőgazdasági összeírás – Előzetes adatok (1). Központi Statisztikai Hivatal – (4) KSH (2012): Magyarország mezőgazdasága, 2010 – Általános mezőgazdasági összeírás – Végleges adatok. Központi Statisztikai Hivatal – (5) KSH (2014a): Magyarország mezőgazdasága, 2013 (Gazdaságszerkezeti összeírás – előzetes adatok). http://www.ksh.hu/agrarcentusok_gszo_2013, utolsó letöltés: 2014. március 18. – (6) KSH (2014b): Agrárcentusok. http://www.ksh.hu/agrarcentusok_menu, utolsó letöltés: 2014. március 18. – (7) Pintér L. (2011): Magyarország mezőgazdasága a 2010. évi általános mezőgazdasági összeírás tükrében. Statisztikai Szemle, 89 (2): 185-198. pp. – (8) Valkó G. – Kincses Á. (2014): A gazdaságok hosszú távú fennmaradását valószínűsítő tényezők a mezőgazdaságban. Gazdálkodás, 58. évf. 1. sz., 3-12. pp.

Gazdaságok jövedelmezőségének és hatékonyságának változása

KAPRONCZAI ISTVÁN – KESZTHELYI SZILÁRD – TAKÁCS ISTVÁN

Kulcsszavak: ágazatok, kibocsátás, jövedelem, termelékenység, beruházás.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Magyarország felkészületlen mezőgazdasággal lett az Európai Unió tagja, ezért az ágazatot az unió keretei között kell pozicionálni. Tanulmányunk ennek a folyamatnak a sikereit és gondjait igyekszik feltérképezni a jövedelemtermelő képesség szempontjából.

A magyar mezőgazdaság kibocsátása a csatlakozás óta a közösség átlagánál 2%-kal nagyobb ütemben, 22,7%-kal növekedett, így az ország pozíciói javultak az unión belül. Emellett a magyar mezőgazdaság jövedelmezősége 2003 óta – a 2009-es visszaesést nem számítva – folyamatosan emelkedik. A javuló jövedelemviszonyokait elemezve a rövid távon ható tényezők közül a termelői támogatások mértékét, a nemzeti kiegészítő támogatásokat, az agrárrolló változását, valamint az euró/forint árfolyamát kell megemlíteni. Ugyanakkor az EU-csatlakozás óta közel 4000 árutermelő állattenyésztő gazdaság szűnt meg. Ennek alapján megállapítható, hogy Magyarországon a kiemelkedő jövedelemnövekedés egyik fontos eleme, hogy a legrosszabb jövedelmezőséggel rendelkező állattartók évről évre kihullanak a statisztikákból.

A jövőt illetően kedvező, hogy az EU-csatlakozástól számítva a nettó beruházás csak 2006-ban volt negatív, vagyis a többi évben nemcsak a pótló beruházásokat hajtották végre a gazdálkodók, hanem technikai, technológiai fejlesztések is történtek.

Magyarország mezőgazdasága versenyképességének vizsgált időszak alatti javulását jelzi a termelékenység növekedése, és kiemelendően kedvező folyamat, hogy az ország mezőgazdasága a tőketermelékenységben felzárkózott az EU15 országok átlagához, ugyanakkor még mindig nagy az elmaradása az unió élen járó tagországaitól.

BEVEZETÉS

A magyar mezőgazdaság belső problémái évtizedekre nyúlnak vissza. Az ágazat „sikerkorszaka” már a nyolcvanas évek elején-közepén véget ért. A kilencvenes évektől kezdődően az is elmondható, hogy hazánk messze nem használja ki az agrárgazdaságban rejlő potenciális lehetőségeit. Ugyanakkor Magyarország kedvező adottságokkal rendelkezik az agrártermeléshez, ezért alapvető nemzetgazdasági érdek, hogy az ágazatban meglévő lehetőségeket maximálisan kihasználják.

Fontos kihívást jelentett az agrárgazda-

sággal szemben a 2004. évi EU-csatlakozás, amely az elmúlt egy évtizedben döntően meghatározta a hazai mezőgazdaság lehetőségeit, versenyelőseit. Már a csatlakozást megelőző évek az uniós felkészülés jegyében teltek, ennek ellenére nem állítható, hogy Magyarország felkészült mezőgazdasággal lett a közösség tagja, ezért az ágazatot az unió keretei közt kell(ett) pozicionálni. A csatlakozás óta kialakult az a furcsa elmentmondás, hogy míg az uniós tagság sok szempontból megváltoztatta az agrárgazdaság helyzetét és lehetőségeit, addig termelési és üzemszerkezetében, nemzetgazdasági

szerepében alapvető átrendeződések az uniós csatlakozás óta, illetve annak hatására nem történtek. Jellemzően folytatódtak – az állattenyésztés esetében felgyorsultak – azok a tendenciák, amelyek a korábbi évtizedben voltak megfigyelhetők. Az ágazat éppen olyan mértékben gabonacentrikus, mint korábban, üzemszerkezete duális, az állattenyésztés leépült, ami strukturális problémákat okoz. A mezőgazdaság részaránya nem emelkedett a várt mértékben a foglalkoztatásban, a beruházásokban, a bruttó hozzáadott érték előállításához való hozzájárulása erősen volatilis, az élelmiszeripar kritikus helyzetbe került.

Magyarország nagy reményekkel lett tagja az Európai Uniónak 2004 májusában. A rendszerváltáskor elgondolt európai integrációs cél valósult meg ezzel, és túlzó várakozások is megfogalmazódtak. Sokan azt gondolták az egységes uniós piacon, a bővülő támogatási lehetőségekkel élve az ágazat egyik évről a másikra le fogja dolgozni hátrányait, versenyképessé válik, ezzel piacokat nyer és így a gazdálkodás jövedelemhelyezete rohamosan javulni fog. Ugyanakkor az Európai Uniót, a Közös Agrárpolitikát és hazánk mezőgazdaságának sajátosságait ismerő szakértők a lehetőségek mellett a kockázatokkal is tisztában voltak. Mindezeket tudományos közleményekben, cikkekben meg is fogalmazták. Ezek a publikációk nem annyira a csatlakozási hatásokat számszerűsítették, inkább javaslatokat fogalmaztak meg annak érdekében, miként használjuk ki a Közös Agrárpolitikában rejlő lehetőségeket. A konkrét hatásokat is felvető publikációk általában a veszélyekre hívták fel a figyelmet, de a csatlakozás indokoltságát nem kérdőjelezték meg (*Potori – Udovecz, 2004; Popp, 2003; Kartali, 2004; Nyárs et al., 2004*).

Bár a felkészülés, különösen pedig a termelők felkészítése a Közös Agrárpolitikából adódó kihívásokra nem volt sikeres, meggyőződésünk, hogy – a veszélyekre fókuszáló szakirodalmi vélemények és a

napjainkban fel-feltörő euroszkepticizmus ellenére – az ágazat összességében jól járt az uniós csatlakozással, amit cikkünk megállapításai is bizonyítanak. Bár a velünk egy időben csatlakozó országok általában jobban éltek az uniós kínálati lehetőségekkel, az integráción kívül sokkal több gonddal kellene szembenézni, a termelési színvonal elmaradna a jelenlegitől, termékeink külpiazi értékesítése nagyobb kihívás elé állítaná az országot, és a vidék életszínvonala, valamint foglalkoztatása még alacsonyabb szintű lenne.

Pozitívumként megállapítható, hogy a magyar mezőgazdaság az elmúlt egy-két évtizedben nem volt olyan kedvező gazdasági kondícióban, mint az elmúlt két-három évben. Ennek okai azonban csak részben adódtak belső hatásokból, és elsősorban három tényezőnek voltak köszönhetőek, melyek

- a mezőgazdasági termékek áremelkedése;
- az uniós támogatási rendszer;
- valamint a több mint 20 éve stabil üzemszerkezet.

Mindezek előrebocsátása után érdemes szembenézni a magyar agrárgazdaság helyzetével és felvillantani azokat a tényezőket, amelyek a KAP következtében alakultak ki. Tanulmányunkban a gazdaságok jövedelemtermelő képessége szempontjából vizsgáljuk meg az uniós csatlakozás hatását.

A MAGYAR MEZŐGAZDASÁGI KIBOCSÁTÁS AZ UNIÓN BELÜL

Már korábban is leírtuk, Magyarország mezőgazdaságának az uniós keretein belül kellett pozicionálnia magát. Felmerül a kérdés, sikerült-e megfelelni ennek a kihívásnak, javult vagy romlott az ország helyzete?

A kérdés megválaszolása nem egyszerű feladat. A helyzet megítélésében leginkább az EU mezőgazdasági kibocsátásából való részesedés vizsgálata lehet a segítségünkre.

Az 1. táblázat adatai alapján megállapítható, hogy az EU25 tagországok¹ alapján számított mezőgazdasági kibocsátása 2011–2013 átlagában 20,7%-kal haladta meg 2004–2006. évek átlagát. A magyar mezőgazdaság kibocsátása a vizsgált időszakban ennél 2%-kal nagyobb ütemben, 22,7%-kal növekedett. Mindez azt bizonyítja, hogy az ország pozíciói javultak az unión belül. Ez ugyan nem volt olyan mar-

káns változás, hogy a megoszlási adatokból – 2. táblázat – is kitűnjön, de mindenképpen azt mutatja, hogy hazánk mezőgazdasága kissé erősödött a többi tagország átlagához viszonyítva.

Mindezek ellenére figyelmet érdemel, hogy a tagországok többségében erősebb volt az ágazat kibocsátásának bővülése, mint Magyarországon, a növekedés 14 tagországban meghaladta a hazai értéket,

I. táblázat
A mezőgazdasági kibocsátás alakulása az EU25 tagállamaiban (alapáron)
(M. e.: milliárd euró)

Országok	2004–2006	2007–2010	2011–2013	2011–2013/ 2004–2006, %
EU25	316,3	339,7	381,7	120,7
Ausztria	5,5	6,2	7,1	129,6
Belgium	6,9	7,7	8,3	121,1
Ciprus	0,6	0,7	0,7	112,0
Csehország	3,6	4,2	4,9	137,2
Dánia	8,2	9,1	11,4	138,7
Egyesült Királyság	22,3	23,5	28,6	127,9
Észtország	0,5	0,7	0,9	161,6
Finnország	3,8	4,1	5,0	130,2
Franciaország	63,1	66,6	74,9	118,7
Görögország	11,5	10,6	10,8	93,5
Hollandia	21,3	23,9	26,3	123,7
Írország	5,8	5,7	7,0	121,4
Lengyelország	15,1	19,8	22,8	150,6
Lettország	0,8	1,0	1,2	160,1
Litvánia	1,5	2,1	2,8	183,5
Luxemburg	0,3	0,3	0,4	135,1
Magyarország	6,2	6,6	7,6	122,7
Málta	0,1	0,1	0,1	104,6
Németország	41,1	46,5	52,9	128,8
Olaszország	44,9	45,2	49,1	109,5
Portugália	6,1	6,3	6,5	105,7
Spanyolország	39,5	40,6	42,5	107,6
Svédország	4,6	5,1	6,3	135,4
Szlovákia	1,8	2,0	2,3	130,4
Szlovénia	1,1	1,1	1,2	110,3

Forrás: EUROSTAT

¹ Összehasonlítható adatok a 2004–2013 közti időszakra csak az EU25 tagországokra állnak rendelkezésre.

és csupán 10 tagország maradt el attól. Különösen szembetűnő a déli országok gyenge teljesítménye, aminek okai mélyebb elemzést igényelnének. Cipruson a mezőgazdaság kibocsátásának növekedése 11, Olaszországban 13, Spanyolországban 15, Portugáliában 17, Máltán pedig 18%-pontosan marad el a magyarországi értéktől, míg Görögországban a vizsgált időszakban csökkent a mezőgazdasági termelés.

A GAZDASÁGOK JÖVEDELEMHELYZETE

A jövedelemhelyzet elemzéséhez a *Tesztüzemi Információs Rendszer* (FADN) adatait használtuk fel. Az adatgyűjtés az egyes években átlagosan 1950 mintaüzemet fog át. A minta segítségével reprezentált alapsokaság meghaladja a 100 ezer gazdaságot. Ezek a megfigyelt gazdaságok az összes használt földterület és a tartott állatállomány 90%-át fedik le. A vizsgált gazdaságok átlagosan hasznosított mezőgazdasági területe 2012-ben 43,8 hektár, egy gazdaság átlagosan 1,5 fő² foglalkoztatott. Országos szinten tekintve az árutermelő egyéni gazdaságok az összes nettó hozzáadott érték³ 51,3%-át, a társas vállalkozások pedig a 48,7%-át állították elő.

A magyar mezőgazdaság jövedelmezősége 2003 óta – a 2009-es visszaesést nem számítva – folyamatosan emelkedik. A növekedés 2003 és 2008 között viszonylag egyenletes volt, a pénzügyi válság utáni visszaesést egy nagyon gyors jövedelemkorrekció és kiugró emelkedés követte (1. ábra). Az EU-csatlakozás időpontjától számítva az egyéni gazdaságok adózás előtti eredménye 2012-es árakon (reálértéken) számolva háromszorosára (296%), a társas vállalkozásoké több mint a három és félszeresére nőtt (369%).

2. táblázat
A mezőgazdasági kibocsátás megoszlása az EU25 tagállamai között

(M. e.: %)

Országok	2004–2006	2007–2010	2011–2013
EU-25	100,0	100,0	100,0
Ausztria	1,7	1,8	1,9
Belgium	2,2	2,3	2,2
Ciprus	0,2	0,2	0,2
Csehország	1,1	1,2	1,3
Dánia	2,6	2,7	3,0
Egyesült Királyság	7,1	6,9	7,5
Észtország	0,2	0,2	0,2
Finnország	1,2	1,2	1,3
Franciaország	19,9	19,6	19,6
Görögország	3,6	3,1	2,8
Hollandia	6,7	7,0	6,9
Írország	1,8	1,7	1,8
Lengyelország	4,8	5,8	6,0
Lettország	0,2	0,3	0,3
Litvánia	0,5	0,6	0,7
Luxemburg	0,1	0,1	0,1
Magyarország	2,0	1,9	2,0
Málta	0,0	0,0	0,0
Németország	13,0	13,7	13,9
Olaszország	14,2	13,3	12,9
Portugália	1,9	1,9	1,7
Spanyolország	12,5	12,0	11,1
Svédország	1,5	1,5	1,6
Szlovákia	0,6	0,6	0,6
Szlovénia	0,3	0,3	0,3

Forrás: EUROSTAT

A jelentősen javuló jövedelemviszonyok okait is célszerű megvizsgálni. Először a rövid távon ható tényezőket elemeztük (2. ábra):

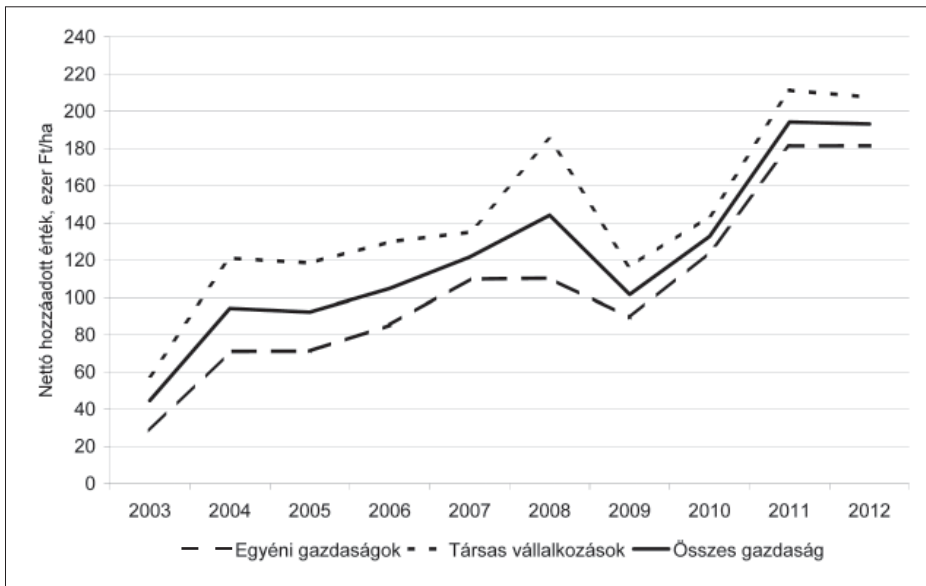
- A csatlakozás után a közvetlen termelői támogatások mértékét három tényező együttesen befolyásolta

² Éves munkaerőegységet alapul véve, ami 2200 munkaórának felel meg.

³ A nettó hozzáadott érték a termelési érték és a termelés során felhasznált termékek, szolgáltatások értékének a különbsége. Tartalmazza a jövedelmet, valamint ebből kell fedezni a munkabéreket, az adókat, a kamatokat és a bérleti díjakat.

1. ábra

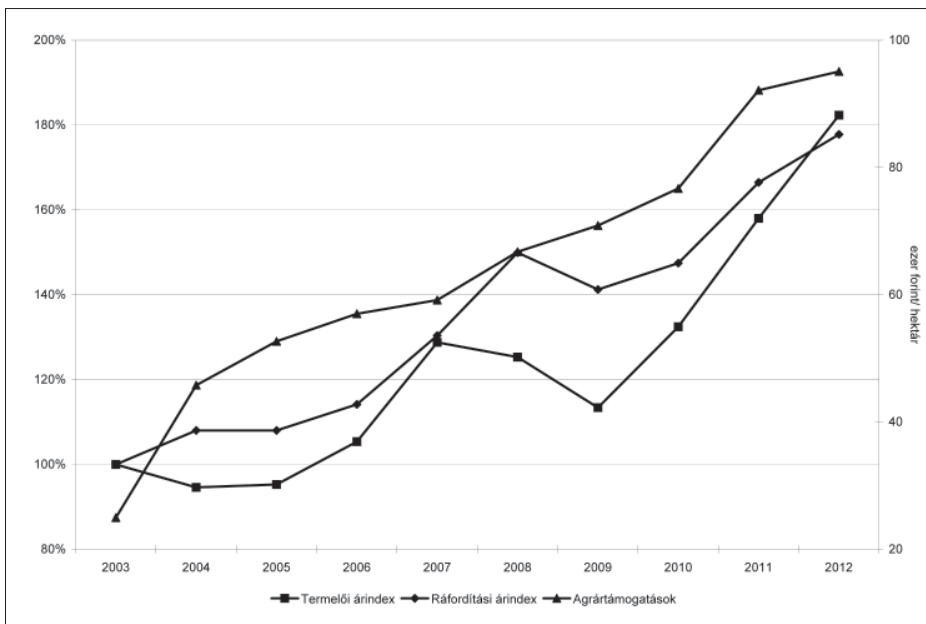
Az egy hektárra jutó nettó hozzáadott érték változása (2003–2012)



Forrás: Tesztüzemi adatok alapján az AKI Vállalkozáselemzési Osztálya

2. ábra

Az agrárrolló és a támogatások változása 2003 és 2012 között



Forrás: KSH (agrárrolló), Tesztüzemi Információs Rendszer (támogatások)

◦ a „Koppenhágai Megállapodás” alapján az EU15 tagországoknak nyújtott támogatások százalékában határozták meg az újonnan csatlakozóknál az induló támogatási keretet, és a felzárkózás 2013-ig folyamatos volt;

- nemzeti kiegészítő támogatások;
- euró/forint árfolyam.

• Az agráröllő vizsgálatokor pedig azt kell elemeznünk, hogy milyen arányban van egymással a mezőgazdasági termékek árindexe a termeléshez felhasznált ráfordítások árindexével.

A vizsgált időszakban a támogatások viszonylag egyenletesen emelkedtek. Nagyobbak voltak az évek közötti ingadozások az agráröllő vonatkozásában, amit a pénzügyi válság és a termelői árak erős volatilitása

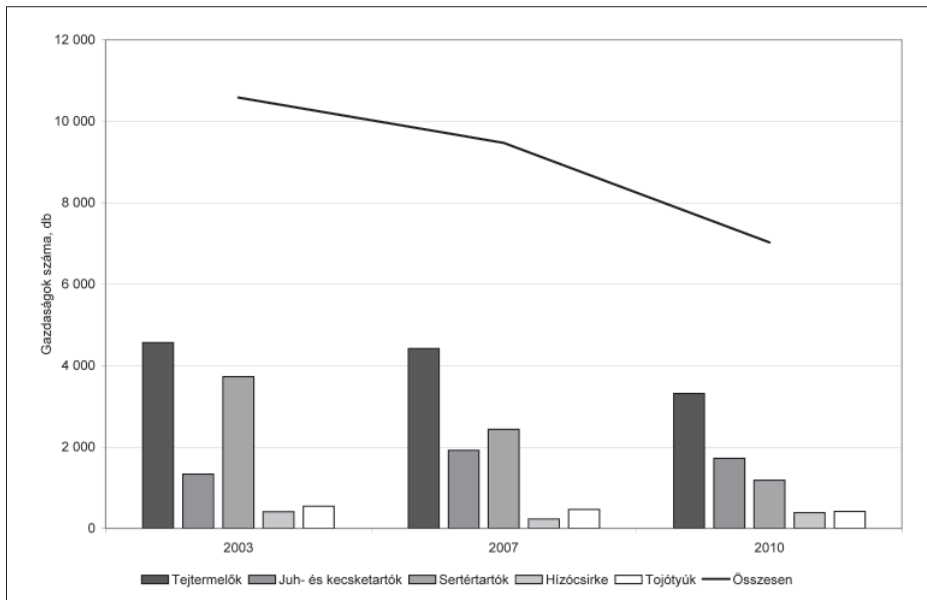
magyaráz. Összességében azonban megállapítható, hogy az EU-csatlakozást követő 10 évben az agráröllő javulása jelentősen hozzájárult az újabb és újabb jövedelemrekordok eléréséhez.

Meg kell jegyezni, hogy a fenti két meghatározó tényezőn kívül a jövedelmet befolyásolja még a termésmennyiség, valamint a ráfordítási árak között nem szereplő, de a termeléshez kapcsolódó kiadások, más néven az ún. külső tényezők jövedelme: fizetett munkabérek és közterhei, a földbérleti díjak, az adók és a kamatok.

A vizsgált időszakban az idegeneknek (nem családtagnak) fizetett munkabérek az infláció felett 5%-kal növekedtek. Ez egyben azt is jelenti, hogy a mezőgazdasági üzemek alkalmazásában álló munkavállalók nem

3. ábra

Meghatározó állattenyésztő gazdaságok száma a gazdaság szerkezeti összeírások éveiben⁴



Forrás: Tesztüzemi adatok alapján az AKI Vállalkozáselemzési Osztálya

⁴ Az ábrán csak az árutermelő gazdaságok (4000 euró STÉ-nél nagyobb) adatai vannak feltüntetve, azaz a csökkenést nem torzítja a vidéki háztartások funkcióváltása. Az STÉ a mezőgazdasági termelő tevékenységek egységnyi méretére (1 hektár, 1 állat) meghatározott normatív termelési érték. A termelői tevékenységek (ágazatok) fajlagos STÉ-értékét a tevékenységek adott üzemben található méretével megszorozva, majd a szorzatokat összegezve a gazdaság összes STÉ-értékét kapjuk. Ez az érték a gazdaság ökonomiai méretét határozza meg.

részesültek arányosan a folyamatosan növekvő haszonból. Ezzel szemben a földbérleti díjak – követve a földárak változását – reálértéken 73%-kal lettek magasabbak.

A leírt pozitívumok mellett azonban rendkívül kedvezőtlenül értékelhető az állattenyésztő gazdaságok helyzete. Az EU-csatlakozás óta az állattenyésztő gazdaságok jelentős része a termelést feladta vagy az állattenyésztési ágazatát felszámolta (3. ábra).

Az EU-csatlakozás óta közel 4000 áru-termelő állattenyésztő gazdaság megszűnt. A legnagyobb mértékben a sertéstartó üzemeket számolták fel a csatlakozás után, számuk harmadára csökkent. A tejtermelők száma is számottevően mérséklődött, a juh-, kecske- és baromfitartó gazdaságok száma ugyanakkor stagnált. Az adatok alapján megállapítható, hogy Magyarországon a kiemelkedő jövedelemnövekedés egyik fontos eleme, hogy a legrosszabb jövedelmezőséggel rendelkező állattartók évről évre a statisztikákból kihullnak. Ez a tény

az eredmények értékelésénél idáig kevés figyelmet kapott.

A fenti folyamatot az üzemtípusonkénti jövedelemvizsgálat is alátámasztja (4. ábra). A mögöttünk álló tíz évben a növénytermesztők kiemelkedő jövedelmezőséggel termeltek. Az EU-csatlakozás időpontjától számítva a növénytermesztőkhöz képest a tejtermelők átlagos jövedelmezősége csupán 55%, a gyümölcstermesztőké 49%, a sertéstartóké 17%, a baromfitartóké 11%.

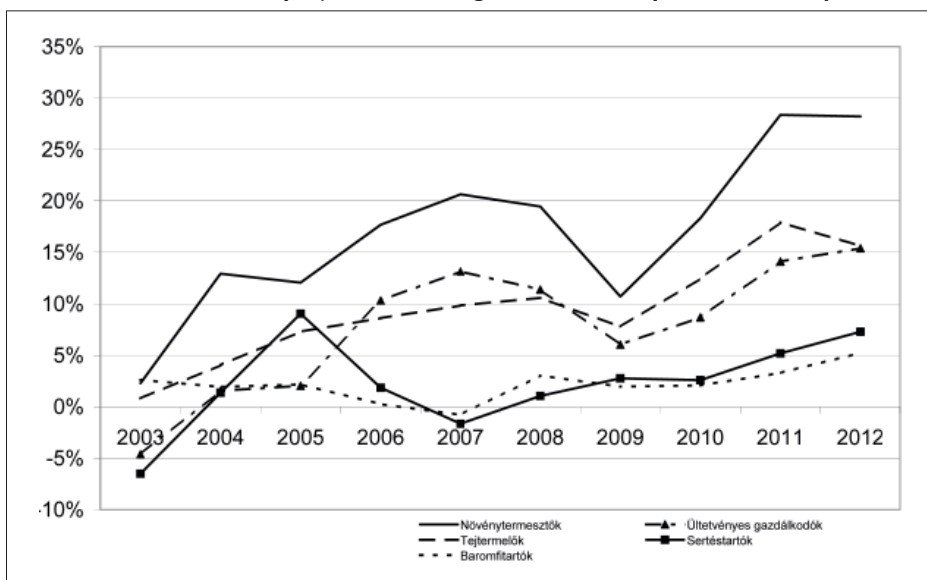
A baromfitartóknál a jövedelmezőség a legalacsonyabb, de ugyanakkor stabil. A gyorsan változó piaci viszonyokhoz ők tudnak a leggyorsabban alkalmazkodni, ezért számuk nem változott jelentősen.

A Közös Agrárpolitika a beruházási támogatásokkal szemben előnyben részesíti a jövedelem növekedésére közvetlenül ható támogatásokat, ezért fontos megvizsgálni, hogy a jövedelem növekedése milyen összefüggésben van a technikai, technológiai fejlesztésekkel, a beruházásokkal (5. ábra).

Az EU-csatlakozástól számítva a nettó

4. ábra

A termelésiérték-arányos jövedelmezőség változása néhány kiemelt üzemtípusnál



Forrás: Tesztüzemi adatok alapján az AKI Vállalkozáselemzési Osztálya

beruházás⁵ csak 2006-ban volt negatív. Tehát a többi évben nemcsak a pótló beruházásokat hajtották végre a gazdálkodók, hanem technikai, technológiai fejlesztések is történtek. A társas és egyéni vállalkozásokat külön vizsgálva ugyanakkor árnyaltabb a kép. Az egyéni gazdaságok beruházásai a vizsgált 9 évből 5-ben még az amortizációt sem fedezték, azaz ezekben az években technológiai lemaradás történt, így a két gazdaságcsoport között markáns differencia alakult ki. Ez a különbség a jövedelmezőségben is megjelent.

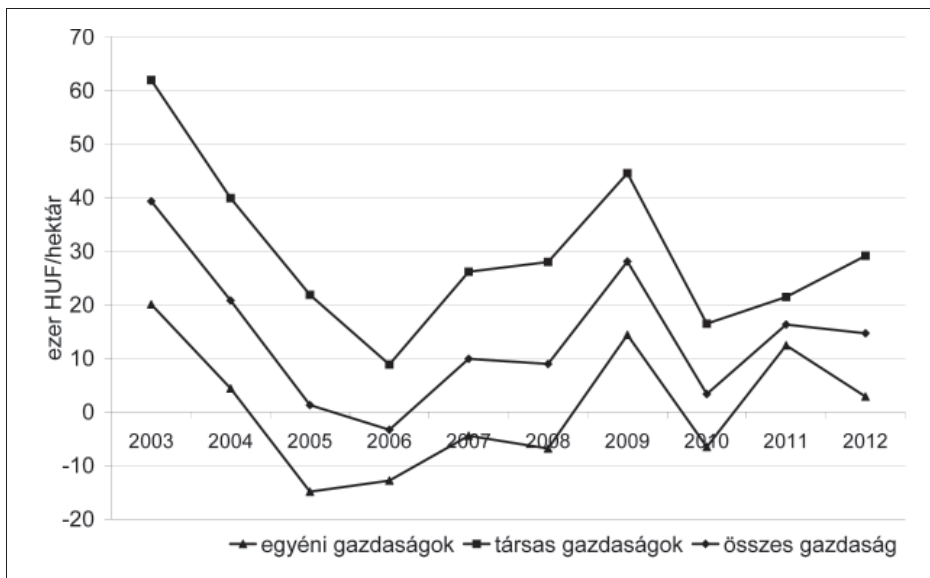
A differenciának az egyik legfontosabb oka az eltérő termelési szerkezet. A társas vállalkozások több állatot tartanak, így a beruházási igényük is magasabb. Ugyanakkor az okok között kell felsorolni a méretből adódó finanszírozási lehetőségek különbözőségét, a rendelkezésre álló szakértelmet, melyek összeadódva, egymást

erősítve növelték az egyéni gazdaságok lemaradását.

Fontos megemlíteni, hogy a mezőgazdaságban a beruházások és a jövedelem alakulása között nem mutatható ki szoros kapcsolat. Itt ugyanis nem működik az az alapvető közgazdasági axióma, amely szerint a beruházásokat a jövedelemvárakozások befolyásolják. Erre jó példa a 2009-es év. Az EU-csatlakozás időpontjától számítva a beruházási volumen ebben az évben, azaz a válság közepén volt a legmagasabb. A gazdálkodók ekkor még az alapvető anyagjellegű ráfordításaikat is visszafogták, azért, hogy a beruházásaikat finanszírozni tudják. Az ellentmondásos jelenség oka, hogy a mezőgazdasági beruházások szinte teljes mértékben támogatásvezéreltek, a mezőgazdasági üzemek a kiírt támogatási jogcímekhez igazítják befektetéseiket.

5. ábra

Az egy hektárra jutó nettó beruházások változása 2003 és 2012 között



Forrás: Tesztüzemi adatok alapján az AKI Vállalkozáselemzési Osztálya

⁵ A befektetett eszközök állományának növekménye a selejtezések és az értékcsökkenési leírás figyelembevételével (bruttó beruházás – selejtezés – értékcsökkenés).

A TERMELÉKENYSÉG ALAKULÁSA

A magyar mezőgazdaság versenyképességének egyik kulcstényezője, hogy milyen hatékonyan képes felhasználni a rendelkezésre álló erőforrásait, illetve, hogy a rendelkezésre álló erőforrások színvonala (így mennyiségi, mint minőségi értelemben) hogyan viszonyul a versenytársakéhoz.

A technikai haladás és a gazdasági növekedés közötti összefüggés számos megközelítésből vizsgálható. Ennek részeként a termelékenység alakulásában meghatározó tényezők hozzájárulása (a munkatermelékenység, a technikai felszereltség és az eszközökben megtestesülő tőke termelékenysége) számszerűsítésének elterjedt módja a parciális hatékonyság számítása. A megközelítés az eszközellátottság (a technikai felszereltség) és a tőke termelékenysége függvényében határozza meg az élőmunka termelékenységváltozását azok szorzataként. A parciális hatékonysági mutató vállalatközi vagy nemzetközi összehasonlítása rámutat arra, hogy a termelékenységi különbségek mennyiben vezethetők vissza a tőke termelékenységében, illetve a tőkeellátottságban (egy főre jutó tőkeállomány) meglévő különbségekre (*Késmárki-Galli, 2006*).

Az élőmunka termelékenységét meghatározó tényezők vizsgálatához az adatok a *Tesztüzemi Információs Rendszer* (FADN) adatbázisából származnak. A vizsgált időszak a 2004–2011. évekre terjed ki. Az adatok 2007-ig 25, majd 2007-től 27 országra vonatkoznak. A vizsgálat során – viszonyítási értéként –, Románia és Bulgária adatait figyelmen kívül hagyva, 25 ország átlagait vettük figyelembe. A 2004-ben csat-

lakozott országcsoportból Málta és Ciprus adatait kihagytuk, mivel mind a múltbeli gazdaságfejlődése, mind a mezőgazdaság szerepe a két ország gazdaságában jelentősen eltér a többi országtól.

Az üzemek csoportosítása az ökonómiai üzemméret, illetve a termelési irány szerint történt. Az ökonómiai üzemméret alapján 6 csoportba⁶ soroltuk az üzemeket. A termelési irány szerint szántóföldi növénytermelés, kertészeti, szőlészet és borászat, egyéb ültetvényes, tejtermelő, legeltetési állattartó, abrakos állattartó és vegyes gazdaságok lehettek.

A parciális hatékonyság elemzése az EU10(8) országok (2004-ben csatlakozott országok Málta és Ciprus nélkül), az EU15 országok (az unió 2004-es bővítése előtti tagországok) és az EU25 országokra történt. A parciális hatékonyság elemzésére használt összefüggés:

$$\frac{y}{L} = \frac{y}{K} \cdot \frac{K}{L},$$

ahol

$$\frac{y}{L} = \text{az élőmunka-termelékenység (pénzegység/éves munkaerőegység, EUR/ÉME);}$$

$$\frac{y}{K} = \text{a tőketermelékenység (pénzegység/pénzegység, EUR/EUR);}$$

$$\frac{K}{L} = \text{a technikai felszereltség (pénzegység/éves munkaerőegység, EUR/ÉME).}$$

A parciális hatékonyság számítása során az FADN-adatbázisból a következő változók kerültek felhasználásra

- bruttó termelési érték;
- összes éves munkaerő-felhasználás;
- gépi eszközök értéke.⁷

⁶ Az Európai Unió által alkalmazott módszertannak megfelelően: (1) 2000 – < 8000 EUR STÉ, (2) 8000 – < 25 000 EUR STÉ, (3) 25 000 – < 50 000 EUR STÉ, (4) 50 000 – < 100 000 EUR STÉ, (5) 100 000 – < 500 000 EUR STÉ, (6) >= 500 000 EUR STÉ.

⁷ A befektetett eszközök (SE441-*Total fixed assets-c.u.*) változó helyett azért a gépi eszközök használatára került sor, mert egyes országokban a termőföld és a kvóták értéke (SE446-*land, perman. crops & quotas-c.u.*) jelentős arányt képvisel a befektetett eszközökből, ami jelentősen torzítaná az eszköztőke hatékonysága vizsgálatának eredményeit.

A kelet-közép-európai országok európai uniós csatlakozását követő évtizedben – a teszttüzemi adatbázis adatai alapján – Magyarországon 199 ezer fővel, a kelet-közép-európai országokban összesen 405 ezer fővel, az unió korábbi tagállamaiban további 516 ezer fővel csökkent az éves élők munkafelhasználás (3. táblázat). A vizsgált időszak alatt a kibocsátás az unió egészében nőtt, és kiemelkedő teljesítményt (39%-os növekedést) mutat fel a 2004-ben csatlakozott országok csoportja. Magyarországon az időszak kezdete és vége között szintén kismértékű növekedés történt, ugyanakkor az időszak alatt jelentős változékonyságot mutattak az értékek, ennek következtében összességében egy csökkenő tendencia figyelhető meg az időszak alatt. Az állósz-

közök között a gépállomány értéke jelentős növekedést mutat úgy az unió, mint a 2004-ben csatlakozott országcsoporthoz képest tekintetében, ugyanakkor azon belül Magyarország gépállományának értéke jelentősen csökkent. A kibocsátás növekedése és egyidejűleg a munkaerő-felhasználás csökkenése az élők munka-termelékenység növekedését vetíti előre. A termelékenység parciális tényezői között jellemzően közepesen erős, illetve erős statisztikai kapcsolat áll fenn a vizsgált időszakban (4. táblázat).

A termelékenység változását vizsgálva (6. ábra) megállapítható, hogy az EU25 országok, az EU15 országcsoporthoz képest jelentős növekedést értek el az élők munka-termelékenységben, amely

3. táblázat

Az éves munkaerő-felhasználás, az éves kibocsátás és a gépi eszközérték alakulás

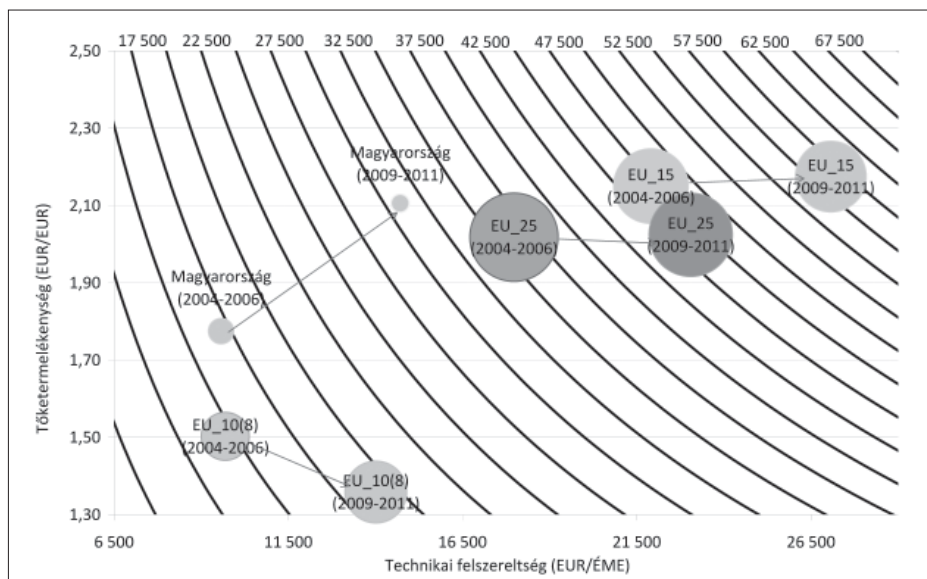
Megnevezés	Éves munkaerő-felhasználás 2011-ben	Átlagos éves változás (lineáris trend meredeksége)	Változás (2011/2004)	
	1000 ÉME		1000 ÉME/év	1000 ÉME
Magyarország	156,0	-33,49	-198,5	-56,0
EU27	7 588,4	140,70	755,3	11,1
EU15	4 120,7	-92,95	-516,4	-11,1
EU10(8)	1 767,3	-70,18	-404,6	-18,6
EU25	5 907,5	-163,85	-925,6	-13,5
Megnevezés	Éves kibocsátás 2011-ben	Átlagos éves változás (lineáris trend meredeksége)	Változás (2011/2004)	
	1000 EUR		1000 EUR/év	1000 EUR
Magyarország	6 427	-62,29	48,3	0,8
EU27	321 040	9 792,95	78 160,2	32,2
EU15	263 806	5 733,97	49 778,6	23,3
EU10(8)	39 358	1 197,80	11 017,2	38,9
EU25	303 631	6 924,61	60 751,4	25,0
Megnevezés	Gépi eszközérték 2011-ben	Átlagos éves változás (lineáris trend meredeksége)	Változás (2011/2004)	
	1000 EUR		1000 EUR/év	1000 EUR
Magyarország	2 601	-172,07	-1 401,9	-35,0
EU27	148 865	4 162,18	29 478,2	24,7
EU15	115 826	2 191,85	16 949,6	17,1
EU10(8)	26 199	867,20	6 009,7	54,2
EU25	142 219	3 040,29	22 831,9	19,1

4. táblázat
Az éves munkaerő-felhasználás, az éves kibocsátás és a gépi eszközérték közötti korreláció (2004–2011)

Megnevezés	Korreláció		
	a munkaerő-felhasználás és kibocsátás között	a gépi eszközérték és kibocsátás között	a munkaerő-felhasználás és gépi eszközérték között
Magyarország	0,333	0,488	0,834
EU27	0,651	0,914	0,633
EU15	-0,570	0,875	-0,819
EU10(8)	-0,521	0,833	-0,700
EU25	-0,612	0,857	-0,815

Forrás: FADN alapján, saját számítás

6. ábra
A munkatermelékenység változása az EU-országcsoportokban és Magyarországon a parciális hatékonyság összetevői függvényében (2004–2011)⁸



Forrás: FADN alapján saját szerkesztés

lényegében változatlan tőketermelékenység mellett következett be, és a változás a technikai felszereltség (a gépállomány) növekedésének tulajdonítható. A 2004-ben csatlakozott országok összességében nőtt az

élőmunka-termelékenység a tőketermelékenység csökkenését meghaladó technikai felszereltségnövekedés következményeként. Az országcsoportban jelentősebb különbségek vannak, amit jelez az is, hogy Magyar-

⁸ Az ábrázolás során az izotermelékenységi görbék segítenek a termelékenységváltozás belső összetevőinek azonosításában. Ha két pont ugyanazon az izotermelékenység-görbén helyezkedik el, az azt jelenti, hogy a munkatermelékenység változatlan, a technikai felszereltség és a tőketermelékenység ugyanakkor ellentett irányban változtak. A hatótényezők értékeinek „bolyongását” csökkentendő a 2004–2006. évek és a 2009–2011. évek átlagait hasonlítottuk össze a parciális hatékonyság tényezői változástrendjének bemutatására.

5. táblázat
A munkatermelékenység a szántóföldi növénytermelő gazdaságokban méretkategóriák szerint

Év	EU25 átlaga (EUR/fő)	Munkatermelékenység az EU25 átlagához viszonyítva (%)					
		(1) 2000 -< 8000 EUR	(2) 8000 -< 25 000 EUR	(3) 25 000 -< 50 000 EUR	(4) 50 000 -< 100 000 EUR	(5) 100 000 -< 500 000 EUR	(6) >= 500 000 EUR
2004	34 889	34,2	47,5	95,8	136,7	209,4	219,9
2011	52 676	20,7	40,1	78,1	125,7	201,0	202,9
Tagországok	munkatermelékenysége az EU átlagához viszonyítva (EU25 = 100%) (2011)						
EU25		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Németország		0,0	0,0	139,7	127,4	116,2	126,8
Görögország		123,0	99,2	65,7	51,5	38,6	0,0
Spanyolország		176,1	105,5	88,0	77,1	64,7	0,0
Franciaország		0,0	0,0	131,0	138,2	132,6	149,0
Olaszország		127,4	109,8	82,3	68,0	59,5	79,2
Hollandia		0,0	0,0	0,0	189,8	154,1	216,2
Egyesült Királyság		0,0	0,0	258,2	152,5	139,4	181,7
Magyarország		151,1	163,5	112,6	84,7	65,9	66,3
Lengyelország		63,8	55,3	53,2	56,7	53,3	52,8

Forrás: FADN alapján saját számítás

ország tőketermelékenysége megközelítette az EU15 országok átlagát, de az alacsonyabb technikai felszereltség következtében azok élőmunka-termelékenységének csak alig harmada.

A munkatermelékenység a közzgazdasági üzemméret növekedésével emelkedik (5. táblázat). Ha összevetjük a számsorokat a technikai felszereltség változásával (6. táblázat), akkor kikövetkeztethető, hogy a kisebb gazdaságok relatíve (a kibocsátáshoz viszonyítva) magasabb eszközrelátottsággal rendelkeznek, így a tőketermelékenységük (az eszközhatékonyságuk) alacsonyabb, mint a nagyobb üzemeké. Ha differenciáljuk a képet és a változást is vizsgáljuk (7. ábra), akkor megállapítható, hogy a tőketermelékenység általában javult az egyes méretkategóriákban, kiemelkedő volt a növekedés a legkisebb közzgazdasági méretkategóriában, és az közelít a legnagyobb méretkategória gazdaságainak átlagához. Sajátos helyzetet mutat, hogy az (5)-ös

és (6)-os méretkategória munkatermelékenysége lényegében azonos, ugyanakkor a (6)-os kategória átlagában alacsonyabb technikai felszereltség mellett magasabb tőketermelékenységgel termelnek, ami – e tekintetben – jobb versenyképességet jelez.

Termelési irányok szerint elemezve az üzemek termelékenységének alakulását, illetve változását arra a következtetésre jutunk, hogy a mezőgazdaság teljesítményében meghatározó szerepet játszó szántóföldi növénytermelés munkatermelékenysége élen jár, aminek elsődleges oka az ágazat kimagasló technikai felszereltsége, ugyanakkor a tőketermelékenység tekintetében a gyengén teljesítő ágazatok (többek között szőlészet, borászat, abrakos állattartás, ültetvényágazatok) közé tartozik (8. ábra).

A legkisebb és a két legnagyobb üzemméret-kategóriában a magyar üzemek technikai felszereltsége mintegy kétharmada az EU15 országok átlagának, míg a többi üzem-

6. táblázat

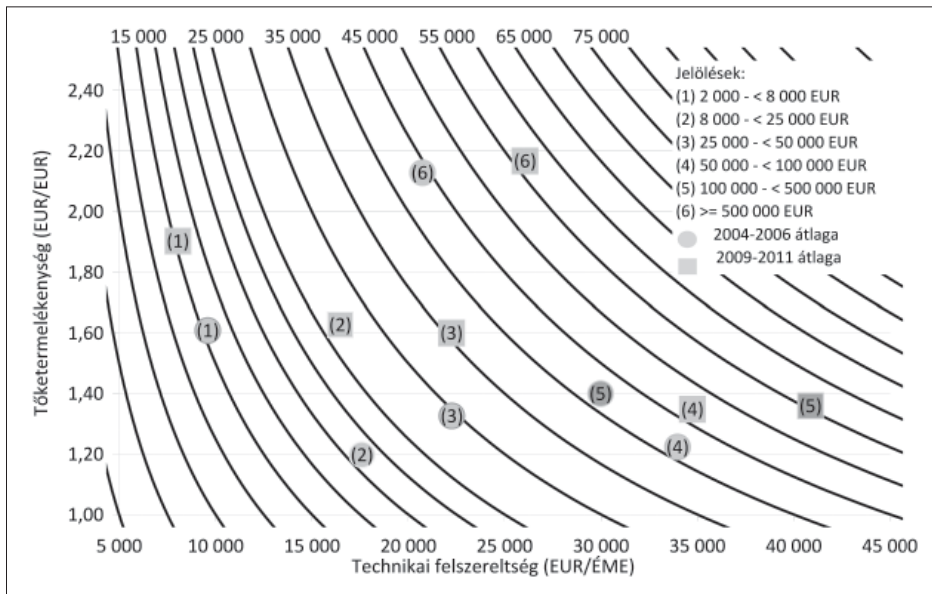
A gépi eszköz (technikai) felszereltség a szántóföldi növénytermelő gazdaságokban méretkategóriák szerint

Év	EU25 átlaga (EUR/fő)	Technikai felszereltség az EU25 átlagához viszonyítva (%)					
		(1) 2 000 - < 8 000 EUR	(2) 8 000 - < 25 000 EUR	(3) 25 000 - < 50 000 EUR	(4) 50 000 - < 100 000 EUR	(5) 100 000 - < 500 000 EUR	(6) >= 500 000 EUR
2004	23 901	44,9	66,8	98,5	140,1	191,0	140,5
2011	32 404	33,5	57,1	89,0	130,7	179,9	145,5
Tagországok	technikai felszereltsége az EU átlagához viszonyítva (EU25 = 100%) (2011)						
EU25		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Németország		0,0	0,0	134,0	119,7	113,5	130,7
Görögország		249,4	176,6	102,3	92,8	69,0	0,0
Spanyolország		83,5	50,3	47,5	33,6	27,1	0,0
Franciaország		0,0	0,0	81,9	105,0	126,6	112,5
Olaszország		131,4	103,4	91,6	77,1	48,5	42,2
Hollandia		0,0	0,0	0,0	245,6	175,4	317,8
Egyesült Királyság		0,0	0,0	207,3	172,5	149,7	211,9
Magyarország		61,0	90,0	85,4	72,1	72,0	54,7
Lengyelország		58,3	65,7	83,7	110,0	74,6	45,3

Forrás: FADN alapján saját számítás

7. ábra

Az élőmunka-termelékenység változása közzgazdasági üzemméret szerint az EU25 országok átlagában a parciális hatékonyság összetevői függvényében a szántóföldi gazdaságokban (2004–2011)



Forrás: FADN alapján saját szerkesztés

méret-kategória üzemének átlaga csak 10-15%-kal marad el a korábbi tagországok átlagától. A magyar mezőgazdaságban a két legkisebb üzemméret-kategóriában a tőketermelékenység közel 50%-kal magasabb az EU15-öknél, a nagyobb üzemméret-kategóriákban a korábbi tagországok üzemai azonban átlagosan 15-20%-kal hatékonyabban használják eszközeiket a magyar üzemeknél. Az EU10(8) országsoport átlagához viszonyítva a magyar üzemek őrzik előnyüket mind a tőketermelékenység, mind a technikai felszereltség tekintetében.

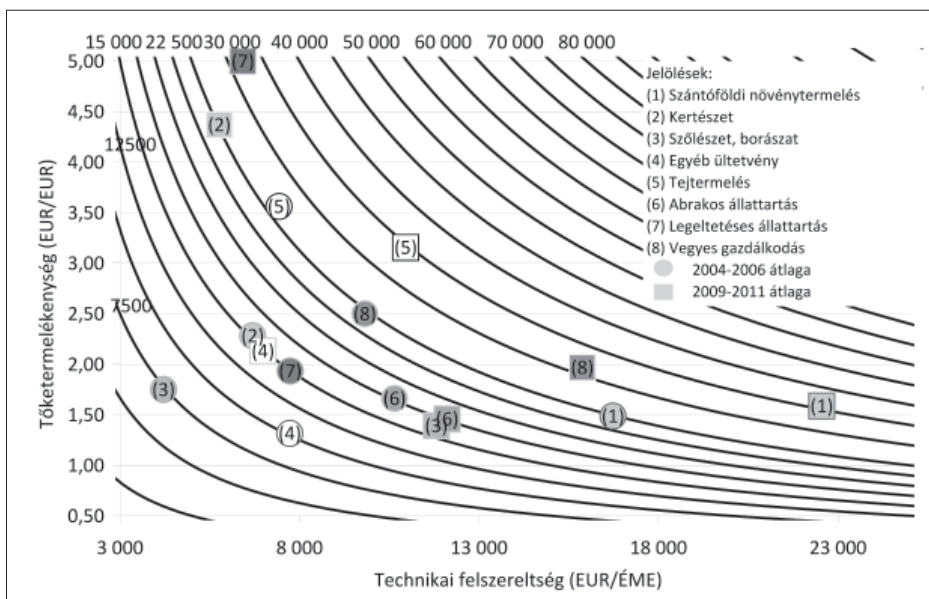
Kedvező folyamat, hogy a csatlakozás óta eltelt időszakban a magyar üzemek minden üzemméret-kategóriában gyorsabban növelték tőketermelékenységüket az EU15 országok gazdaságaihoz viszonyítva, a technikai felszereltség növekedése viszont az egyes kategóriákban 10-20%-kal volt jellemzően magasabb a korábbi tagországokban, mint a magyar üzemeké.

A termelési irányok szemszögéből ele-

mezve a magyar üzemek versenypozícióját megállapítható, hogy a szántóföldi növénytermelés és az ültetvények esetében a korábbi országokban 70-90%-kal magasabb a technikai felszereltség, mint a magyar üzemek átlaga. Ugyanakkor a változás ellentétes irányú volt: a szántóföldi növénytermelésben csökkent a hátrány, az ültetvényeknél viszont nőtt. A tőketermelékenység szántóföldi termelésben mért eltérése kicsi (10%-ot nem éri el), de kismértékben romlott a csatlakozás óta. A többi ágazatban az EU15 országok üzemének átlagában a technikai felszereltség mintegy három-négyszerese a magyar üzemek átlagának. A tőketermelékenység az ágazatok többségében 30-50%-kal magasabb a legtöbb növénytermelési és kertészeti ágazatban, ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a tejtermelésben a magyar üzemek jelentős hatékonyságelőnyt mutatnak, ami azonban kismértékben csökkent a csatlakozás óta eltelt időszakban.

8. ábra

Az élőmunka-termelékenység változása termelési irányok szerint az EU25 országok átlagában a parciális hatékonyság összetevői függvényében (2004–2011)



Forrás: FADN alapján saját szerkesztés

KÖVETKEZTETÉSEK

A kutatás eredményei egyértelműen bizonyítják, hogy a magyar mezőgazdaságra előnyösen hatott az uniós csatlakozás. Az ágazat jövedelempozíciója folyamatosan javult, és ugyancsak növekedett a mezőgazdaság versenyképessége az elmúlt tíz évben.

Az EU-csatlakozás utáni közgazdasági környezet változása ugyanakkor rendkívül hátrányosan érintette az állattartó gazdaságokat. A mezőgazdaság eltartóképessége, a munkahelyteremtés, a vidékfejlesztési szempontból fontosabb (állattenyésztő, ültetvényes gazdálkodó) üzemtípusok jövedelmezősége jóval kedvezőtlenebbül ala-

kult a növénytermesztőkhöz képest. Ezért indokolt, hogy az új hétéves költségvetési időszakban az üzemtípusok jövedelmezőségi sajátosságait még inkább figyelembe vegyék. A növénytermesztő gazdaságok hitellezési lehetőségeivel a jövőben sem lesz gond, de a többi üzemtípus alacsony jövedelmezősége és erős jövedelemvolatilitása miatt a pénzügyi finanszírozással a jövőben is gondok lesznek. Célszerű tehát, hogy a következő költségvetési ciklusban a második pilléres támogatások szétosztásánál előnyben részesüljenek ezek az üzemtípusok. Különösen fontos emellett az is, hogy a közvetlen kifizetések termeléshez kötött részét az állattartókra koncentrálják.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) Kartali, J. (szerk.) (2004): A főbb agrártermékek piacra jutásának feltételei az EU-csatlakozás küszöbén. I. kötet. Növényi termékek. Agrárgazdasági Tanulmányok 1. sz. I. kötet, 93-103. pp., Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest – (2) Késmárki-Galli Sz. (2006): A műszaki fejlesztés szerepe a magyar mezőgazdaság fejlődésében. Doktori értekezés. Szent István Egyetem, Gödöllő, 141 p. – (3) Nyárs L. – Papp G. – Vőneki É. (2004): A főbb hazai állattenyésztési ágazatok kilátásai az Európai Unióban. Agrárgazdasági Tanulmányok, 4. sz., 83-88. pp. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest – (4) Popp J. (2003): Az agrárpolitikák mozgásteret a nemzetközi kereskedelem liberalizálásának tükrében. Agrárgazdasági Tanulmányok, 8. sz., 98-105. pp., Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest – (5) Potori N. – Udovecz G. (2004): Az EU-csatlakozás várható hatásai a magyar mezőgazdaságban 2006-ig. Agrárgazdasági Tanulmányok, 7. sz., 80-84. pp., Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest

A magyar agrárkereskedelem tíz évvel a csatlakozás után

JÁMBOR ATTILA – VÁSÁRY MIKLÓS

Kulcsszavak: EU-csatlakozás, hatások, mezőgazdaság, kereskedelem.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A tanulmány az Európai Unióval folytatott magyar agrárkereskedelem változó mintáit elemzi a tízéves csatlakozási évforduló tükrében. Az elemzést a leíró statisztikákon túlmenően a megnyilvánuló komparatív előnyök és a terméktérkép módszereivel végezzük 2001–2012 között. Az eredmények szerint az Európai Unió részaránya a hazai agrárkereskedelemből 85-90%-ra nőtt a csatlakozás után, ezen felül az agráréxport közel háromszorosára, az agrárimport pedig közel négyszeresére növekedett. Magyarország legfontosabb agráréxport-célpiacai a vizsgált időszakban Németország, Románia, Szlovákia, Olaszország és Ausztria voltak, míg a legtöbb agrártermék Németországból, Lengyelországból, Hollandiából, Szlovákiából és Ausztriából érkezett. Az Európai Unióval folytatott hazai agrárkereskedelem értékének közel kétharmada származott a fenti országokból 2012-ben. A magyar agráréxportban kiemelkedően fontos szerepe van a gabonaféléknek, a húsoknak, az olajos növényeknek, az élelmiszer-ipari melléktermékeknek és a zöldség-gyümölcs készítményeknek: összesített piaci részesedésük mindkét vizsgált időszakban meghaladta az 50%-ot, az élelmiszer-ipari melléktermékek, hústermékek, tejtermékek, egyéb készételek és gabonakészítmények összesített részesedése az EU-ból származó agrárimportban pedig 43-45% között mozgott 2001–2012 között.

A megnyilvánuló komparatív előnyök módszere alapján végzett elemzések rávilágítanak, hogy összesen három termékcsoport (élő állatok, gabonafélék, élelmiszer-ipari melléktermékek) rendelkezett minden vizsgált időszakban megnyilvánuló komparatív előnnyel 24 termékcsoportból. Az is bizonyítást nyert, hogy 2001–2003-ról 2010–2012-re 18 termékcsoport megnyilvánuló komparatív előnyei csökkentek, utalva ezzel a komparatív előnyök és ezzel a versenypozíciók romlására. Az eredmények szerint továbbá azon termékcsoportok száma, amelyekből hazánk megnyilvánuló komparatív előnnyel rendelkezett és exportált is, csökkent a csatlakozás után, míg a komparatív hátránnyal bíró és importált termékek aránya nőtt. Különösen kedvezőtlen tendencia, hogy a hazai agráréxportot vezető termékek közül a csatlakozás után a gabonafélék és a melléktermékek kivételével a többi termékcsoport elveszítette komparatív előnyeit.

BEVEZETÉS

Tíz év telt el azóta, hogy Magyarország csatlakozott az Európai Unióhoz. A csatlakozás mezőgazdasági hatásainak vizsgálatával jelentőségéhez képest viszonylag kevés tanulmány foglalkozott, míg az agrárkereskedelmi változások hazai vizsgálatá-

nak még szűkösebb a szakirodalma (Jámbor, 2013). *Qineti et al. (2009)* az Európai Unió és ezen belül kifejezetten Szlovákia versenyképességét és komparatív előnyeit vizsgálták az orosz, valamint ukrán piacokon és arra jutottak, hogy számos termék-nél idővel eltűntek a komparatív előnyök,

noha az eredmények termékcsoportonként eltérőek. *Fertő (2008)* a kelet-közép-európai agrárkereskedelmi mintákat elemezve szintén rámutatott a termékcsoportok eltérő teljesítményeire, ugyanakkor megállapította, hogy alapvetően csökkennek a megnyilvánuló komparatív előnyök.

Jámbor (2013) és *Vásáry (2012)* a *visegrádi* országok megnyilvánuló komparatív előnyeit és specializációját vizsgálta, és szintén kimutatta, hogy a csatlakozás után csökkentek az előnyök, ami a versenyhelyezések romlását is jelenti egyben. *Bojnc és Fertő (2009)* a közép-európai és balkáni országok agrárkereskedelmében meglévő versenyelőnyeit vizsgálta és rávilágított, hogy a mezőgazdasági alapanyagoknak sokkal nagyobb és stabilabb komparatív előnyei voltak, mint az élelmiszereknek, amely a feldolgozóipar versenyképességének hiányosságaira enged következtetni. *Bojnc és Fertő (2012)* az új tagországok agrárkereskedelmi teljesítményét 1999 és 2007 között elemezve arra is rámutatott, hogy a feldolgozott mezőgazdasági termékek versenyelőnyei sokkal tartósabbak, mint az alapanyagoké.

Török és Jámbor (2013) arra is rávilágított, hogy az új tagországok agrárkereskedelme nagyon koncentrált termékek és országok szerint, valamint hogy a régió döntően mezőgazdasági alapanyagot exportál és feldolgozott élelmiszereket importál. Ezzel megegyező megállapításra jutottak a hazai agrárkereskedelmet vizsgálva *Szitáné (2011)* és *Vásáry et al. (2013)* is. A hústermékek versenyelőnyeit vizsgálva a fentieket továbbá alátámasztják *Poór (2013)* és *Mészáros (2013)* tanulmányai.

A tanulmány célja, hogy a rendelkezésre álló legfrissebb adatok tükrében betekintést nyújtson a hazai agrárkereskedelem elmúlt tíz évének változásaiba, különös tekintettel a komparatív előnyök alakulására. A cél elérése érdekében először a módszert és adatok jellemzőit ismertetjük, amelyet a hazai agrárkereskedelem mintáinak bemutatása

követ. Ezután rátérünk az agrárkereskedelem specializációjának vizsgálatára, majd az írás összegzéssel zárul.

MÓDSZER ÉS ADATOK

A cikk alapvetően a megnyilvánuló komparatív előnyök elméletén alapuló különböző módszereket használ. A megnyilvánuló előnyök eredeti indexét *Balassa 1965*-ben megjelent tanulmányában mutatta be és a következőképpen határozta meg (*Balassa, 1965*):

$$B_{ij} = \left(\frac{X_{ij}}{X_{it}} \right) / \left(\frac{X_{nj}}{X_{nt}} \right), \quad (1)$$

ahol x az exportot, i egy adott országot, j egy meghatározott terméket, t a termékek egy csoportját, n pedig az országok adott csoportját reprezentálja. Ebből következik, hogy a referenciaországokba irányuló termékexport megnyilvánuló komparatív előny- vagy hátrányindexét úgy határozzák meg, hogy összevetik adott ország termékexportjának részesedését az adott ország teljes exportjában a referenciaországok termékexport-részesedésével a teljes exportban. Ha $B > 1$, akkor adott országnak megnyilvánuló komparatív előnye van a referenciaországokhoz viszonyítva, ellenkező esetben megnyilvánuló komparatív hátránya.

A *Balassa*-indexet különösen az eltérő gazdaságpolitika (agrárpolitika) hatásainak elhanyagolása, valamint az aszimmetrikus értékek miatt szokták kritizálni. A kereskedelmi szerkezetet eltorzítják a különböző állami beavatkozások és kereskedelmi korlátozások, a *B*-index aszimmetrikus értéke pedig azt jelenti, hogy ha egy országnak egy termékből komparatív előnye van, akkor az indexértékek egytől végtelenig terjednek, viszont komparatív hátrány esetén csak nulla és egy között mozog, amely adott ágazat relatív súlyának túlbecsléséhez vezet (*Fertő, 2004*).

A *B*-index hátrányainak kiküszöbölésére *Vollrath (1991)* három különböző specifiká-

cióját javasolta a megnyilvánuló komparatív előnyöknek, melyek részletes leírása megtalálható *Fertő (2004)* munkájában. A cikk az eredeti index *Dalum et al. (1998)* által átdolgozott és mára széleskörűen alkalmazott változatát, a megnyilvánuló szimmetrikus komparatív előny indexet (RSCA) használja:

$$RSCA = (B - 1) / (B + 1). \quad (2)$$

Az RSCA-index -1 és 1 közötti értéket vehet fel, ahol a pozitív értékek a megnyilvánuló exportelőnyt, míg a negatív értékek az exporthátrányt jelzik. A mutató nagy előnye, hogy a fent említett aszimmetriából eredő problémát kiküszöböli, valamint hogy az agrárpolitika által inkább befolyásolt agrárimportot figyelmen kívül hagyja (*Jámbor – Hubbard, 2013*).

Az exportspecializáció további vizsgálatahoz az RSCA-index mellett a *Lafay (1992)* által kifejlesztett termékszintű kereskedelmi mérleg indexet (TBI) is kiszámítjuk az alábbiak szerint:

$$TBI = (X_i - M_i) / (X_i + M_i), \quad (3)$$

ahol a jelölések megegyeznek az első képlet jelöléseivel. A termékszintű kereskedelmi mérleg index kimutatja, hogy adott ország nettó exportőr ($TBI > 0$) vagy importőr ($TBI < 0$) az adott termékből. Ha a második és harmadik képlet eredményeit ötvözzük egy mátrixban, akkor az 1. táblázatban jelzett módon felállítható egy ún. terméktérkép (*Widodo, 2009*).

A terméktérkép jó eszköz arra, hogy megvizsgáljuk, vajon tényleg azokat a terméke-

ket exportálja (importálja) az adott ország, amelyből megnyilvánuló komparatív előnye (hátránya) van vagy léteznek „vegyes” minták is. Érdekes továbbá a terméktérkép dinamikus szemléletben is értelmezni, vagyis időben megvizsgálni, vajon hogyan változtak az egyes csoportok megoszlásai.

A szükséges számítások elvégzéséhez az *Eurostat* kereskedelmi adatbázisát használjuk HS6-os bontásban. Agrárkereskedelmen a mezőgazdasági termékek és élelmiszerek kereskedelmét értjük (HS1-24), amely esetünkben 848 terméket jelent 24 termékcsoporthoz szerinti kategorizálva. A cikk 2001–2012 közötti időszakokkal dolgozik és az Európai Unió alatt az ahhoz 2012-ig csatlakozott 27 tagországot érti. A csatlakozás hatásainak hatékony szemléltetése végett a vizsgált időszakot négy egyenlő részre bontottuk (2001–2003, 2004–2006, 2007–2009, 2010–2012).

A MAGYAR AGRÁRKERESKEDELEM VÁLTOZÁSAI A CSATLAKOZÁS UTÁN

A magyar agrárkereskedelem jelentős mértékben növekedett a csatlakozás után (1. ábra). A hazai agrárimport 2001-ről 2012-re közel megháromszorozódott, míg az agrárimport közel megnégyszereződött, és előbbi 2012-ben elérte a 8 milliárd, míg utóbbi a 4 milliárd eurót. Noha a hazai agrárkereskedelmi egyenleg az utóbbi években rekordszinten állt, az export/import arány folyamatosan romlott a vizsgált időszakban.

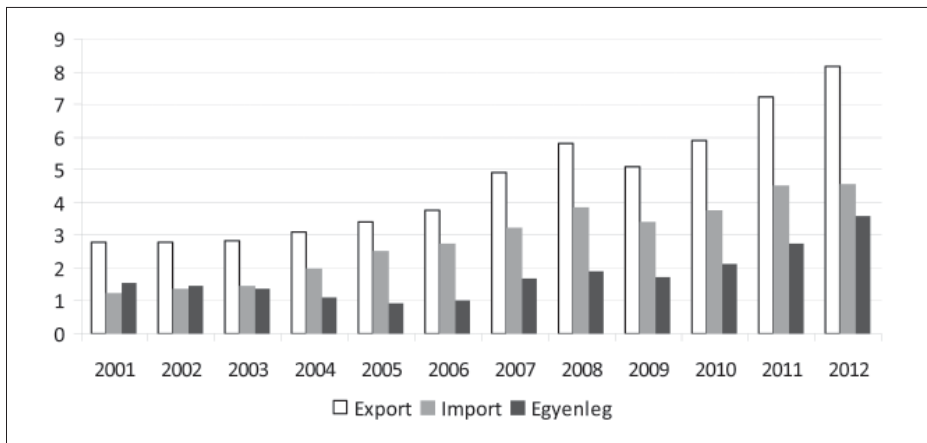
I. táblázat

A terméktérkép kategóriái

Mutató	RSCA<0	RSCA>0
TBI>0	C csoport Megnyilvánuló komparatív hátrány és nettó exportőr	A csoport Megnyilvánuló komparatív előny és nettó exportőr
TBI<0	D csoport Megnyilvánuló komparatív hátrány és nettó importőr	B csoport Megnyilvánuló komparatív előny és nettó importőr

I. ábra

A magyar agrárkereskedelem alakulása 2001–2012 között nominálértéken (milliárd euró)



Forrás: Eurostat (2014) alapján saját szerkesztés

Az agrárkereskedelem célpiacok szerinti elemzése rávilágít a szerkezet további változásaira (2. ábra). Magyarország a csatlakozás óta egyre inkább az Európai Unió országaival folytat agrárkereskedelmet: az EU27 részaránya az agrárexportból 70%-ról 85%-ra nőtt 2001-ről 2012-re, míg az agrárimportból 60%-ról 90%-ra. Ezek alapján a továbbiakban kizárólag az Európai Unióval folytatott agrárkereskedelmet vizsgáljuk.

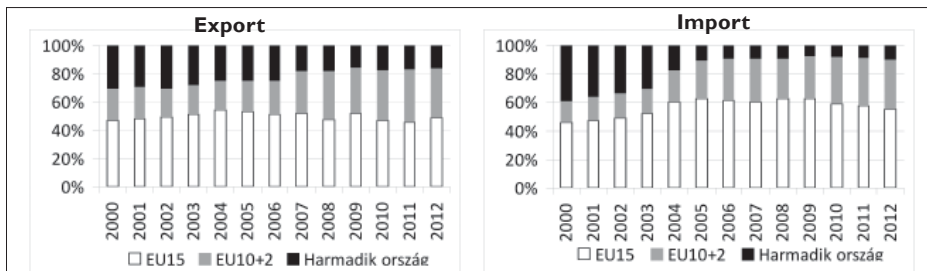
Nem egységes és sokat változott azonban az EU27 országainak részesedése a hazai agrárkereskedelemben (2. táblázat). Magyarország legfontosabb agrárexport-célpiacai a vizsgált időszakban Németország, Románia, Szlovákia, Olaszország és

Ausztria voltak, részesedésük az Európai Unióval folytatott agrárimportból a csatlakozás előtt 58%, a csatlakozás után 65% volt, azaz az agrárimport koncentrációja továbbra is magas és növekvő mértékű. Érdekes, hogy a csatlakozás után 10%-kal csökkent Németország részesedése az agrárimportból, döntően Románia és Szlovákia javára, amely jelzi a kelet-közép-európai regionális agrárkereskedelem növekvő fontosságát.

Az EU27-ből származó agrárimport országok közötti megoszlása az exporttól némileg eltérő képet mutat. Németország és Ausztria a csatlakozás után is fontos szerepet játszottak az agrárimport bázisaiként közel 30%-os részesedéssel, ám Lengyelor-

2. ábra

Magyarország agrárkereskedelme célpiacok szerint, 2000–2012 (százalék)



Forrás: Eurostat (2014) alapján saját szerkesztés

2. táblázat
A magyar agrárkereskedelem legfontosabb partnerei az EU27-ben a piaci részesedések alapján (százalék)

Ország	Export		Ország	Import	
	2001–2003	2010–2012		2001–2003	2010–2012
Németország	26	16	Németország	19	23
Románia	9	14	Lengyelország	10	14
Szlovákia	3	13	Hollandia	14	11
Olaszország	9	11	Szlovákia	5	10
Ausztria	11	10	Ausztria	6	9
Összesen	58	65	Összesen	54	67

Megjegyzés: A táblázat az öt legnagyobb részesedéssel rendelkező országot jeleníti meg a 2010–2012-es időszak átlaga alapján csökkenő sorrendben.

Forrás: Eurostat (2014) alapján saját szerkesztés

szág és Szlovákia élelmiszerforrás-szerepe is egyre nőtt. Az agrárexporthoz hasonlóan az agrárimport szerkezete is erősen koncentrált és egyre inkább azzá is válik: a legfontosabb öt ország részesedése itt is kétharmados volt.

A hazai agrárkereskedelem termék-szerkezete a tagországok szerinti bontáshoz hasonlóan koncentrált képet mutat (3. táblázat). A magyar agrárimportban kiemelkedően fontos szerepe van a gabonaféléknek (10), a húsoknak (02), az olajos növényeknek (12), az élelmiszer-ipari melléktermékeknek (23) és a zöldség-gyümölcs készítményeknek (20): összesített piaci részesedésük mindkét vizsgált időszakban

meghaladta az 50%-ot. A csatlakozás után nagymértékben visszaesett a húsok és a zöldség-gyümölcs részaránya az exportban a gabonafélék javára, ami többek között az EU gabonatermelést ösztönző politikájának köszönhető.

A magyar agrárimport termékcsoportok szerinti megoszlásának változása az exporthoz képest sokkal stabilabb. Az élelmiszer-ipari melléktermékek (23), hústermékek (02), tejtermékek (04), egyéb készételek (21) és gabonakészítmények (19) összesített részesedése az EU-ból származó agrárimportban mindkét időszakban 43–45% között mozgott. A csatlakozás után nagymértékű változásról az agrárimport termékszerke-

3. táblázat
A magyar agrárkereskedelem legfontosabb termékei az EU27-ben a piaci részesedések alapján (százalék)

Termék	Export		Termék	Import	
	2001–2003	2010–2012		2001–2003	2010–2012
Gabonafélék (10)	12	20	Melléktermékek (23)	12	11
Hústermékek (2)	21	12	Hústermékek (2)	8	11
Olajos növények (12)	8	10	Tejtermékek (4)	6	9
Melléktermékek (23)	7	7	Egyéb készételek (21)	9	8
Zöldség-gyümölcs készítmények (20)	9	6	Gabonakészítmények (19)	8	6
Összesen	57	55	Összesen	43	45

Megjegyzés: A táblázat az öt legnagyobb részesedéssel rendelkező HS2-szintű termékcsoportot jeleníti meg a 2010–2012-es időszak átlaga alapján csökkenő sorrendben.

A termékcsoportok pontos nevei megtalálhatók a HS2-rendszerben. Zárójelben a csoportot azonosító kódszámok vannak megadva.

Forrás: Eurostat (2014) alapján saját szerkesztés

zetében nem számolhatunk be. Érdeemes ugyanakkor megjegyezni, hogy a mezőgazdasági melléktermékek és a hústermékek mind az exportban, mind az importban az öt legfontosabb termékcsoport közé tartoznak, amely ágazaton belüli agrárkereskedelmi mintákra utal.

A fenti összefüggésekkel párhuzamosan nem figyelhető meg komolyabb változás a magyar agrárkereskedelem termékszerkezetében. A 3. ábrán világosan látható, hogy az uniós tagság után sem alakult át jelentős mértékben a feldolgozottsági fok szerinti agrárkereskedelem. Az import esetében továbbra is domináns (az uniós tagság óta 51%-os) a feldolgozott termékek köre, míg az exportnál a nyerstermékek aránya átlagosan 41%-os és érdemben ez sem változott a vizsgált időszakban.

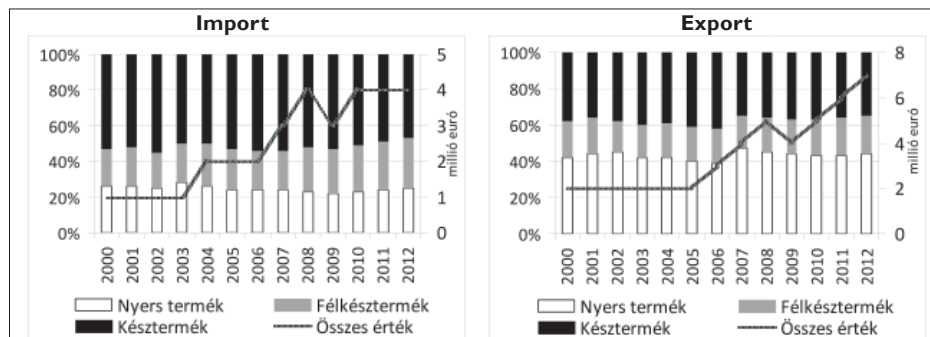
Összességében tehát elmondható, hogy a magyar agrárkereskedelemnek a csatlakozás után egyre nagyobb része bonyolódik az Európai Unióval. A termékszerkezetre jelentős hatással nem volt az uniós tagság. A csatlakozást követően a hazai agrárexport tagországonkénti és termékenkénti bontása egyaránt a koncentráció magas, egyúttal növekvő szintjét mutatja, míg az agrárimport esetében országok szintjén magas és erősödő, termékek szintjén magas, de csökkenő a koncentráció.

AZ AGRÁRKERESKEDELEM SPECIALIZÁCIÓJA

Az RSCA-indexek kiszámításával elemezhető az Európai Unióval folytatott magyar agrárkereskedelem specializációs mintái (4. táblázat). Először is világos, hogy összesen három termékcsoport (élő állatok [01], gabonafélék [10], élelmiszer-ipari melléktermékek [23]) rendelkezett minden vizsgált időszakban megnyilvánuló komparatív előnnyel a 24 termékcsoportból. Másodsor az is látható, hogy 2001–2003-ról 2010–2012-re 18 termékcsoport RSCA-indexei csökkentek, utalva a komparatív előnyök és ezzel a versenypozíciók romlására. A legmagasabb RSCA-index (0,52) a növényi termékeknél (14) fordult elő, míg a legalacsonyabb (–0,97) a lakkoknál (13).

Az eredményeket részletesebben elemezve az élő állatokban és húsookban meglévő komparatív előnyök csökkenése nem meglepő jelenség, mivel a magyarországi állattartó szektor az uniós csatlakozás óta komoly nyomás alatt áll a növekvő takarmányárak és az éles verseny miatti nyomott fogyasztói árak miatt. A halak esetében meglévő komparatív hátrányok szintén nem meglepőek (az első időszakban meglévő előny valószínűleg a reexportnak köszönhető), tekintettel az ország adottságaira. A tejtermékek esetén meglévő komparatív

3. ábra
A magyar agrárkereskedelem alakulása a termékek feldolgozottsági foka szerint, 2000–2012 (százalék)



Forrás: Eurostat (2014) alapján saját szerkesztés

hátrány részben magyarázható az állattartó szektor hanyatlásával, részben a régiós országok komoly tejtermelő hagyományaival és versenyével. Meglepő ugyanakkor, hogy annak ellenére, hogy az ország területének közel 20%-a erdő, a faexport nem rendelkezik komparatív előnnyel.

A nagy hazai tradíciókkal rendelkező zöldség- és gyümölcssektorban meglévő komparatív hátrányok azonban komoly aggodalomra adnak okot, és csak részben magyarázhatók a fogyasztói szokások változásaival. A kávé-, tea-, lakk- és dohánygyártás negatív eredményei nem

meglepőek az ország adottságainak ismeretében, ahogyan az sem meglepő, hogy az ország mezőgazdasági területeinek 80%-át kitevő szántók komparatív előnyt kölcsönöznek a gabonaféléknek (ám a csökkenés itt nehezen magyarázható). A malomipari termékek versenyhátrányai összefüggésben vannak a malomipar évtizedek óta meglévő hatékonysági problémáival, ám az olajos növények terén rohamosan romló tendenciák nem kedveznek a szektor versenyképességének.

A növényi termékek (döntően nád, gyékény stb.) esetében meglévő komparatív

4. táblázat

Az Európai Unióval folytatott magyar agrárkereskedelem RSCA-indexei termékcsoportonként, 2001–2012

Termékcsoport	2001–2003	2004–2006	2007–2009	2010–2012
Élő állat (01)	0,25	0,11	0,15	0,10
Hústermékek (02)	0,29	0,20	0,16	-0,06
Halak (03)	0,30	-0,22	-0,23	-0,75
Tejtermékek (04)	-0,57	-0,46	-0,36	-0,54
Állati melléktermékek (05)	0,29	0,01	-0,31	-0,31
Fák (06)	-0,15	-0,69	-0,69	-0,56
Zöldségek (07)	-0,02	-0,09	-0,14	-0,34
Gyümölcsök (08)	-0,17	-0,25	-0,27	-0,44
Kávé, tea, fűszerek (09)	-0,24	-0,42	-0,27	-0,50
Gabonafélék (10)	0,41	0,31	0,37	0,20
Malomipari termékek (11)	-0,53	-0,69	-0,19	-0,40
Olajos növények (12)	0,09	-0,07	-0,17	-0,24
Lakk, gumi (13)	-0,96	-0,97	-0,92	-0,95
Növényi termékek (14)	0,52	0,12	0,25	-0,09
Zsírok és olajok (15)	-0,26	-0,50	-0,23	-0,57
Húskészítmények (16)	-0,19	-0,23	-0,27	-0,50
Cukor (17)	-0,43	0,02	0,00	0,15
Kakaó (18)	-0,50	-0,39	-0,38	-0,59
Gabonakészítmények (19)	-0,55	-0,57	-0,52	-0,65
Zöldség- és gyümölcsstermékek (20)	0,03	-0,02	-0,13	-0,21
Egyéb ehető élelmiszerek (21)	-0,19	-0,26	-0,16	-0,16
Italok (22)	-0,60	-0,60	-0,54	-0,52
Élelmiszer-ipari melléktermékek (23)	0,25	0,07	0,48	0,15
Dohány (24)	-0,46	-0,57	-0,58	-0,51

Megjegyzés: A termékcsoportok pontos nevei megtalálhatók a HS2-rendszerben. Zárójelben a csoportot azonosító kódszámok vannak megadva.

A dőlt betűvel jelölt értékek mutatják a megnyilvánuló komparatív előnyt.

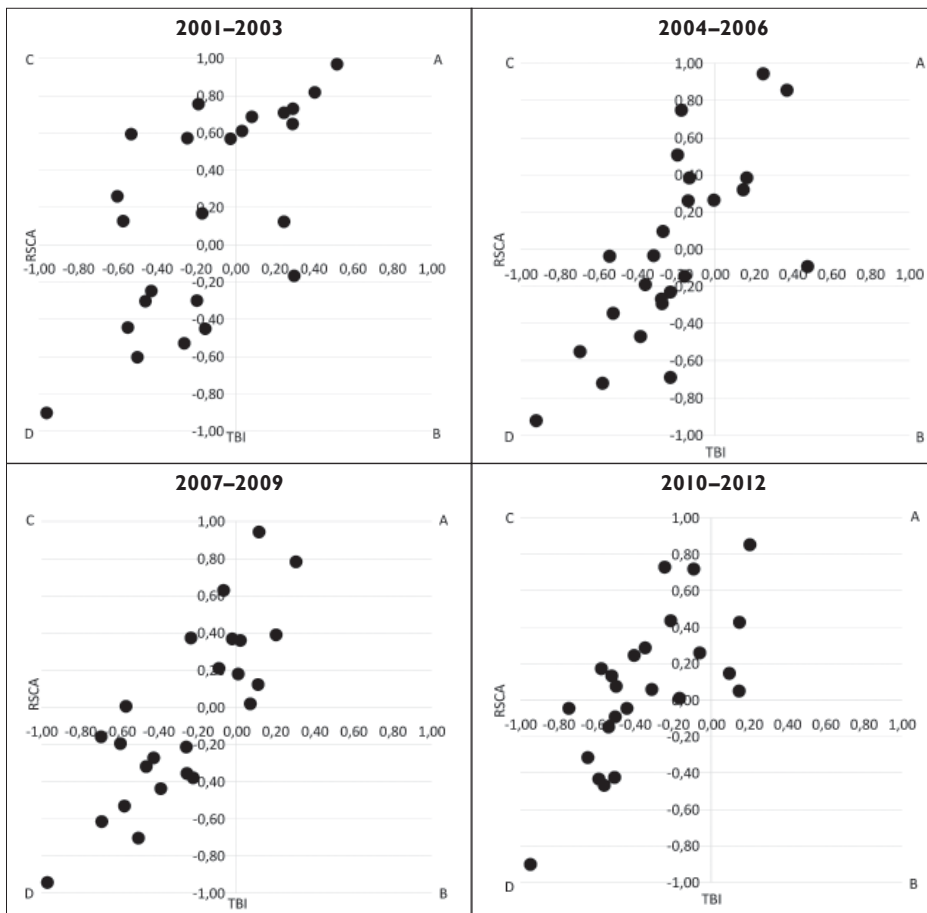
Forrás: Eurostat (2014) alapján saját szerkesztés

előnyök meglepőnek számítanak, ahogyan a cukor jó szereplése is, hiszen mára Magyarországon csak egyetlen cukorgyár üzemel. A zsírok és olajok, valamint a húskészítmények teljesítményei részben magyarázhatók az állattartó szektor hanyatlásával, az élelmiszer-készítmények komparatív hátrányai pedig a hazai élelmiszerfeldolgozó-ipar problémáival. Az élelmiszer-ipari melléktermékek komparatív előnyei a hazai állateledel-gyártás sikerének tudhatók be, azonban kedvezőtlen az italok versenypozíciója, különösen az ország kiváló minőségű pálinkáinak és borainak fényében.

A hazai agrárkereskedelem specializációs mintáinak további elemzését teszik lehetővé a módszertani részben definiált terméktérképek. Habár azt gondolnánk, hogy Magyarország csak olyan termékeket exportál, amelyekből komparatív előnye van, és olyanokat importál, amelyből komparatív hátránnyal rendelkezik, az eredmények ennek több esetben ellentmondanak (4. ábra). A terméktérképek tanúsága alapján a hazai agrárkereskedelem többsége a „C” és a „D” kategóriák valamelyikébe tartozik, vagyis a legtöbb esetben nettó importőr. Hazánk romló versenypozícióit a terméktérképek

4. ábra

A magyar–uniós agrárkereskedelem terméktérképei, 2001–2012



Forrás: Eurostat (2014) alapján saját szerkesztés

is jól alátámasztják, hiszen látható, hogyan csökkent az „A” kategóriába (komparatív előny és nettó exportóri pozíció) tartozó termékcsoportok száma.

Az „A” kategóriába 2010–2012-ben mindössze négy termékcsoport tartozott: az élőállatok (01), a gabonafélék (10), a cukor (17) és az élelmiszer-ipari melléktermékek (23). A „D” kategóriába ezzel szemben kilenc csoport került: halak (03), tejtermékek (04), fák (06), gyümölcsök (08), kávé, tea, fűszerek (09), lakk (13), kakaó (18), gabonakészítmények (19) és dohány (24). A „B” kategóriában 2010–2012-ben nem volt termék, a „C” kategóriában pedig 11 termékcsoport szerepelt (5. táblázat). A csatlakozás után egyre inkább csökkent az egyértelműen pozitív „A” kategóriás termékek, és valamelyest nőtt az egyértelműen negatív „D” kategóriás termékek aránya, miközben a „C” kategória is nőtt. Más szavakkal élve azon termékcsoportok száma, amelyekből hazánk megnyilvánuló komparatív előnnyel rendelkezett és exportált is, csökkent a csatlakozás után, míg a komparatív hátránnyal bíró és importált termékek aránya nőtt, amely összességében negatív változás. Különösen rossz tendencia az is, hogy a 3. táblázatban azonosított, magyar agrárexportot vezető termékek közül a csatlakozás után a gabonafélék (10) és a melléktermékek (23) kivételével a többi termékcsoport elveszítette komparatív előnyeit. Másik oldalról viszont az „A” kategóriás élőállatok (01) és cukor (17) nem szerepelnek az agrárexportot húzó termékek között.

5. táblázat

A magyar–uniós agrárkereskedelem termékcsoportjainak megoszlása terméktérkép-kategóriák alapján, 2001–2012

Kategória	2001–2003	2004–2006	2007–2009	2010–2012
A	8	7	5	4
B	1	0	1	0
C	7	5	6	11
D	8	12	12	9

Megjegyzés: Az egyes kategóriák jelentéseit lásd az 1. táblázatban.
Forrás: Eurostat (2014) alapján saját szerkesztés

Tisztában vagyunk azzal, hogy a fenti eredményeket óvatosan kell kezelni, mivel a módszertannak megvannak a maga korlátai. Először is az alapadatok sokszor nem megbízhatók, mivel (1) a részek összegei nem feltétlenül adják ki az egészet, (2) nem minden ország jelent minden egyes évben teljeskörűen kereskedelmi adatokat, (3) a kereskedelmi besorolások közötti választás torzíthatja az eredményeket és (4) az egyik ország importja nem feltétlenül felel meg egy másik ország exportjának. Másodsor a Balassa- (és az RSCA-) indexek nagyon érzékenyek a nulla értékre (lásd pl. az első képletet), ami szintén torzíthatja az eredményeket. Harmadsor, más kereskedelmi partner választása ugyancsak más eredményekre vezethet. Mindezek ellenére úgy gondoljuk, eredményeink összhangban állnak a korábbi empirikus vizsgálatok többségével és a valósággal is.

ÖSSZEGZÉS

A tanulmány az Európai Unióval folytatott agrárkereskedelem változó mintáit elemezte a csatlakozás után és számos következtetésre jutott. Először is bemutatuk, hogy a magyar agrárkereskedelemnek a csatlakozás után egyre nagyobb és meghatározó része bonyolódik az Európai Unióval. Másodsor láthatóvá vált, hogy a csatlakozást követően az agrárexport tagországokénti és termékenkénti bontása egyaránt a koncentráció magas, ámde növekvő szintjét mutatja, míg az agrárimport esetében országok szintjén magas és erősödő, termékek szintjén magas, de csökkenő a koncentráció.

Harmadsor az agrárkereskedelem specializációs vizsgálata rámutatott, hogy a csatlakozás után egyértelműen csökkentek a megnyilvánuló komparatív előnyök, és csupán néhány termékcsoport tudta megőrizni versenypozícióját az egységes piacon. Negyedszer, a terméktérkép alapján végzett vizsgálatok arra is rámutattak, hogy azon termékcsoportok száma, amelyekből ha-

zánk megnyilvánuló komparatív előnnyel rendelkezett és exportált is, csökkent a csatlakozás után, míg a komparatív hátránnyal bíró és importált termékek aránya nőtt. A jövőben érdemes lenne a fenti vizsgálatokat a régió más országaira is elvégezni, amely

lehetővé tenné az eredmények kontextusba helyezését és összehasonlítását is.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A cikk a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) Balassa B. (1965): Trade Liberalization and „Revealed” Comparative Advantage. *The Manchester School*, 33: 99-123. pp. – (2) Bojnec, S. – Fertő I. (2009): Agro-food Trade Competitiveness of Central European and Balkan Countries. *Food Policy*, 34(5): 417-425. pp. – (3) Bojnec, S. – Fertő I. (2012): Does EU Enlargement Increase Agro-food Export Duration? *The World Economy*, 35(5): 609-631. pp. – (4) Dalum, B. – Laursen, K. – Villumsen, G. (1998): Structural Change in OECD Export Specialisation Patterns: De-specialisation and ‘Stickiness’. *International Review of Applied Economics*, 12(2): 423-443. pp. – (5) Fertő I. (2004): Agri-Food Trade between Hungary and the EU. Századvég Kiadó, Budapest – (6) Fertő I. (2008): The evolution of agri-food trade patterns in Central European countries. *Post-Communist Economies*, 20: 1-10. pp. – (7) Jámbor A. (2013): Comparative advantages and specialization of the Visegrad Countries agri-food trade. *Acta Oeconomica et Informatica*, 16(1): 22-34. pp. – (8) Jámbor A. – Hubbard, L. J. (2013): Changing product structure and comparative advantage: the case of Hungarian agri-food trade. *Ekonomicky Casopis (Journal of Economics)*, 61(8): 846-860. pp. – (9) Lafay, G. (1992): The Measurement of Revealed Comparative Advantages. Dagenais, M. G. and Muet, P. A. (eds): *International Trade Modelling*. Chapman & Hill, London – (10) Mészáros K. (2013): A V4-es országok marhahústermelőinek versenyhelyei az Európai Unió piacain. *Gazdálkodás*, 57: (2) 128-135. pp. – (11) Poór J. (2013): A magyarországi hústermékek világszertei pozíciójának alakulása. *Gazdálkodás*, 57:(5) 460-471. pp. – (12) Qineti, A. – Rajcaniova, M. – Matejkova, E. (2009): The Competitiveness and Comparative Advantage of the Slovak and the EU Agri-food Trade with Russia and Ukraine. *Agricultural Economics (Czech)*, 55(8): 375-383. pp. – (13) Szitáné S. R. (2011): Agrár külkereskedelmi kapcsolataink alakulása az EU országaival. Doktori (PhD-) értekezés. Gödöllő, 171 p. – (14) Török Á. – Jámbor A. (2013): Agri-Food Trade of the New Member States since EU Accession. *Agricultural Economics (Czech)*, 59(3): 101-112. pp. – (15) Vásáry M. (2012): Trends of competitiveness in the agro-trade of Visegrad countries. *Studia Ekonomiczne I Regionalne*, 5(2): 5-13. pp. – (16) Vásáry M. – Kránitz L. – Vasa L. – Baranyai Zs. (2013): Versenyképességi vizsgálatok a Visegrádi országok közötti agrárkereskedelemben. *Gazdálkodás*, 57(6): 544-558. pp. (17) Vollrath, T. L. (1991): A Theoretical Evaluation of Alternative Trade Intensity Measures of Revealed Comparative Advantage. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 130(2): 265-279. pp. – (18) Widodo, T. (2009): Comparative Advantage: Theory, Empirical Measures and Case Studies. *Review of Economic and Business Studies*, 4(2): 57-82. pp.

Vidékfejlesztési támogatások, lehívások, eredmények

BIRÓ SZABOLCS – NEMES GUSZTÁV

Kulcsszavak: vidékfejlesztés, vidéki életminőség, bruttó hozzáadott érték, LEADER.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A vidékfejlesztési programok működésének szerény eredménye, hogy az elmúlt tíz évben magyarországi alkalmazásuk hozzájárult a vidéki térségekből történő elvándorlás mérséklődéséhez. A vidékfejlesztési támogatások a vidéki gazdaság, a környezet és a társadalom számára fejlesztési lehetőséget teremtettek, segítették megőrizni a környezeti értékeket, közösségi kezdeményezéseket indukáltak, megmozgatták a vidéket. A programok legfőbb hiányossága, hogy a tüneteket enyhítő és nem a kreatív megoldásokat kereső, fenntartható fejlesztéseket ösztönöztek. A vidéki térségekben a fejlesztéseket inkább szociális kényszerek és az alapvető infrastrukturális szükségletek, mintsem a gazdaságfejlesztés igénye vezérelte. További tanulság, hogy a beruházásokat az ágazatban is alapvetően a piac mozgatja, és hogy a vidékfejlesztés önmagában képtelen megállítani a kedvezőtlen területi folyamatokat, a hátrányos helyzetű térségek leszakadását. A gazdasági és társadalmi tekintetben egyaránt elmaradottabb vidéki térségek és a versenyhátránnyal küzdő agrárgazdaság fejlesztése érdekében több olyan terület emelhető ki, amelyek azonos hangsúllyal történő kezelése egyszerre orvosolhatja az ágazat és a vidék problémáit. A vidékfejlesztés következő programozási időszakának (2014–2020) kihívása a hozzáadott érték és a munkahelyteremtés egyidejű növelése, valamint az ezt megalapozó humán erőforrás-fejlesztés, az innovatív ötletekre, elképzelésekre épülő vállalkozás-és gazdaságfejlesztés és az ezeket keretbe foglaló együttműködések kialakítása.

VIDÉKFEJLESZTÉSI PROGRAMOK MAGYARORSZÁGON

Tanulmányunkban a vidékfejlesztés tíz évéről készítettünk leltárt, az értékelések tapasztalatait összegezzük, ismertetjük a társfinanszírozású programok eredményeit, felmérjük a vidéki térségekben bekövetkezett változásokat, levonjuk a következő időszak számára a legfőbb tanulságokat. A mezőgazdaság versenyképességének javítása, a természeti erőforrásokkal való fenntartható gazdálkodás és a közjavak előállítás mellett a vidéki életminőség emelése, a népesség megtartása jelentik

a vidékfejlesztés legfontosabb területeit, céljait (*Potori et al., 2012*). A vidékfejlesztési programok előzetes hatásvizsgálatainak közös eredménye, hogy a becsült hatások alacsonyak, de a legtöbb esetben szignifikánsak (*Fertő – Varga, 2013; Michalek – Zarnekow, 2012; Molnár et al., 2011*).

A vidékfejlesztés hazai programjaiban (SAPARD, AVOP, NVT, ÚMVP) a 2004–2013 közötti forrás összesen 1818,3 milliárd forint, amely meghaladja a mezőgazdaság éves bruttó kibocsátását (2004–2012 átlagában a bruttó kibocsátás 1657,8 milliárd forint volt) (1. táblázat). A csoportba sorolás alapján a mezőgazdaság és élelmiszer-fel-

I. táblázat

EU-társfinanszírozású vidékfejlesztési programok forrásai 2004–2013 között

Intézkedéscsoport	Forrás (közkiadás)		Kifizetések	
	millió forint	megoszlás, %	millió forint	megoszlás, %
I. Versenyképesség	792 350	43,6	575 369	43,0
II. Vidéki környezet	631 274	34,7	526 261	39,3
III. Vidéki életminőség	325 470	17,9	180 412	13,5
Technikai Segítségnyújtás	69 165	3,8	57 268	4,2
Összesen	1 818 259	100,0	1 339 310	100,0

Megjegyzés: SAPARD, AVOP, NVT, valamint az ÚMVP adatai 2014. február 25-i állapot szerint.

Forrás: FVM, MVH, VM

dolgozás versenyképességét közvetlenül növelő intézkedésekre és a vidéki környezet állapotának megőrzésére, javítására a kifizetések mintegy 40-40%-a, míg a vidéki életminőség javítására 13,5% jutott.

A SAPARD célja a csatlakozó országok agrár- és vidékfejlesztési rendszerének EU-csatlakozásra való felkészítése volt. Ez volt az első olyan program, ahol a megvalósítás – a pénzügyi adminisztrációval és az utólagos ellenőrzéssel együtt – decentralizáltan, a részt vevő államok szintjén történt, amihez Magyarországon is létre kellett hozni egy EU által akkreditált kifizető ügynökséget. A magyar SAPARD-terv célkitűzései komplex, programalapú fejlesztést ígértek, ami a fenntarthatóságra, az integrációra és a humán erőforrás-fejlesztésre koncentrált. A megvalósítás ugyanakkor a klasszikus, intenzív és versenyképes mezőgazdaságot helyezte a középpontba, jobbra mellőzve a társadalmi szempontokat, az innovációt és a vidéki gazdaság diverzifikációját (*Nemes, 2003*).

A SAPARD-ban tervezett nyolc intézkedésből végül csak hármat hajtottak végre a tervek szerint, ezek a mezőgazdasági vállalkozások fejlesztésére (39%), a mezőgazdasági és halászati termékek feldolgozásának fejlesztésére (28%), valamint a vidéki infrastruktúra fejlesztésére (23%) koncentráltak. A több mint két és félezer projekt többek között 76 ezer kW kapacitású erógép beszerzését, 190 ezer tonna gabonátároló kapacitás kialakítását, 88 ezer szarvasmar-

ha- és 450 ezer sertésférőhely felújítását, valamint 124 faluban valamilyen építészeti érték megőrzését, felújítását támogatta. Ugyanakkor a tervezés során életre hívott kistérségi szintű helyi vidékfejlesztési intézményhálózat (SAPARD-térségek), a helyi hálózatokkal, stratégiával, fizetett vidékfejlesztőkkel és a problémákkal, fejlesztéssel, a helyi és a központi erőforrásokkal kapcsolatos gondolkodásban beállt változással máig ható jelentőséggel bír a hazai vidékfejlesztés történetében. A másik fontos intézményi jellegű eredmény a SAPARD Hivatal volt, ami megalapozta a későbbi kifizető ügynökség (MVH) működését.

Az AVOP-ban legnagyobb arányban (58%-kal) a „Versenyképes alapanyag-termelés megalapozása a mezőgazdaságban” prioritás részesedett. Az „Élelmiszer-feldolgozás korszerűsítése” prioritás 14%-ot, „A vidéki térségek fejlesztése” (3. prioritás) pedig 25,5%-ot kötött le. Az AVOP intézkedései leginkább a modernizációt, a műszaki-technikai feltételek javítását szolgálták a mezőgazdaságban, de szerény mértékben hozzájárultak a vidéki jövedelemszerzési lehetőségek bővítéséhez, a vidéki épített környezet megújításához és a termelés humán feltételeinek javításához is. Az AVOP eredménye közé tartozik négyezer munkagép beszerzése 128 ezer kW összteljesítménnyel, 26 ezer szarvasmarha, 343 ezer sertés állatférőhely kialakítása, korszerűsítése.

Az NVT forrásainak 82,9%-át az agrár-

környezetvédelem és a mezőgazdasági területek erdősítése intézkedések tették ki. Az NVT intézkedéseinek főként figyelemfelhívó, szemléletformáló hatásuk volt, valamint a környezet állapotának és a vidéki térségek életminőségének javulásához is hozzájárultak. Az NVT-intézkedések alapján évente mintegy 35 ezer gazdálkodó részesült támogatásban. Az intézkedések közül az agrár-környezetgazdálkodás a pénzügyi források kétharmadával mintegy 24 ezer gazdálkodó számára segítette elő környezetbarát termelés folytatását. Az érintett összterület 1,5 millió hektár volt.

A DIT ÚMVP intézkedései alapvetően a beruházások élénkítésére és a környezeti szolgáltatások mezőgazdasági többletjövedelmet előállító bővítésére koncentráltak. A program kifizetési keretéből (2007–2013 között) a mezőgazdaság és az élelmiszer-feldolgozás versenyképességét közvetlenül növelő intézkedésekre (51,2%), a vidéki környezet állapotának megőrzésére, javítására (32,4%), valamint a vidéki életminőség javítására (a források 13,1%-a), illetve a LEADER céljainak végrehajtására (3,3%) jutott forrás. A főbb intézkedések a források háromnegyedét teszik ki, ebből két intézkedésre, a mezőgazdasági üzemek korszerűsítésére és az agrár-környezetgazdálkodási kifizetésekre jutott az összes forrás fele. Az ÚMVP – annak ellenére, hogy két intézkedésre a Mezőgazdasági üzemek korszerűsítésére és az Agrár-környezetgazdálkodási kifizetésekre jutott az összes forrás fele – jóval diverzifikáltabb szerkezetet mutat, 11 jelentősebb intézkedése teszi ki a források háromnegyedét (VM, 2013a).

VIDÉKI TÉRSÉGEK ÁLLAPOTA

A vidék a nagy összegű támogatási források felvétele ellenére¹ gazdasági és társadalmi szempontból is hátrányos helyzetben

maradt. A magyar vidékfejlesztés a vidéki térségekben a lakosság alacsony gazdasági aktivitásából, foglalkoztatottságából és jövedelemszintjéből eredő gazdasági-társadalmi feszültségek mérsékléséhez járul hozzá. Magyarország területének kétharmada vidéki térség, amelyben a teljes lakosság közel fele (46,9%) él. Vidéken állítják elő a teljes bruttó hozzáadott érték harmadát, foglalkoztatják a munkaerő 39,3%-át (1. ábra). Mindezek ellenére kevesen találnak helyben megélhetést nyújtó munkát. A mezőgazdaság közvetlen foglalkoztatási szerepe az agrárdominanciájú vidéki térségekben is csökken.

Az elmúlt évtized folyamatos infrastruktúrafejlesztéseinek és az alapszolgáltatások bővítéseinek, színvonalemelésének köszönhetően a területi egyenlőtlenségek mérséklődnek, a vidéki és városi térségek közötti jellegzetes életmódbeli különbségek egyre inkább elmosódnak, miközben az egyes vidéki térségek gazdaságai – adottságaiktól függően – eltérő fejlődési pályákon mozognak. A termelési erőforrások megléte és a piacok távolsága mellett egyre nagyobb szerepet kap a helyi üzleti környezet állapota, a humán és a társadalmi tőke, a vállalkozói kultúra, az üzleti hálózatok, illetve a helyi vezetés.

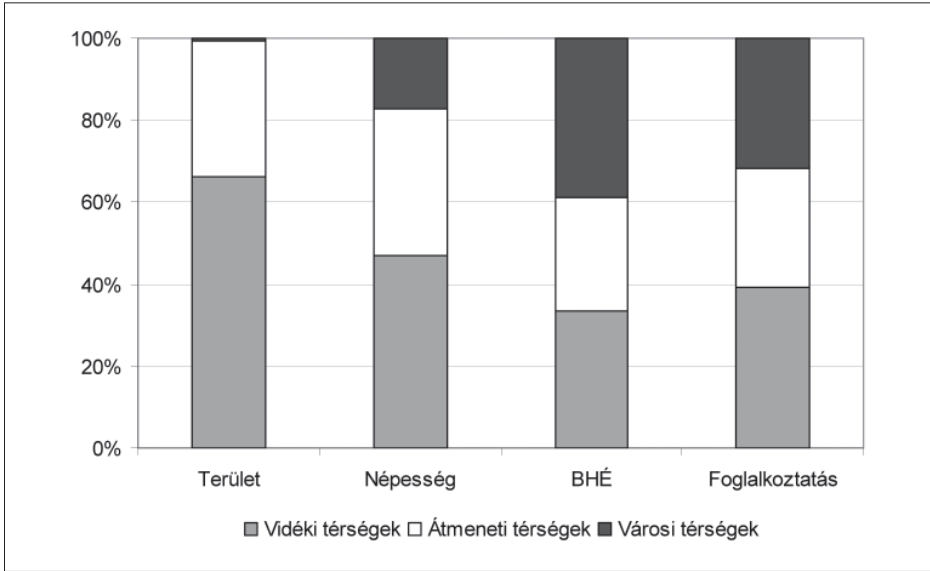
Az elmúlt időszakban nem mérséklődött a vidék gazdasági elmaradottsága. A lemaradást jól érzékeltetik az egy főre jutó GDP területi különbségei (2. ábra). Vidéken a mutató értéke 2011-ben az országos átlag (2706 ezer Ft/fő) háromnegyedét sem érte el (2034 ezer Ft/fő), Budapesttől (6100 ezer Ft/fő) pedig háromszoros a lemaradás. A vidék fokozódó lemaradása az ott élők alacsony gazdasági aktivitásában is mutatkozik.

A foglalkoztatás szintje – az EU-hoz hasonlóan – Magyarországon is a vidéki tér-

¹ A 2004–2013 időszakban az Operatív Programokból a vidékfejlesztési programokkal azonos nagyságrendű (1461 milliárd forint) fejlesztési forrás került a vidéki (és az átmeneti) térségekben elhelyezésre gazdasági, humán, környezeti és társadalmi infrastruktúra célterületekre.

1. ábra

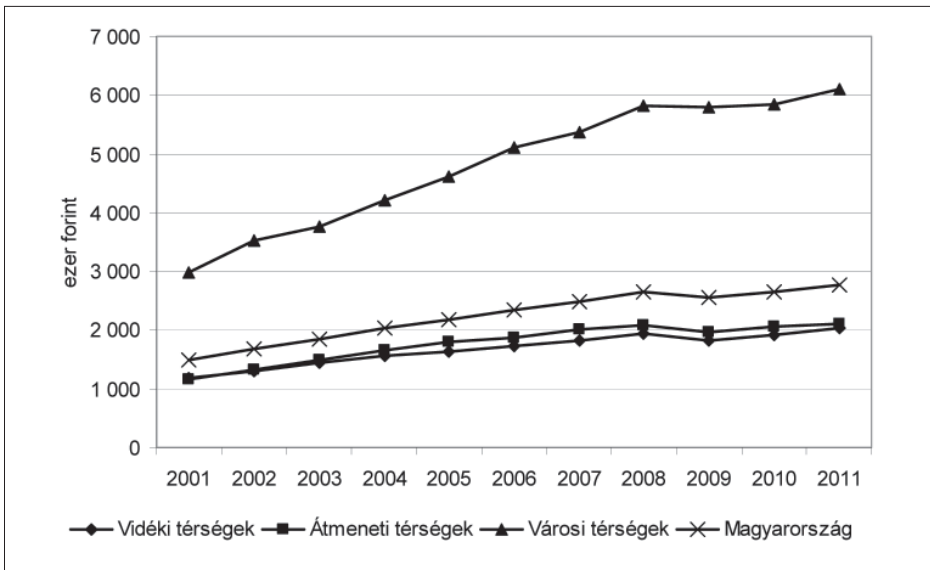
A vidéki térségek főbb jellemzői, 2011



Forrás: Eurostat

2. ábra

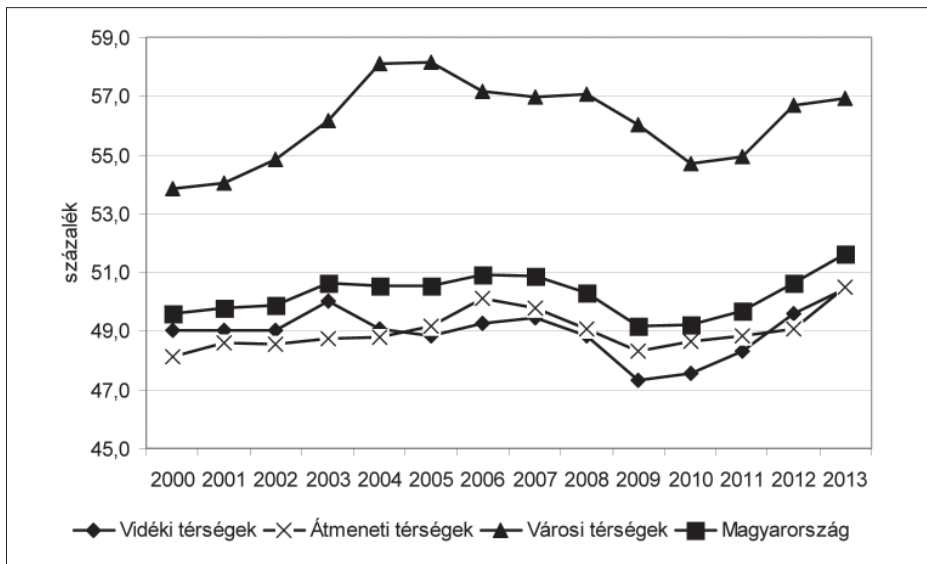
Egy főre jutó GDP alakulása, 2001–2011



Forrás: KSH

3. ábra

Foglalkoztatási ráta változása, 2000–2013



Forrás: KSH

ségekben a legalacsonyabb (3. ábra). A hazai alapvetően vidéki térségeket jellemző érték több mint 10%-ponttal marad el az EU27 ugyanezen térségtípusát jellemző értéktől. A lakosság foglalkoztatási aránya különösen az ország keleti, északkeleti és dél-dunántúli vidéki térségeiben vészesen alacsony.

A foglalkoztatás területi egyenlőtlenségei az elmúlt időszakban növekedtek. Továbbra is általános jellemző a szolgáltatói szektor, illetve ebből eredően a vállalkozói szféra fejletlensége. Szűkös a rendelkezésre álló szakképzett munkaerő. Főképpen a képzetlenebb társadalmi csoportok esetében magas szintű és tartós a munkanélküliség, míg a képzettebb és fiatalabb korosztály elvándorol vidékről, fogy a népesség. A belső migráció nagyságrendjét mutatja, hogy 2001–2013 között mintegy 107 ezer vidéken élő áramlott az átmeneti és városi térségekbe (4. ábra).

Vidéken a munkaerő felhasználásában, a jövedelmekhez való hozzájárulásban az élelmiszer-gazdaság hagyományosan jelentős szerepet játszik. Ezt jelzi az ágazat

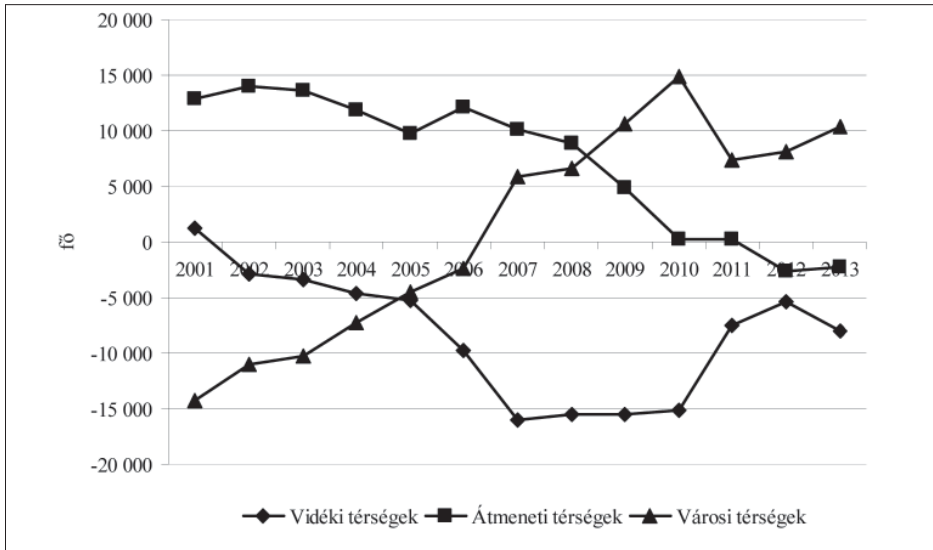
hozzájárulása a bruttó hozzáadott értékhez, amely ugyan 2000–2010 között vidéki térségeinkben 9,3%-ról 6,6%-ra csökkent, de még így is közel kétszerese volt az országos (3,6%) átlagnak. A mutató értéke 2011-re a vidéki térségekben ismét emelkedett. A mezőgazdaságban az utóbbi években bekövetkezett foglalkoztatásbővülés elsősorban az alkalmi foglalkoztatás jogszabályi, adózási hátterének egyszerűsítésével, a munkaügyi ellenőrzések szigorodásával összefüggésben főként a fekete foglalkoztatás „fehéredéséből” következett.

A DIT ÚMVP FŐBB EREDMÉNYEI

A program végrehajtását az általános gazdasági környezet állapota alapvetően meghatározta. Tengelyenként értékelve a DIT ÚMVP I. tengely támogatásaival megvalósuló beruházásokat a piac orientálta, a források felhasználása a gazdasági világválság óta rendkívül kockázatos. Az ÚMVP-támogatásokat kistérségenként (az átlagos támogatás 4,5 milliárd Ft/kistérség) összesítve elmondható, hogy az

4. ábra

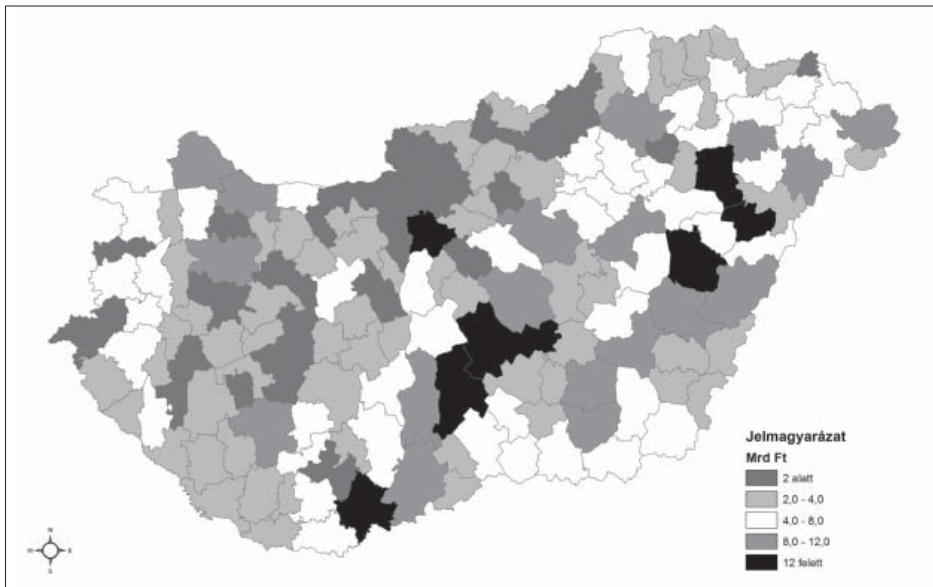
Belföldi vándorlási különbözet, 2001–2013



Forrás: KSH

5. ábra

ÚMVP-támogatások kistérségeként, 2007–2013



Forrás: MVH támogatási adatbázis alapján saját szerkesztés

Észak-Magyarország és a Dunántúl térségei a támogatásokból mérsékelt részesedést mutatnak, a támogatások túlnyomó része az Alföld térségeibe áramlott. A területi elhelyezkedéstől függetlenül a hagyományos agrárjellegű tevékenységgel jellemezhető nagyobb alföldi települések kiemelkedő forrásabszorpcióssal rendelkeznek (5. ábra). Ennek fő oka, hogy a DIT ÚMVP I. és II. tengelyéből a támogatások a nagyobb földterülettel (50 ha feletti) és állatállománnyal (ezer ÁE felett) rendelkező gazdálkodók nagyobb számával jellemezhető kistérségekbe áramlottak. A kapcsolat erős korrelációt mutat ($R = 0,72$).

ÚMVP I. TENGYELY

A tengely hatásának értékelése (AKI, 2014) alapján a beruházások iránti igény az uniós előírásoknak történő megfelelés, az amortizálódott gépek, eszközök cseréje miatt inkább a meglévő, korszerűtlen kapacitások felújítása, bővítése iránt jelentkezett, mintsem a hozzáadott értéket növelő és a fenntartható mezőgazdasági foglalkoztatást bővítő új technológiák fejlesztésére. A koncentrálnálódó termelésbővülés a mun-

kaerő iránti igényt is növelte. A kapacitások jobb kihasználásával javult a mérhető-konyság, nőtt a termelékenység. Az I. tengelyes támogatásokból a gazdálkodók főbb birtokkategória-csoportjai hasonló nagyságrendben részesültek (2. táblázat).

Az I. tengely főbb intézkedéseinek eredményeit tekintve (VM, 2013b) (kiegészítve 2014 márciusáig):

- A szaktanácsadói szolgáltatások igénybevétele intézkedés keretében közel 14 ezer mezőgazdasági termelő és ezer erdőtulajdonos vesz igénybe legfeljebb 3 alkalommal évi 700 eurónak megfelelő szaktanácsadói szolgáltatást (29,2 ezer darab jóváhagyott kérelem 140 ezer Ft átlagos támogatási összeggel). A szakképzési és tájékoztatási tevékenységek közül ügyfélszolgálati tájékoztatás keretében információs szolgáltatást 54,7 ezer gazdálkodó vett igénybe, szakmai képzésben közel 80 ezer fő részesült. A mezőgazdasági korszerűsítési támogatásban 3,3 ezer fiatal gazda részesült.
- A mezőgazdasági üzemek korszerűsítése intézkedés közül az önálló, építéssel nem járó gépek, technológiai berendezések beszerzéséhez nyújtott támogatás (8,6 ezer

2. táblázat

A DIT ÚMVP I. tengely főbb intézkedései birtokkategóriák szerint, 2007–2013

Megnevezés*	50 ha alatt		50–500 ha		500 ha felett		Összesen	
	Mrd Ft	%	Mrd Ft	%	Mrd Ft	%	Mrd Ft	%
Szakképzés, szaktanácsadás	4,3	75,9	1,1	20,2	0,2	4,0	5,7	100,0
Fiatall mezőgazdasági termelők számára nyújtandó támogatás	30,5	94,5	1,8	5,5	0,0	0,0	32,3	100,0
Gépek, technológiai berendezések	21,7	32,5	22,6	34,0	22,3	33,5	66,6	100,0
Növénytermesztés létesítményei	14,2	45,8	5,9	19,1	10,8	35,1	30,9	100,0
Állattartó telepek korszerűsítése	65,5	38,2	31,8	18,5	74,2	43,3	171,6	100,0
Kertészet fejlesztése	11,2	60,2	5,2	28,2	2,2	11,7	18,6	100,0
Mezőgazdasági infrastruktúrafejlesztés	13,6	64,9	3,4	16,1	4,0	19,0	21,0	100,0
I. tengely főbb intézkedések birtokkategóriánként összesen	161,1	46,5	71,9	20,7	113,8	32,8	346,8	100,0

Megjegyzés: * Gazdaságokra felosztható jogcímeik.

Forrás: MVH, kifizetések alapján, 2013. december 31-i állapot

jóváhagyott kérelem 8,5 millió Ft átlagos támogatási összeggel) a mezőgazdasági géppálmány korösszetételét javította, energiatakarékos gépek és technológiai berendezések beszerzését ösztönözte. A betakarítás utáni növénytermesztési létesítmények korszerűsítésére is jutott forrás (522 jóváhagyott kérelem 44,6 millió Ft átlagos támogatási összeggel).

- Az állattartó telepek korszerűsítését célzó támogatás (2,3 ezer darab jóváhagyott kérelem 115,8 millió Ft átlagos támogatási összeggel, baromfitartó telep esetében 46 jóváhagyott kérelem 47,6 millió Ft átlagos támogatási összeggel) keretében az állattartók komplex infrastrukturális támogatást vehettek igénybe. A korábbi években ÁTK-ra lekötött források tekintetében jelentős forrás-visszáramlás tapasztalható a támogatásról történő lemondás okán.

- A kertészet korszerűsítéséhez nyújtandó támogatáshoz (219 jóváhagyott kérelem 78,6 millió Ft átlagos támogatási összeggel) kapcsolódóan kertészeti termelő tevékenységet szolgáló létesítmények energiaellátását szolgáló beruházások valósultak meg. A gépesítés (4,4 ezer jóváhagyott kérelem 6,6 millió Ft átlagos támogatási összeggel) mellett az ültetvények korszerűsítése (210 jóváhagyott kérelem 27,9 millió Ft átlagos támogatási összeggel) is segítette az ágazat hatékonyságának növelését.

- A mezőgazdasági termékek értéknövelése (635 darab jóváhagyott kérelem 117 millió Ft átlagos támogatási összeggel) a versenyképesség javítását, a termékszerkezet átalakítását, valamint élelmiszer-biztonsági és energiahatékonysági fejlesztéseket eredményezett.

- Az infrastruktúra fejlesztéséhez az öntözés, a melioráció, a területi vízgazdálkodás létesítményeinek (377 jóváhagyott kérelem 53,8 millió Ft átlagos támogatási összeggel), valamint a mezőgazdasági utak fejlesztése (159 jóváhagyott kérelem 66,8 millió Ft átlagos támogatási összeggel) járult hozzá.

ÚMVP II. TENGYELY

A DIT-ÚMVP II. tengelyében a különféle környezeti szempontokból nyújtott kifizetések hatásaik felmérése alapján 1760,8 ezer hektár területen járulnak hozzá a gazdálkodói jövedelmek kiegészítéséhez, miközben környezeti szolgáltatásokat nyújtanak a társadalom egészének (*Körtáj Tervező Iroda*, 2013). Az intézkedések fő céljai a vidéki területek fenntartható fejlődésének támogatása, a környezet állapotának megőrzése és javítása, a mezőgazdasági eredetű környezeti terhelés csökkentése, környezetvédelmi szolgáltatások biztosítása, a természeti erőforrások fenntartható használatán alapuló mezőgazdasági gyakorlat erősítése. A környezeti célú földhasznosítás alapvetően talajminőség (28,3%) és a biológiai sokféleség megőrzésére (23,2%), valamint a vízminőség megőrzésére (22,6%) koncentrált (6. ábra).

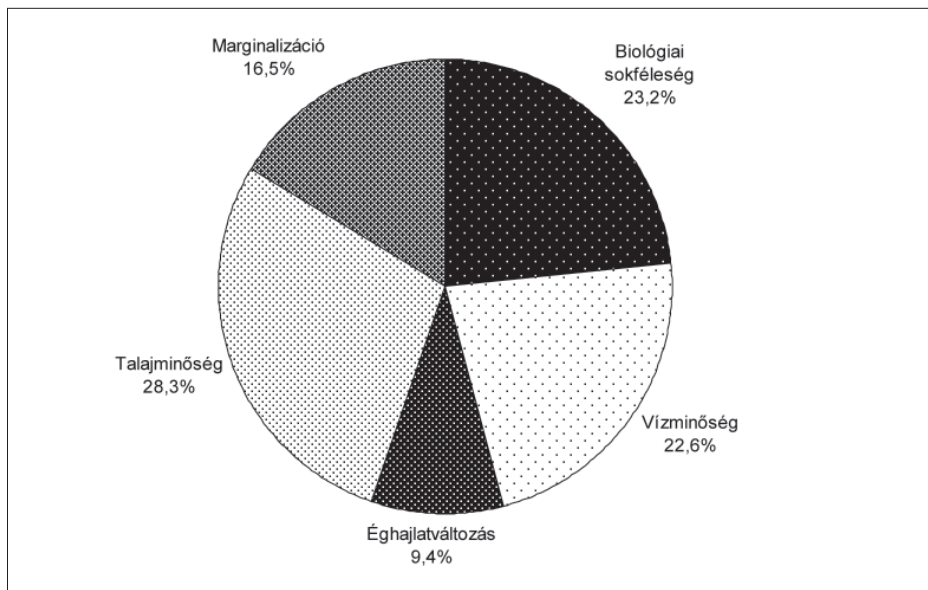
A hatások alapján további erőfeszítések szükségesek: a biológiai sokféleség szignifikánsan csökken, magas természeti értékű mezőgazdasági (2,8 millió ha) és erdő (964 ezer ha) területeink megőrzése támogatások nélkül nem lehetséges. Országos szinten a tápanyagbevitel csökkenéséből eredően a felszíni vizek terhelését tekintve érdemi javulás nem volt számszerűsíthető. Az erdőtelepítések dinamikája számottevően lecsökkent, ezért az éghajlatváltozás elleni küzdelemben jelentős eredményt nem érthettünk el. Eredmény viszont, hogy a II. tengely főbb intézkedései arányaiban jelentős jövedelmet juttattak a kis- és közepes méretű gazdaságoknak, segítve ezzel a környezeti szempontokat fokozottabban érvényesítő környezetbarát termelés meg erősítését (3. táblázat).

A II. tengely főbb intézkedéseinek eredményeit tekintve (*VM, 2013b*) (kiegészítve 2014 márciusáig):

- Az ÚMVP AKG intézkedések természetvédelmi szempontból értékesebb szántóföldi, gyepgazdálkodási, ültetvényes és vizes élőhelyekhez kapcsolódó agrár-környezet-

6. ábra

Földhasznosítás környezeti célok szerint, 2007–2013



Forrás: SZIE, 2013

3. táblázat

A DIT ŰMVP II. tengely főbb intézkedései birtokkategóriák szerint, 2007–2013

Megnevezés*	50 ha alatt		50–500 ha		500 ha felett		Összesen	
	Mrd Ft	%	Mrd Ft	%	Mrd Ft	%	Mrd Ft	%
AKG	35,9	19,5	70,6	38,5	77,1	42,0	183,6	100,0
KAT	8,1	42,4	8,6	44,7	2,5	13,0	19,2	100,0
Natura 2000	2,9	26,2	5,5	50,3	2,6	23,5	11,0	100,0
II. tengely főbb intézkedések birtokkategóriánként összesen	46,9	21,9	84,7	39,6	82,1	38,4	213,8	100,0

Megjegyzés: * Gazdaságokra felosztható jogcímeik.

Forrás: MVH, kifizetések alapján, 2013. december 31-i állapot

gazdálkodási célprogramcsoportokat vezettek be, 1084 ezer hektár terület után 14 ezer gazdálkodó részesül kifizetésben. Az ŰMVP AKG éves kötelezettségvállalása az NVT AKG-hoz képest mintegy harmadával nagyobb (42 milliárd helyett 56 milliárd Ft).

- A KAT-intézkedés jogcímen, az ŰMVP keretében, az NVT folytatásaként 13 ezer hektárban megnevezett vett igénybe támogatást 298 ezer hektár terület után. Az intézkedés a kisgazdaságoknak kedvez, mivel a fajlagos kifizetés a bejelentett terület méretével csökken (degresszivitás).

- A NATURA 2000 gyepterületek esetében a jelenlegi megközelítés nem teszi lehetővé a komplex, helyi természeti erőforrásokat figyelembe vevő egyedi kompenzációt. Jelenleg több mint 9 ezer gazdálkodó részesül minimális fajlagos kifizetésben (38 euró/ha), amely 256 ezer hektár gyepterületet érint.

- Az erdészetet érintő intézkedések jelentős szerepet tölthetnek be az új kihívások által támasztott követelmények teljesítésében. Az ŰMVP-ből eddig mindössze 19,3 ezer hektár erdő került telepítésre. Agrárerdé-

szeti rendszert mindössze 200 hektáron, erdő-környezetvédelmi kifizetést viszont 5,2 ezer hektáron igényeltek, az erdészeti potenciál helyreállítása intézkedés 1,9 ezer hektár területet érintett. Natura 2000 erdő jogcímre először 2013-ban történt kifizetés, amely 92,1 ezer hektárt érintett.

VIDÉKFEJLESZTÉS A LEADER JEGYÉBEN – ÚMVP III. ÉS IV. TENGYELY²

A közvetlenül az agrár-élelmiszergazdaság szereplőinek szóló, központilag irányított támogatások (1-2 tengely) mellett a vidékfejlesztési politika másik célja általában a vidéki életminőség javítása, a vidéki gazdaság diverzifikációja, a termelés hozzáadott értékének növelése (3. tengely). Mindennek megvalósításában tevékeny részt vállal egy új, mikroregionális szinten létrejött intézményhálózat, a vidékfejlesztési LEADER³ helyi akciócsoportok (HACS) rendszere. E szervezetek programalkotó, társadalomszervező, projektfejlesztő munkája volt hivatva megalapozni a központi támogatások és a helyi lehetőségek összekapcsolásával a források lehető leghatékonyabb felhasználását. Az EU 2007–2013-as vidékfejlesztési politikájában a LEADER, illetve a hozzá kapcsolódó helyi intézmény horizontális, az egész II. pilléren átívelő tengelyként szerepel. A bizottság kiszélesítette a helyi szintű programalkotás és döntéshozatal rendszerét a főáramba tartozó intézkedésekre is, vagyis mind a három tengely intézkedéseinek céljai megvalósíthatókká váltak a LEADER keretei között. Ugyanakkor sokak szerint ez a *mainstreaming* egyben a LEADER elbürokratizálódását, az innováció, a részvételi alapú szerveződés gyengülését is jelentette

(Shucksmith, 2010; Huelemeyer – Schiller, 2010).

A hazai vidékfejlesztésben a LEADER-megközelítés a 2000-es évek elejétől van jelen. Először a SAPARD Program helyi tervezési folyamata, majd az uniós csatlakozásig tartó kísérleti LEADER program 14 helyi vidékfejlesztési munkacsoportja segítette a felkészülést (Fazekas – Nemes, 2005). A csatlakozástól 2006-ig az AVOP LEADER+ Programban a támogatott akciócsoportok száma 14-ről 70-re, a lefedett településeké pedig 944-re nőtt. A programban a foglalkoztatási, jövedelemszerzési lehetőségek bővítésére, valamint a lakókörnyezet és az infrastruktúra javítására 17,7 millió eurót fizettek ki a pályázók részére⁴ (AVOP Zárójelentés, 2010).

A 2007–2013-as tervezési periódusban a program tovább bővült, 96 LEADER HACS alakult, 3021 részt vevő településsel (az összes település 96%-a, a lakosság 47%-a), gyakorlatilag lefedve a teljes vidéki Magyarországot (Hungarikum Konzorcium, 2010). Hazánk (több más EU-s tagállamhoz hasonlóan) ugyanakkor nem élt a LEADER-módszer kiterjesztésének lehetőségével, és csak a III. tengely egyes intézkedéseinek végrehajtását bízta a HACS-okra. Ehhez társult külön finanszírozással, szabályokkal, plusz-intézkedéscsomagként a „LEADER tengely” (az EU-rendszerben egyébként nem létező 4. tengelyként), a III. tengelyhez hasonló célokkal, de valamivel több teret engedve a helyi kezdeményezéseknek, a közösségfejlesztésnek és a helyi döntésnek. Végeredményben a III-IV. tengelyre allokált források a teljes ÚMVP 17%-át (12+5) tették ki, ami azt jelenti, hogy a közvetlen támogatások mellett a vidékfejlesztésre szánt pénz túlnyomó részét is az agrártermelőknek

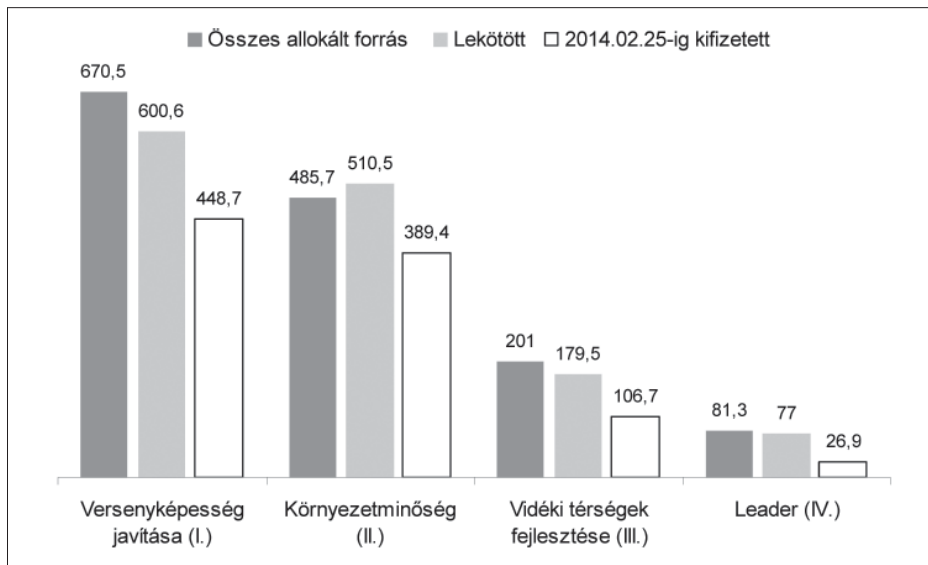
² A cikk megírásához hozzájárult az Megvalósult és elmaradt szinergiák a fejlesztéspolitikában (K 101025) OTKA kutatás.

³ A LEADER mozaikszó betűinek jelentése: Liaison Entre Actions pour le Developpement de l'Economie (Közöségi kezdeményezés a vidéki gazdaság fejlesztéséért).

⁴ Igazolt közösségi közkiadás 2006–2009 között.

7. ábra

Az ÚMVP-források felhasználása 2014.02.25-ig



Forrás: MVH támogatási adatbázis alapján saját szerkesztés

szánta a hazai szakpolitika. Még aránytalanabb a helyzet, ha a pénzek lekötését, illetve kifizetését is számításba vesszük. Az I-II. tengely forrásainak túlnyomó részét 2014. február végére lekötötték és 2/3-át, illetve 4/5-ét már ki is fizették (VM, 2014) (7. ábra). Ehhez képest a III. tengelyes támogatásoknak csak alig több mint a felét, a LEADER-nek pedig csak a harmadát sikerült a tervezési időszak végéig effektíve a gyakorlatban elkölteni. Ez elsősorban a vidékfejlesztési intézményhálózat alacsony hatékonyságú működésére vezethető vissza, aminek okait az intézményi működés elemzésénél taglaljuk.

Az elismert HACS-ok az ÚMVP III. tengelyében megjelent négy intézkedésben⁵ működtek közre, e négy jogcím keretében kb. 7500 projekt kapott támogatást

115,5 milliárd Ft értékben. A támogatási összeg közel harmadát kitevő *Falufejlesztésben* a kistelepekben bővelkedő⁶ Dél-Dunántúl (különösen Baranya) és Nyugat-Dunántúl voltak a legaktívabbak, a projektek 46%-a e két régióhoz köthető⁷ (8. ábra). A *Mikrovállalkozások* 30,7 milliárd Ft támogatásának közel negyede az Észak-Alföld régióba irányul, emellett az Észak-Magyarország (18%) és a Dél-Alföld (16%) régiók is viszonylag magas arányban részesülnek a jogcím keretösszegéből. A *Turisztikai tevékenységek ösztönzésére* 26,7 milliárd Ft-ot hagytak jóvá, amelyből 5,7 milliárd Ft az Észak-Alföld, 4,3 milliárd Ft az Észak-Magyarország régióban kerülhet felhasználásra. Területükről Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyének ítélték oda a legtöbb forrást.

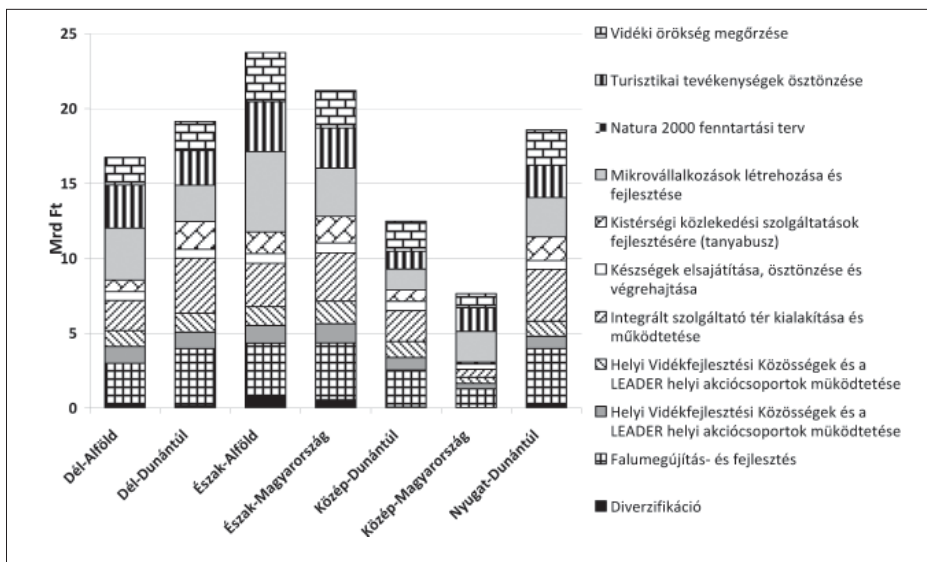
⁵ Ezeket a 3. tengelyes intézkedéseket „nem horizontális” intézkedéseknek hívják.

⁶ Az 5000 főnél kevesebb lakosú, és kevesebb mint 100 fő/km² népsűrűségű településekről lehetett pályázni (ÚMVP, 2007).

⁷ A források nagyságáról ez nem mondható el, a két régió összesen a falufejlesztési támogatások 36,5%-át nyerte el.

8. ábra

Az ÚMVP III. tengely kifizetéseinek jogcímenkénti megoszlása Magyarország régióiban, 2007–2014



Forrás: MVH támogatási adatbázis alapján saját szerkesztés

A *Vidéki örökség megőrzésére* 23,6 milliárd Ft jóváhagyásáról született döntés. Az 1450 támogatott projekt között a dél-dunántúliak és a nyugat-dunántúliak aránya a legmagasabb. Az odaítélt összeg tekintetében a Nyugat-Dunántúl régió mellett az Észak-Alföld régió volt a legsikeresebb.

A LEADER-JELLEGŰ VIDÉKFEJLESZTÉS HATÁSAI

A LEADER-jellegű fejlesztések főképp kvalitatív célokat tűznek ki maguk elé, úgymint az életminőség javítása, a helyi részvétel, a helyi hálózatok megerősítése, a helyi fejlesztési kapacitás növelése. Ennek megfelelően a program hosszú távú hatásait nagyon nehéz mérni, évtizedek óta a legkülönbözőbb szervezetek kísérleteztek a LEADER-szerű programok hatásainak méréséhez indikátorokat kidolgozni (*World Bank, OECD, EU, FAO*).

Az EU a CMEF alapján rendszeresen végzi az ex-ante, mid-term és ex-post értékeléseket (*DG Agriculture and Rural Development, 2006*). Mégis, mindmáig nincs megegyezés arra nézve, hogyan lehetne megbízhatóan mérni e programok hatását.⁸ Egyes szerzők szerint a probléma nem pusztán módszertani, hanem a módszer alapelveiből ered: a részvételi alapú, minőségi változásokat célzó szakpolitika hatásait csak hasonló részvételi alapú, önértékelő módon lehetne mérni, ezek a módszerek azonban nem felelnek meg az elvárt átláthatósági, összehasonlíthatósági kritériumoknak és többnyire nem is aggregálhatók (*High – Nemes, 2007*).

A LEADER-jellegű vidékfejlesztés hosszú távú hatásainak mérésére tehát Magyarországon sem történt eddig módszeres kísérlet, inkább csak elszigetelt, szociológiai mélyfúrásokat találunk, doktori dolgoza-

⁸ Mindmáig a legsikeresebb kísérletnek a LEADER II. ex-post értékelésére kidolgozott nagyon részletes kvalitatív mérési módszertan tűnik: <http://ec.europa.eu/agriculture/eval/reports/leader2/full1.pdf>.

tokat, egyes földrajzi vagy tématerületekre szorítókat. A DIT ÚMVP határait a III-IV. tengelyre az *AAM Group (2013)* vizsgálta. Az elsődleges adatforrás a NAV nyilvántartása volt, emellett saját számításokat, kérdőíveket és kvalitatív vizsgálatot is végeztek. A kvantitatív vizsgálatokhoz kapcsolódó számítási módszer alapját a *European Evaluation Network* útmutatója jelentette.⁹ Három monitoringindikátort vizsgáltak részletesen: (1) a bruttó hozzáadott értéket (BHE), (2) a létrehozott munkahelyek számát (FTE – *fulltime equivalent*), és (3) a munkaerő termelékenységét. A legszemléletesebb eredmények a III. tengely mikrovállalkozásokat támogató intézkedésével (312) kapcsolatban születtek, ebből az alábbiakban a BHÉ- és az FTE-eredményeket emeljük ki.

A BHÉ tekintetében a társas vállalkozásoknál a mikroszintű vizsgálat azt mutatta, hogy a mikrovállalkozások támogatása esetén (312 intézkedés) minden 1000 forint támogatás átlagosan 339 forinttal (34%) növelte a kedvezményezett vállalkozások BHÉ-értékét (összesen *9,75 millió euró növekedés*). Az egyéni vállalkozások esetében a kifizetett támogatásoknak még szignifikánsabb hatása volt. A támogatott csoport *54%-ponttal magasabb árbevételt* ért el 2012-ben, mint a kontrollcsoport. A munkahelyteremtéssel kapcsolatban a mikroszintű vizsgálat szerint a 312 intézkedés esetében minden 1 millió forint támogatás átlagosan 1 FTE-értékkel növelte a foglalkoztatottságot, ami összesen országosan 832,5 FTE növekedést jelent.

INTÉZMÉNYI HATÁSOK A VIDÉKFEJLESZTÉSBEN

A vidékfejlesztési program egyik legfontosabb eredménye a többi EU-s országhoz hasonlóan Magyarországon is a program végrehajtása során a különböző igazgatási

és területi szinteken létrejött intézmények hálózata, a köztük lévő feladatmegosztással, együttműködési rendszerrel együtt. Ez az intézményhálózat és a benne felhalmozott tudás és kapcsolatrendszer a biztosítéka annak, hogy hazánk a következő 2014–2020-as tervezési időszakra vonatkozó szakpolitikát sikeresen előkészítse és végrehajtsa. Az elmúlt időszakban a vidékfejlesztési szakpolitikáért, az EU-s direktíváknak megfelelően, öt fő intézmény volt felelős: (1) a VM Vidékfejlesztési Főosztályán működő Irányító Hatóság (IH); (2) a Magyar Vidékfejlesztési Hivatal (MVH); (3) a Nemzeti Agrárszaktanácsadási, Képzési és Vidékfejlesztési Intézet (NAKVI); (4) a 96 HACS és a hozzájuk kapcsolódó munkaszervezetek; (5) a Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat. Az intézményhálózat működésében átfedésekkel, hiányosságokkal is találkozhatunk. Az intézmények külön-külön is sok nehézséggel küzdenek és különösen sok probléma merült fel a köztük lévő együttműködéssel kapcsolatban. A részletes intézményi elemzés nem fér bele a jelen tanulmány kereteibe, álljon itt csak néhány általános gondolat.

Az egyik legfőbb probléma az intézményeken belül és közöttük is meglévő *bizalmi deficit* és az ebből adódó problémák a kommunikáció, az adminisztráció és az együttműködés területén, horizontális és vertikális relációban egyaránt. Az IH és az MVH közti kommunikáció akadozása, a szakpolitikán kívüli érdekek (például gazdasági lobbik és politikai) erős befolyása sokszor a vonatkozó jogszabályok, rendeletek készítésének elhúzódását, félkész állapotban történő kihirdetését eredményezték. Ennek következtében nagyon sok volt a változás, sokszor menet közben is. Nem csak a kérelemkezelés, az elszámolás, értékelés szabályai változtak folyton, de gyakran a központi intézményekben

⁹ Az útmutató linkje: https://webgate.ec.europa.eu/myenrd/app_templates/filedownload.cfm?id=699C6181-0006-31E9-DDFD-E9C9FFC0E30A.

dolgozó irányítók személye is. Közben a vidékfejlesztési program III-IV. tengelye különféle megközelítések (stratégiai gondolkodás, adminisztráció, ellenőrzés, átláthatóság) ütközőterületévé vált. Mindez a stabilitás hiányát eredményezte, ami a lehető legrosszabb scenárió a végrehajtás alsóbb szintjei számára (egy LEADER munkaszervezet-vezető szavaival élve: „egy rossz rendszerben meg lehet találni a megoldásokat, egy állandóan változó rossz rendszerben erre alig van esély...”).

A vidékfejlesztésben az utóbbi tíz évben létrejött intézmények között kitüntetett szerepe van a LEADER HACS-oknak és munkaszervezeteiknek. Ez az intézményi területi szint új elem volt a hazai rendszerben, eddig jórészt kiaknázatlan fejlesztési kapacitásokat, erőforrásokat szabadított fel. Jelentős társadalmi szervezeti innovációnak, az EU-s csatlakozás óta eltelt időszak egyik fő vidékfejlesztési eredményének tekinthető, melynek tovagyrúzó hatásai az egész vidéki Magyarországon érezhetők. Sok jó példát, jó gyakorlatot lehetne felhozni.¹⁰ Ugyanakkor természetesen nem minden HACS és nem minden munkaszervezet működik egyformán. A HACS-ok szakmai munkájával, valódi eredményeivel kapcsolatosan semmilyen átfogó, összehasonlítható információ nincsen. A központi monitoring néhány egyszerű indikátorra (leginkább a központilag kiadott feladatok teljesítésére és a kérelemkezelés eredményeire) szorítkozik és nem ad értékelhető eredményt (illetve még a meglévő adatok sem elérhetőek). Néhány HACS-nál történt önértékelés és olyanról is tudunk, ahol két HACS *peer-to-peer* módszerrel egymás munkáját értékelte, de ezek elszigetelt próbálkozások maradtak, gyakorlatilag nincs megbízható mérés, vizsgálat ebben a kérdésben.

A LEADER-típusú vidékfejlesztés hazai megvalósításával kapcsolatban 2012–2013-ban az MNVH megbízásából folytatott nemzetközi összehasonlító kutatás (*Transleader 2013*¹¹) három területen, az autonómia, a többszintű kormányzás és a minőségi vidékfejlesztés területén találta a legfontosabb problémákat.

A HACS autonóm működése, stabil, független finanszírozása, önálló döntési kompetenciája Magyarországon egyes területeken egyáltalán nem valósult meg, más területeken pedig jelentősen sérült. Az Irányító Hatóság a 2007–2013-as időszakban már az alakuláskor, illetve a későbbiekben is több esetben avatkozott bele kötelező előírásokkal a LEADER-egyesületek szervezeti kereteibe, belső működésébe, finanszírozásába. E gyakorlatból eredt a megvalósítási problémák jelentős része. Az autonómia jelentősen sérült például a *HACS-finanszírozás* kérdésében. A stabil, kiszámítható finanszírozás elengedhetetlen a hatékony munkához. A magyar rendszerben a HACS-ok működési költségét többször megnyirbálták, problémás volt az előfinanszírozás, az elszámolási szabályok nagyon szigorúak voltak, ráadásul folyamatosan változtak menet közben. Ugyancsak kérdéses volt a helyi pályázatással kapcsolatos autonómia érvényesülése. A LEADER alapmodelljében a HACS dönt a helyi pályázatok kiírásáról, az esetleges hiánypótlásról, a projektek támogathatóságáról, a tartalmi elemeket illetően. Magyarországon a helyi pályázatokkal kapcsolatos döntések rendre az MVH-ban, IH-ban születtek és a helyben hozott döntéseket is gyakran felülvizsgálták, megváltoztatták a felsőbb szervek.

A vidékfejlesztés különböző igazgatási szintjein lévő intézmények közti horizontális és vertikális kommunikáció, a felelősség

¹⁰ Az MNVH által létrehozott tematikus „jó gyakorlat kereső”: <http://www.mnvh.eu/jogy>.

¹¹ A *Transleader* során készült tanulmányok, kiadványok és a kutatáshoz kapcsolódó hazai műhelymunka-sorozat eredményei az alábbi honlapon érhetőek el: <http://transleader.webnode.hu/>.

és feladatmegosztás rendszere, más szóval a többszintű kormányzás fontos tényező a vidékfejlesztésben. Magyarország számos problémával küzd ezen a téren is, amelyek egy része politikai kultúránkból ered, más része pedig a megvalósítás különböző szintjein dolgozó szereplők közötti kölcsönös bizalmatlanságból. A javuláshoz először is minden szinten (az IH-tól a HACS-okig) megfelelő anyagi és humán erőforrásokra, képzésre, valódi felelősség és döntési kompetenciák biztosítására lenne szükség, hogy az egyes intézmények alá-fölérendeltség helyett partnerségi viszonyba kerülhessenek egymással.

A HACS-ok kétféle feladata – vagyis a minőségi vidékfejlesztés (társadalmi animáció, hálózatépítés, projektgenerálás stb.), illetve az adminisztráció, kérelemkezelés – között az súlypont aránytalan eltolódása az adminisztráció irányába. A hazai gyakorlatban ugyanakkor a HACS-feladatok közül első-sorban a pályázatkezelő, forráselosztó funk-

ció erősödött meg a Kifizető Ügynökség ez irányú feladatainak átvállalásával. A HACS működésének szabályozása (munkaszervezetek felépítése, feladatai, központi elszámolási és beszámolási rendje, elismerhető működési költségei) következtében Magyarországon a LEADER-jellegű vidékfejlesztés az európai gyakorlatban tapasztaltaknál jóval kisebb mértékben volt képes kihasználni az önálló térségi programalkotásban és végrehajtásban rejlő lehetőségeket. A HACS-ok feladata az önálló stratégia megalkotása és annak végrehajtása érdekében projektek generálása és kiválasztása; helyi szereplők bevonása, mentorálása; önálló, térségi projektek indítása, végigkísérése; nemzetközi és hazai együttműködések végrehajtása lenne. Ezekre a hazai szabályozás elvileg lehetőséget ad, azonban a hatékony és eredményes végrehajtást nagyban megnehezíti a működési költségek felhasználhatóságának korlátozása, illetve a pályázatkezelésre összpontosított humánerőforrás-felhasználás.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) AAM Group: (2013): Az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program III-IV. tengely négy hatásindikátorának mérése. 56. p. – (2) AKI (2014): ÚMVP I. tengelyes hatásindikátorok (H1-H2-H3) meghatározása. 33. p. – (3) AVOP Zárójelentés (2010): Záró Végrehajtási Jelentés az Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program megvalósításáról. AVOP MB írásbeli eljárás 2010. március 3. – (4) DG Agriculture and Rural Development (2006): Handbook on Common Monitoring and Evaluation Framework. Guidance document. September 2006, Common Evaluation and Monitoring Framework, http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/eval/index_en.htm – (5) Fazekas Zs. – Nemes G. (2005): Kísérleti LEADER-jellegű program Magyarországon. AVOP LEADER+ Készségek Elsajátítása tananyag. PROMEI-Faluműhely Alapítvány-SZRVA-ZRVA, 9.4. fejezet, 360-381. pp. <http://www.promei.hu/index.php?m=1134&id=1066> – (6) Fertő I. – Varga Á. (2013): Vidékkutatás 2012-2013. A vidékfejlesztési programok hatásai. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Budapest – (7) High, C. – Nemes G. (2007): Social learning in LEADER: Exogenous, endogenous and hybrid evaluation in rural development. *Sociologia Ruralis* 47(2): 103-119. pp. – (8) Huelemeyer, K. – Schiller, S. (2010): Synthesis Report: Review of the assessment of impacts of Rural Development Programmes. RuDI project – (9) Hungarikum Konzorcium (2010): Az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (2007–2013) félidei (mid-term) értékelése. Zárójelentés. – (10) Körtáj Tervező Iroda (2013): Az ÚMVP környezeti indikátorainak értékelése. – (11) Michalek, J. – Zarnekow, N. (2012): Application of Rural Development Index to Analysis of Rural Regions in Poland and Slovakia. *Social Indicators Research*, 105, 1-37. pp. – (12) Molnár A. (szerk.) – Hamza E. – Székely E. – Varga E. (2011): Az EU társfinanszírozásával megvalósuló főbb vidékfejlesztési intézkedések átfogó értékelése. Agrárgazdasági Tanulmányok, AKI – (13) Nemes G. (2003): Vidékfejlesztés és előcsatlakozási felkészülés Magyarországon – A SAPARD-program hatásai és mellékhatásai. *Közgazdasági Szemle*, L. évf. január 56-75. pp.)

kszemle.hu/tartalom/cikk.php?id=588 – (14) Potori N. (szerk.) – Biró Sz. – Bögréné Bodrogi G. – Kovács M. – Kozak A. – Mándi-Nagy D. – Molnár A. – Papp G. – Popp J. – Rácz K. – Radóczné Kocsis T. – Székely E. (2012): Közös Agrárpolitika 2014–2020: A reformtervezetek alapján várható hatások és kihívások Magyarországon. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest – (15) Shucksmith, M. (2010): Dis-integrated Rural Development: neo-endogenous rural development, planning and place-shaping in diffused power contexts. *Sociologia Ruralis*, 50, 1-15. pp. – (16) Szent István Egyetem (2013): ÚMVP II. tengely R-6 eredményindikátor értékének meghatározása. p. 257. – (17) Vidékfejlesztési Minisztérium (2013a): J/13214. számú jelentés az agrárgazdaság 2012. évi helyzetéről. I-II. kötet. 2013. november, Budapest – (18) Vidékfejlesztési Minisztérium (2013b): Jelentés a Darányi Ignác Terv – Új Magyarország Vidékfejlesztési Program végrehajtásának 2012. évi előrehaladásáról. 2013. június, Budapest – (19) Vidékfejlesztési Minisztérium (2014): Az ÚMVP 2014. február 28. kötelezettségvállalási és kifizetési adatait tartalmazó pénzügyi tábla. Pénzügyi, Felügyeleti és Akkreditációs Főosztály, Pénzügyi Osztály

A mezőgazdasági termelői szervezetek- szövetkezetek jelentőségének és helyzetének változása az EU-csatlakozás után

SZABÓ G. GÁBOR – BARTA ISTVÁN

Kulcsszavak: mezőgazdasági szövetkezés, termelői szervezet, termelői csoport, marketing szövetkezet, EU-csatlakozás, bizalom.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Az Európai Unió 27 tagországában elvégzett 2011–2012-es felmérés szerint a tagországok nagy részében a szövetkezésben rejlő lehetőségeket még nem használják ki, mely megállapítás különösen igaz az új tagországokra, így Magyarországra is. Ennek megfelelően nagyon kismértékű e szervezetek piaci koncentrációja, illetve nagyon alacsony szintű a másodlagos szövetkezetek piaci részesedése is. A tanulmány célja, hogy kritikai áttekintést adjon az ún. új típusú (beszerző, értékesítő, szolgáltató stb.) szövetkezetek, mezőgazdasági termelői szervezetek magyarországi helyzetének és jelentőségének alakulásáról. A cikk emellett elemzi a szövetkezetek előnyeit, illetve a sikeres szövetkezés akadályait és feltételeit, végül javaslatokat fogalmaz meg az együttműködés erősítése érdekében.

BEVEZETÉS

A DG Agri felkérésére és finanszírozásával 2011–2012-ben készült, az Európai Unió 27 tagországában elvégzett empirikus felmérés (*Bijman et al., 2012*) szerint¹ a tagországok nagy részében a szövetkezésben rejlő lehetőségeket (lásd részletesebben a következő pontban) még nem használják ki, mely megállapítás különösen igaz az új tagországokra (lásd pl. Magyarországra vonatkozóan *Szabó, 2012a,b; Ton – Szabó, 2012*). Fontos lenne, hogy az utóbbi országokban a szövetkezeteknek a foglalkoztatás- és szociálpolitikában, a regionális és vidékfejlesztésben betöltött szerepe is újra hangsúlyossá váljon a mezőgazdasági tevékenység mellett. Mindezek a kívánalmak fokozottan érvényesek Magyarországra is,

azonban a különböző termelői tulajdonú szervezetek (főként szövetkezetek, termelői szervezetek és csoportok), amelyek számos gazdasági és társadalmi előnyt jelentenek a termelők számára több EU-s országban, sajnos hazánkban is csak igen csekély számban és kezdetleges formában alakultak meg. Ennek megfelelően nagyon kismértékű e szervezetek piaci koncentrációja, illetve nagyon alacsony szintű az ún. másodlagos szövetkezetek piaci részesedése is. A tanulmány célja, hogy kritikai áttekintést adjon az ún. új típusú (beszerző, értékesítő, szolgáltató stb.) szövetkezetek, mezőgazdasági termelői szervezetek magyarországi helyzetének és jelentőségének alakulásáról.

Szintén a tanulmány alapjául szolgáló OTKA-kutatások² egyik alapvető célkitű-

¹ Lásd European Research Project: "Support for Farmers' Cooperatives (SFC)" (2011-2012), a jelentések letölthetői: http://ec.europa.eu/agriculture/external-studies/support-farmers-coop_en.htm.

² OTKA K68467, illetve K105730.

zése volt, hogy az élelmiszer-gazdaságban működő szövetkezeteket és más *termelői koordinációs-integrációs modelleket interdiszciplináris módon elemezze*, beleértve a szövetkezetekre vonatkozó elméleti és empirikus irodalmat, esettanulmányokat is. Az elméleti megfontolások mellett hangsúlyt helyeztünk a gyakorlat, a *magyar valóság* empirikus feltérképezésére, elemeztük például, hogy a hazai mezőgazdasági termelői szervezetek helyzete és jelentősége hogyan alakult az európai uniós csatlakozás óta, ugyanis az elmúlt 10 év történései sok példával szolgáltak a szövetkezetek megszűnésére és átalakulására egyaránt.³ Az empirikus kutatás keretében harminchárom, *személyes adatfelvételen alapuló mélyinterjút készítettünk zöldség-gyümölcs szektorban működő termelői értékesítő szervezetek és termelői csoportok, illetve gabona-, sertés-, cukorrépa-, tej-, szőlő-bor, valamint a juhágazatban működő termelői csoportok vezetőivel 2011–2014 között az egész országra kiterjedően.*

A SZÖVETKEZET GAZDASÁGI ELŐNYEI, JELENTŐSÉGE

Az élelmiszer-gazdasági szövetkezetek jelentősége igen nagy az Európai Unióban, rájuk a dinamikus és szerves szövetkezeti fejlődés a jellemző (lásd pl. *Bijman et al., 2012; Szabó, 2011a: 3., 7. és 8. fejezetek*). A szakirodalom (összefoglalását lásd *Szabó 2011a; Szabó, 2013*) alapján a szövetkezetek számos gazdasági és nem gazdasági előnyt biztosítanak mikro- és makroszinten egyaránt, amelyek az alábbiak:

1. A marketing szövetkezetek és más termelői szervezetek sok esetben képesek megoldani a termelők *piaci és technológiai kiszolgáltatottságával, kockázatával kapcsolatos problémákat* és növelni piaci ellensúlyozó erejüket, jövedelmüket.

2. A szövetkezetek létezésének egyik

legfontosabb további indoka az ún. *tranzakciós, például informális költségek csökkentése* (lásd pl. *Szabó, 2011a: 2. és 5.3. fejezetek*).

3. A termelők *nagyobb alkuerejének s magasabb piaci részesedésének* az egész marketingcsatorna számára pozitív üzenete van, beleértve a fogyasztókat, akik *megbízhatóbb és gyakran jobb minőségű termékekhez* jutnak hozzá.

4. A termelői szervezetek *vidékfejlesztésben és a foglalkoztatás növelésében* játszott szerepe szintén nem elhanyagolható, a *mezőgazdasági népesség megtartásához* való hozzájárulásuk mellett.

A fentiekén túlmenően a szövetkezés létjogosultságát a *változatosabb intézményi struktúra* előnyei mellett (*Stiglitz, 2009*) számos egyéb gazdasági ok, például koordinációs-integrációs előnyök (pl. hosszú távú és stabil értékesítési csatorna biztosítása), illetve a bizalom és az informális kapcsolatok jelentősége is aláhúzza (*Szabó, 2002, 2010a, 2013*). Érdekes, hogy a szövetkezés *feltételezi, de (a sikeres) együttműködés egyben növeli is a bizalmat, ezáltal erősíti a társadalmi tőkét.*

Összességében fontos hangsúlyozni, hogy az ún. *előmozdító (üzemkiegészítő) típusú szövetkezés tehát nem versenytársa, hanem kiegészítője a családi gazdálkodásnak*, hiszen segítségével képes a tag az egyébként elérhetetlen vagy csak túl drágán megvalósítható *szolgáltatásokat, tevékenységeket igénybe venni, megvalósítani*. Más oldalról nézve a *termelők rá is vannak szorulva a szövetkezésben rejlő gazdasági és nem gazdasági (informális) előnyökre* (lásd pl. *Szabó, 2011a: 3. fejezet; Szabó, 2013 stb.*), hiszen egyenként még a *relatíván nagyobb termelők is gyenge és kis alkuerővel rendelkező szereplők a piacon* a velük szemben álló partnerekkel (kiskereskedelmi láncokkal, feldolgozókkal, fel-

³ A zöldség-gyümölcs szektor koordinációs kérdéseit illetően például 1995–2008 között nagyon részletes mélyinterjút készült az akkoriban sikeres *Mórakert Szövetkezet* vezetőivel.

vásárlókkal stb.) szemben. Alapvető (akár társadalomszintű) előny, hogy a szövetkezet által összegyűjtött, esetlegesen feldolgozott, nagyobb árumennyiség fölötti diszponálás, s ezáltal – akár csak regionálisan is – az ún. piaci ellensúlyozó erő kialakítása a piac szabad verseny irányába való elmozdítását eredményezheti (ún. kisugárzó árhatás), amely a tagok jövedelmének növelése mellett makrogazdasági jelentőséggel bírhat (Juhász – Kozak, 2009).

TERMELŐI KOORDINÁCIÓS MODELLEK MAGYARORSZÁGI SZEREPÉNEK, FEJLŐDÉSÉNEK ÉS LEHETŐSÉGEINEK VIZSGÁLATA

A termelői együttműködések fejlődése a rendszerváltás után Magyarországon

A rendszerváltás „szövetkezeti” öröksége

Magyarországon a XX. század második felében kialakult szövetkezeti rendszer a rendszerváltást követően nagyon rövid idő alatt elvesztette politikai legitimitását, és gazdasági eredményeinek figyelembevétele nélkül a korábbi politikai rendszer általános bűnbakjaként jelent meg a vidéki társadalomban. Ezek az évtizedekkel korábban, a szövetkezeti rendszer erőszakos kialakítása során a rendszerhez kapcsolódott negatív képzetek – amelyek jellemzően a tulajdon elvesztéséből táplálkoztak – rendkívül erősen kötődtek a köznyelvben még ma is „kolhoz” jelzővel illetett szövetkezeti rendszerhez. A rendszerváltás során ennek a szövetkezeti modellnek a felszámolása iránt jelentős társadalmi igény mutatkozott, sokkal erősebb, mint amely egy új rendszer kialakítása iránt tapintható lett volna.

A privatizáció során a politikai célok előbbre valónak bizonyultak a gazdasági ésszerűségeknél, így a korábbival szakító szellemiséget képviselő szövetkezeti törvény megszületésére 1992-ig várni kellett

(lásd *A szövetkezetekről szóló 1992. évi I. törvény*, valamint *A szövetkezetekről szóló 1992. évi I. törvény hatálybalépéséről és az átmeneti szabályokról szóló 1992. évi II. törvény*). Mindazonáltal a jogi lehetőség megteremtése kevés visszhangra talált a földhöz jutó rétegek körében. Ez az időszak a magánosodás virágzásával jellemezhető, amelyben nem volt érdemi súlya az együttműködéseknek. A gazdasági szempontok felszínre kerülése csak hosszabb idő után vált egyértelművé, mivel egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a privatizáció során megszerzett nagyobb földterületek, a jelentősebb termelési alapok sem olyan léptékűek, amellyel a piacon érdemi tárgyalóerőt biztosítanának tulajdonosuknak. Ugyanakkor a szövetkezetekkel szembeni idegenkedés – a tartalom kritikája nélkül – változatlanul átöröklődött a csupán nevében azonos vállalkozási formára.

Az alábbiakban a szövetkezetek fejlődését befolyásoló főbb szempontokat soroljuk fel:

- a hagyományos, ún. „termelő típusú” mezőgazdasági szövetkezetek száma folyamatosan csökken;
- az ún. „új típusú” (értékesítő/marketing) szövetkezetek piaci részesedése és koncentrációja szerény (alacsony szintű másodlagos szövetkezés);
- a szövetkezetek igen tőkeszegények, s pótlólagos tőkeforráshoz, hitelhez jutásuk is többnyire nehéz;
- alacsony szintű bizalom és együttműködési készség;
- a feketepiac és a rejtett gazdaság negatív hatású a „formális” szövetkezésre.

A világméretű pénzügyi és gazdasági válság természetesen nagy hatással bír a hazai élelmiszer-gazdaságra is, mind a kereslet, mind pedig a kínálat oldalán, és hatással van – elsősorban – az empirikus kutatások lehetőségére is. Különösen a nagyobb szervezeteket viselte meg a források beszűkülése, s a partnerek fizetésektelen-sége, mint például a korábban több pub-

likációban is pozitív esettanulmányként szereplő Mórakert Szövetkezetet (*Bakucs et al., 2007, 2008a,b; Dudás, 2009; Felföldi, 2005, 2008; Szabó – Fertő, 2004a,b; Szabó – Kiss, 2003*). A kisebb szervezetek, melyek folyamatos forrásigénye – az értékesítési volumenük miatt – csekélyebb, csak kisebb pénzügyi problémákkal küzdenek.

A termelői szervezetek fejlődését elősegítő jogszabályok

A mezőgazdasági termelési struktúra teljes átrendeződésének és a termőterületek elaprózódásának folyamatát, illetve ennek hosszú távú következményeit a földművelésügyi tárca egy évtizeddel a rendszerváltást követően ismerte fel. Az 1999-ben meghirdetett, szövetkezeti szerveződést ösztönző támogatási konstrukció (*Az agrárgazdasági célok 1999. évi költségvetési támogatásáról szóló 8/1999. (I. 20.) FVM rendelet 117-121. §*) a szerkezeti hiányosságok kezelésére irányuló kísérleti beavatkozásnak indult (*Fáró et al., 2003*). Már elnevezésében is érezhető az útkeresés és a legfontosabb üzenet kihangsúlyozása; „új típusú” szövetkezeti támogatásként vált ismertté, holott újszerűsége tulajdonképpen nem volt több, mint visszatérés ahhoz a szövetkezeti gyakorlathoz, ami Magyarországon a XX. század első évtizedeiben széles körben elterjedt volt, és a nyugat-európai országokban megszakítás nélkül, szervesen fejlődött azóta is. A szakmai körökben általánosan mondható szkeptikus megítélés ellenére az új típusú szövetkezeteknek nyújtott támogatás a várakozásokat messze meghaladó mértékű érdeklődésre talált. A jelentkezők mintegy felének az az évi forrás kimerülése miatt csak a következő évben, 2000-ben került kifizetésre az elnyert támogatás. Ebben az időszakban több mint 700 beszerző, értékesítő és szolgáltatást nyújtó szövetkezet (BÉSZ) kezdte meg működését.

Az első évek inkubációjában fontos szerepet kapott a gazdahitel-program (*A mezőgazdasági termelők kibontakozási hitelkonstrukciójáról és a gazdahitel programról szóló 30/2000. (III. 10.) Korm. rendelet* alapján), amely kifejezetten a szövetkezetek számára nyújtott kedvező hitelfeltételeket hosszú távú fejlesztési célok megvalósításához. Bár a lehetőségek csak körülbelül 120 szövetkezet finanszírozását tették lehetővé, ezek a szervezetek jelentős lendületet kaptak fejlődésükben. Az agrártárca 2007-ig minden évben megnyitotta a szövetkezetek megalakulásához és működéséhez nyújtott nemzeti támogatást, ám a források apadásával arányosan egyre magasabb elvárásokat fogalmazott meg a szervezetekkel szemben. Az európai uniós csatlakozás után kapott hároméves derogációs időszak utolsó évében már csak néhány tucat szövetkezet jutott támogatáshoz. Ezek a szövetkezetek azonban ekkor már a kezdeti taglétszám és árbevétel többszörösével rendelkeztek. Az 1999–2000-ben támogatott 700 szövetkezetből (BÉSZ-ek) csak mintegy 5% lemorzsolódás történt 5 év alatt. E szövetkezetek többsége ma is működik, termelői csoportként, termelői szervezatként vagy azok tagjaiként gazdálkodva.

Közösségi támogatási rendszerek

Magyarország európai uniós csatlakozásakor a közösség által használt támogatási eszközök átvételére is sor került. A szövetkezések ösztönzésére az uniós vidékfejlesztési forrásokból finanszírozott termelői csoport támogatási jogcímet és a piacsabályozás keretében szabályozott – a zöldség-gyümölcs ágazatra korlátozott – termelői szerveződési támogatásokat biztosította. A hazai támogatási feltételrendszer kialakításánál előtérbe került a szövetkezetekkel szembeni ellenézés kezelésének igénye, így a szaktárca lehetőséget nyitott a korlátolt felelősségű társasági formában

történő együttműködések támogatására is (lásd bővebben később).

Az európai közösség sajátos módon viszonyult a termelői együttműködések gazdálkodási formáihoz, hiszen míg Nyugat-Európában a hagyományos termelői együttműködési forma szinte kizárólag a szövetkezet, addig a jogszabályok a zöldség-gyümölcs ágazat szervezetei között a *kft.* és az *rt.* társasági formának is szabad utat engedtek. Egy 2000-ben kiadott ajánlás (Az állami agrártámogatások uniós keretei című (2000/C 28/02 számú) ajánlás 10. pontja) ugyanakkor kifejezetten szövetkezetként írja le a termelői csoportokat. A jól tapintható szabályozási heterogenitás mögött az EU15-ök érdektelensége is állhatott, mivel ezek az országok saját területeiken ekkor már nem alkalmazták a támogatási lehetőségek mindegyikét. Az Európai Unió kezdeti fejlődése során különösen a déli államok csatlakozása tette szükségessé a termelői együttműködések támogatását. Ennek érdekében került kidolgozásra az 1970-es évek elején a termelői csoport jogcím, amely mintegy 20 éven át működött a tagállamokban, míg 1994-ben a korábbi szerkezeti hiányosságok megszüntetését megállapítva a további alkalmazást szükségtelennak ítélte a közösség. E jogcím utolsó változata – gyakorlatilag változatlan formában – került a kelet-európai országokkal megkötött előcsatlakozási szerződés szövegébe (Kelemen et al., 2007).

A számbavétel, illetve a szövetkezeti statisztika problémái

A magyar szövetkezetekre vonatkozóan sajnos csak általánosságban, legjobb esetben is csak általában a mezőgazdasági szövetkezetekre vonatkozóan találunk adatokat, azok ágazati megoszlására, taglétszá-

mának alakulására nem. A legtöbb esetben azonban a statisztikák, s az azon alapuló (például jövedelmezőségi összehasonlító) tanulmányok csak az egyéni gazdaságot, illetve a gazdálkodó szervezetek (tehát gazdasági társaságok és szövetkezetek együtt) adatait tartalmazzák, teljességgel egybemosva az egyes jogi-szervezeti formák (irányítási struktúrák) közötti különbségeket.⁴ Ez önmagában is illogikus, hiszen a szövetkezetek bizonyos típusai, így az előmozdító típusúak mindenképpen, nem az egyéni gazdaságok alternatíváját jelentik, hanem azokat kiegészítik, mivel éppen ez a lényegük, innen kapják a nevüket is: üzemkiegészítő, előmozdító típusú szövetkezetek (Szabó, 2011a, 2013).

A hazai termelői együttműködések, szövetkezeteket vizsgálva megkerülhetetlen problémát jelent tehát a szervezetek statisztikai szempontú megközelítésének nehézsége. A kategóriák nem definiáltak, évről évre változnak – követve a támogatási rendszerek változását. Ugyanazon szervezetek néhány év elteltével más kategóriában jelennek meg, miközben másutt esetleg többségében azonos tagsággal új szervezet jön létre, amely nevében új, tartalmában azonban megegyezik a korábban már létezővel. Ezeket a dinamikákat statisztikai, kutatási igényességgel szinte lehetetlen követni, illetve csak nagyon körülhatárolt keretek között lehet kezelni. Az időbeni összehasonlítások megbízhatóságát a leírtak erősen megkérdőjelezzik.

További nehézséget jelent, hogy a tagjaik tevékenysége által a mezőgazdasághoz kötődő termelői szervezeteket a statisztika⁵ (nagy)kereskedőként azonosítja, illetve nem különíti el az egyéb tevékenységet folytató azonos vállalkozási formáktól. A hivatalos statisztikákban gyakorlatilag meghatároz-

⁴ Érdekes az is, hogy ha összehasonlítjuk a szövetkezetekre vonatkozó évenkénti adatokat, akkor az FVM (véltétően AKI-adatokra támaszkodó) statisztikája nem egyezik meg teljesen a KSH által megadott mezőgazdasági szövetkezeti számmal.

⁵ A gazdasági tevékenységek egységes ágazati osztályozási rendszere – TEÁOR szerint.

hatatlan a termelői együttműködések köre, adataik alapján nem lehet elkülöníteni őket például a termelői típusú szövetkezesek utódszervezeteitől vagy a profitérdekelt, egyéni, esetleg külföldi tulajdonban lévő terményértékesítő vállalkozásoktól.

Tovább árnyalja a képet, hogy a termelői összefogások, például TЭСZ-ek, termelői csoportok egy része is kft. formájában működik (lásd később), a nemzetközi gyakorlatnak is megfelelően, tehát ezeket vélhetően nem tartalmazzák a hivatalos KSH-adatok. Ezzel összefüggésben a TЭСZ-eket, illetve termelői csoportokat tartalmazó táblázatok⁶ segítségével lehet „becsléseket” tenni, mivel számuk szinte hónapról hónapra változik, annak függvényében, hogy miként teljesítik az EU-szabályozás paramétereit.

A fentiek miatt mindenképpen szükséges lenne az adatgyűjtést kiterjeszteni ezen – a vidéki társadalom és a támogatások szempontjából egyaránt fontos – szervezetek sajátosságainak megfelelően is.

A szövetkezesek és más termelői szervezetek típusai és számuk alakulása Magyarországon

Magyarországon alapvetően háromfajta szövetkezés különböztethető meg a mező-és élelmiszer-gazdaságban:

1. *Termelő típusú szövetkezesek*, átalakult TSZ-ek, melyek általában több funkciót is ellátnak, s bár egyre ritkábban, de azért néha szociális céljaik is vannak. Különböző okok miatt egy részük átalakult gazdasági társasággá, számuk egyre csökken.

2. *Beszerező, Értékesítő Szövetkezesek* (BЭСZ-ek), melyekből 1999–2006 között sok (kb. 700) jött létre, de ezek az EU-csatlakozás utáni némi derogációt köve-

tően – 2007-től – nem kaphattak támogatást, így ezek monitorozása is nehezebbé vált. A sikeresen működők jó része TЭСZ vagy termelői csoport formában folytatta tevékenységét.

3. *„Új típusú”, általában értékesítő/marketing és/vagy beszerző szövetkezesek*, melyek a leggyakrabban egy termékpályát koordinálnak, általában EU-s és/vagy nemzeti támogatásban részesülnek, s valamilyen termelői értékesítő szervezet (TЭСZ), illetve termelői csoport formájában öltenek testet, kiegészítve a gazdálkodó tagok termelési tevékenységét. Elemzésünkben elsősorban ezt a kategóriát kísérik figyelemmel, hiszen az újonnan létrejövő termelői szervezetek nagy része ide tartozik.

A szövetkezeseket mellett tehát egyre nagyobb hangsúlyt kapnak (Magyarországon is) a TЭСZ-ek és *termelői csoportok* (Szabó – Kiss, 2003; Dorgai, 2005; Fodor, 2013), ezért gazdasági szerepük, fejlődésük; illetve kialakulásuk gazdasági és pszichológiai akadályainak elemzése szintén időszerű. Az 1. ábrán jól megfigyelhető a különböző termelői szervezetek számának alakulása 1999–2013 között: 2002 és 2004 között meredek növekedés, 2004–2006 között stagnálás, 2006-tól részben stagnálás, részben csökkenő tendencia figyelhető meg, 2012 óta pedig egyértelmű a csökkenés.

A termelői csoportok tagi adatainak változását bemutató 1. táblázat jelentős időtartamot fog át 2006–2012 között. Kezdő éve a termelői csoportrendszer kialakulásának csúcspontja, a vége pedig az első évtized végén megkezdődő erőteljes tisztulás előtti időszak.⁷

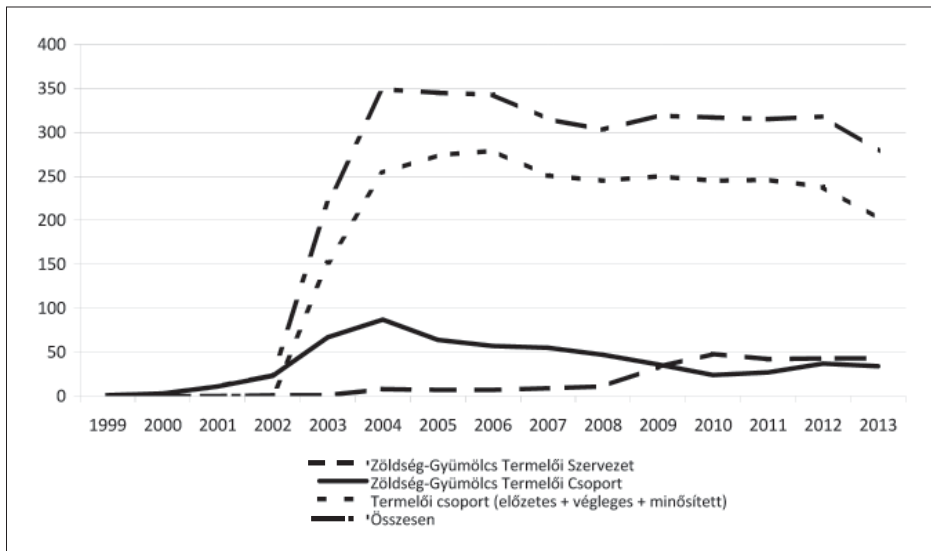
Első megközelítésben jól látható, hogy a *növénytermesztési ágazatban* a tagok száma a kezdeti felfutás csúcsához mér-

⁶ <http://www.kormany.hu/hu/videkfejlesztési-miniszterium/agrargazdasagert-felelos-allamtitkarsag/hirek/termeloi-csoportok>, <http://www.kormany.hu/hu/videkfejlesztési-miniszterium/agrargazdasagert-felelos-allamtitkarsag/hirek/zoldseg-gyomolcs-termeloi-szervezodesek-tesz-ek>

⁷ Az adatok értékelésénél nem szabad megfeledkezni arról, hogy a csoportok által jelzett, nem auditált értékekről van szó, így az adatok megbízhatósága csak közepesnek mondható.

I. ábra

A termelői csoportok és termelői szervezetek számának alakulása 1999–2013 között



Forrás: Vidékfejlesztési Minisztérium, valamint Dudás – Juhász, 2013

ten csökkent. A csökkenés általános okai között a legjellemzőbbek (a) a mezőgazdaságban megfigyelhető koncentráció és a gazdálkodók öregedése; (b) az egyes ágazatokban – cukorrépa, dohány – lejátszódó negatív piaci, gazdasági folyamatok; és (c) a tagság rostálódása, „minőségi” tagcserék lebonyolítása. Mindeközben a gabonaágazat csoportjai jelentős taglétszám-növekedést értek el, ami mögött a nagy termelői bázis és a piaci hullámszám által kiváltott együttműködési kényszer állt. Bár a sokszereplős gabonapiacra termelőként még mindig nem okoz nehézséget a termény elhelyezése, de a csoportok által nyújtott értékesítési biztonság és a kiegészítő szolgáltatások (kedvező közös inputanyag-beszerezés, szaktanácsadás, szárítási-tárolási lehetőségek stb.) igénybevétele felértékelődött.

Az állattenyésztési ágazatban a vizsgált időszakban (2006–2012) a taglétszám emelkedett! Érdelemes csökkenés csak a nyúlágazatban tapasztalható. Az általános taglétszám-növekedés okai között egyértelmű kiemelést érdemel az alágazatok piaci

helyzetének romlása. A vágóhidak csődhulláma ellen a termelői együttműködések stabilitása védelmet tudott biztosítani, amit a termelők felismertek. Az értékesítés ténye mellett felértékelődött a fizetés biztonsága is. A válság által leginkább sújtott két ágazat (sertés, baromfi, kisebb mértékben juh) esetében a termelői csoportok taglétszáma annak ellenére növekedett, hogy a termelők tömegesen hagytak fel a termeléssel. Ebből következően a csoportok által betöltött stabilizáló, fenntartó szerep egyértelműen bizonyított.

Érdekes eredményt mutat a természetes személyiségű tagok arányának számsora. A hét év alatt a csoportokban a természetes személyek száma nem csökkent, azaz a kiszolgáltatottabb, öregedő, kis volumenben gazdálkodó, esetleg részben önellátásra termelő tagok a termelői csoportok nyújtotta szolgáltatások mellett nem mutatkoztak sérülékenyebbek, mint a gazdasági társasági formában működő nagygazdaságok, amelyek az együttműködés előnyeiből csak kisebb mértékben részesülnek, hiszen mé-

I. táblázat

A termelői csoportok taglétszáma és aránya ágazatonként (2006–2012)

Szektor	A termelői csoportok tagjainak adatai																				
	2006			2007			2008			2009			2010			2011			2012		
	szám	arány	szám	arány	szám	arány	szám	arány	szám	arány	szám	arány	szám	arány	szám	arány	szám	arány			
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%			
Gabona	4 969	27,9	5 079	28,3	6 212	32,2	7 531	46,59	7 417	47,29	6 878	47,11	6 100	50,64							
Olajos növények	3 515	19,7	3 673	20,5	4 071	21,1	4 764	29,47	4 794	30,57	4 694	32,15	3 527	29,28							
Cukorrépa	301	1,7	306	1,7	270	1,4	259	1,60	124	0,79	71	0,49	102	0,85							
Dohány	1 677	9,4	1 378	7,7	1 175	6,1	1 251	7,74	1 114	7,10	912	6,25	887	7,36							
Szója	132	0,7	148	0,8	150	0,8	178	1,10	43	0,27	44	0,30	45	0,37							
Burgonya	542	3,0	604	3,4	638	3,3	172	1,06	121	0,77	96	0,66	96	0,80							
Szőlő-bor	2 653	14,9	2 448	13,6	2 325	12,1	2 008	12,42	2 071	13,20	1 904	13,04	1 288	10,69							
Növénytermesztés	13 789	77,4	13 636	75,9	14 841	77,0	16 163	78,92	15 684	77,77	14 599	78,82	12 045	72,29							
Tej	414	2,3	463	2,6	558	2,9	438	10,14	421	9,39	404	10,30	381	8,25							
Szarvasmarha	0	0,0	0	0,0	27	0,1	69	1,60	74	1,65	80	2,04	114	2,47							
Sertés	884	5,0	987	5,5	1 033	5,4	889	20,59	815	18,18	724	18,45	875	18,96							
Juh	836	4,7	943	5,3	969	5,0	1 003	23,23	1 057	23,58	928	23,65	1 270	27,51							
Baromfi	704	4,0	795	4,4	777	4,0	713	16,51	765	17,07	757	19,29	779	16,88							
Nyúl	166	0,9	140	0,8	123	0,6	94	2,18	93	2,07	55	1,40	57	1,23							
Méz	964	5,4	936	5,2	898	4,7	1 048	24,27	1 193	26,62	913	23,27	1 076	23,31							
Hal	54	0,3	60	0,3	60	0,3	64	1,48	64	1,43	63	1,61	64	1,39							
Állattenyésztés	4 022	22,6	4 324	24,1	4 445	23,0	4 318	21,08	4 482	22,23	3 924	21,18	4 616	27,71							
Összesen	17 811	100,0	17 960	100,0	19 286	100,0	20 481	100,00	20 166	100,00	18 523	100,00	16 661	100,00							
Természetes személyiségű tagok	15 180	85,2	15 173	84,5	16 406	85,1	17 439	85,15	16 798	83,30	15 632	84,39	14 581	87,52							

Forrás: Vidékfejlesztési Minisztérium

retüknél fogva azokat részben maguk is képesek elérni.

A *termelői csoportok tagjainak száma* ugyan mintegy 10%-kal csökkent, de ez az apadás nem mutatkozik meg a termelési értékben, azaz főleg olyan tagok hagyták el a csoportokat, akik nem vagy csak csekély mértékben járultak hozzá a működéshez. Ebből adódóan a tagság fegyelme, szövetkezeti elkötelezettsége általános értelemben javult a csoportok által végzett munkából fakadó tapasztalatok alapján. Tendenciájában tehát a folyamatos tagrevíziók során a termelői csoportok a termelésből kilépő tagjaikat alacsonyabb számban, de rendre aktív, valóban termelő tagokkal tudták pótolni.

Az adatokból jól látható, hogy az értékesítés feladatának ellátására alakult új típusú szövetkezetek (és a működésükben ezekhez hasonló kft.-k) képesek voltak az elmúlt évtizedben betölteni szerepüket, és tagjaik számára tevékenységük által jövedelembiztonságot teremteni egy szeszélyesen változó, nagy kielégéseket mutató mezőgazdasági piacon.

Szövetkezet versus kft.

Látva az élelmiszer-gazdaságban zajló gazdasági társasággá váló (át)alakulási folyamatokat, gazdasági szempontból is fontos feltenni a kérdést, hogy *milyen körülmények között előnyösebb más szervezeti-jogi formát választani*, például gazdasági társaságot (rt., kft.) (Szabó, 2011a, 2013), az elméleti irodalomban többször felsorolt szövetkezeti előnyök ellenére (lásd pl. *van Bekkum – van Dijk, 1997; Røkholt, 1999; Szabó, 2002*).

Fontos azonban, hogy Ihrig tanításának (Ihrig, 1937) megfelelően, ne a külső jogi-szervezeti forma, hanem a *tag és a szövetkezet közötti valós kapcsolatok alapján ítéljük meg*, hogy egy szervezet szövetkezet-e vagy sem.

A már említett empirikus felmérés során rákérdeztünk, hogy melyek a *szövetkezetek előnyei a kft.-hez képest*:

1. Sokkal gyorsabb és könnyebb a tagfelvétel, nem szükséges cégbírósági eljárás.

2. Az *egy tag – egy szavazat elve és gyakorlata* sok, főként kisebb termelő számára fontos biztosíték arra, hogy érdekei megfelelően képviselve vannak.

3. A *demokratikus döntéshozatal*.

4. A *fel nem osztható vagyon egyfajta biztosítékot jelent a folyamatos működésre*.

5. Volt olyan megközelítés, hogy „*a szövetkezetnek az az előnye, hogy nincs hátránya*”.

A megkérdezettek véleménye szerint a *szövetkezetek hátrányai a kft.-hez képest*:

1. *Banki hitelképesség szempontjából szerencsésebb gazdasági társasági formában működni*.

2. *Átláthatóbb vagyoni viszonyok a kft.-ben, amelyek a tulajdonosi szemléletre is kihatnak*.

3. *Direktebb irányítás*, mely egyes vélemények szerint rugalmasabb és gyorsabb, mint a szövetkezet áttételes irányítási struktúrája.

4. Az alkalmazott *ügyvezető nem keveri össze a saját (tagi) érdekeit* a társaságéval.

5. A *szövetkezet kifejezés nem hangzik túl jól* sokak számára.

6. „*A szövetkezet mint ideológia jó, de lassító tényező*.” (Szabó et al., 2008)

A termelői szervezetek és termelői csoportok – összhangban az EU-s szabályozással – többféle jogi formában működhetnek, de jelenleg Magyarországon túlnyomórészt szövetkezetek, illetve kisebb részben kft.-k. A két vállalkozási forma főbb különbségei egy reprezentatív minta alapján végzett foglalkoztatási kutatás alapján a 2. táblázatban láthatók.

Felmerül a kérdés, hogy a két vállalkozási forma közül melyik alkalmasabb a mezőgazdasági értékesítő csoportok számára. A szervezethez kötődő bizalmi viszony hogyan változott meg az elmúlt évtizedekben és milyen tényezők befolyásolták a két párhuzamosan működő vállalkozási forma hangsúlyában megfigyelhető változásokat (Kispál-Vitai, 2013)? Jelen dolgozat terjedelmi korlátai miatt ennek a kérdésnek a kifejtésére külön

2. táblázat

A szövetkezeti és kft. formában működő termelői csoportok főbb jellemzői

Kategória		Társasági forma	
		kft.	szövetkezet
Válaszok száma		17	60
Átlagtaglétszám, fő, db		69,8	86,8
Létszámmegoszlás, %	tagtársaság	16,7	11,2
	egyéni tag	83,3	88,8
Törzstőke, ezer Ft		5 994	11 927
Értékesítési árbevétel, ezer Ft		1 217 69	1 528 775
Átlagos állományi létszám, fő		1,2	2,2
Társaságok alkalmazottai, fő		1,9	1,7
Egyéni tagok alkalmazottai, fő		0,23	0,1
Egyéni tag, családtagja, fő		0,20	0,52
Saját és kiszervezett tev., fő	munkaviszony	0,53	2,10
	megbízás	0,76	0,92
Munkaviszony, fő	teljes munkaidős	0,7	1,4
	részmunkaidős	0,4	1,5
Élőmunka-arány, %	társasági tag	13,4	20,9
	egyéni tag	9,1	30,9
ÉME*		87,9	101,4
Egyéni tag, %	főfoglalkozású	47,5	28,0
	mellékfoglalkozású	39,1	51,1
	nyugdíjas	13,4	20,9

Forrás: Campo Consulting, 2014: 60. p.

kutatás és tanulmány keretében teszünk a későbbiekben kísérletet.

**A SZÖVETKEZETEK/
TERMELŐI SZERVEZETEK
SIKERESSÉGÉNEK FELTÉTELEI,
ILLETVE AKADÁLYAI**

A magyar szövetkezetek/termelői csoportok által a tagok számára nyújtott előnyök

A következőkben az empirikus kutatás legfontosabb eredményeit foglaljuk össze vázlatosan. Természetesen az alábbi felsorolások mindegyike nem igaz minden egyes szervezetre, de az alábbi válaszok voltak

a jellemzőek. A szövetkezetek/termelői csoportok által a tagok számára nyújtott előnyök a következők:

1. EU-s, illetve szektortól függően nemzeti kiegészítő támogatások lehívása. Egyesek szerint a termelői csoportok addig működnek, amíg támogatások lesznek, sokan igyekeznek ezt tartalékolni, hogy a lejártá után is tudjanak működni még pár évig.

2. Biztos és állandó értékesítési lehetőség.

3. Nagyobb piaci ellensúlyozó (alku)erő, esetenként magasabb ár.

4. Biztosan, s általában rövid idő alatt (többnyire két héten belül) megkapják a pénzüket, ellentétben azzal, ha a gazdák

saját maguk értékesítenek, mert a vevők gyakran bizonytalanul és hosszú határidővel fizetnek, közös értékesítéskor viszont a szövetkezet forgóeszköz-hittel vagy a támogatásból előre kifizeti a termelőket.

5. A szövetkezet képes *hitelt felvenni*.

6. Különböző *szolgáltatások biztosítása önköltségen*, illetve a piaci árnál olcsóbban, akár úgy is, hogy egy másik tag végzi (pl. gabona szárítása, illetve tárolása).

7. *Piaci és technológiai kockázat csökkentése*.

8. Piaci (esetenként teljes körű) *információk*.

9. *Szakember irányítja a szervezetet*, esetenként piaci kapcsolatokkal.

10. Ha „beragad” pénz a vevőnél, akkor a *szövetkezet saját maga hajtja be a pénzt*, ez sokkal hatékonyabb, mintha a termelő egyedül próbálna.

11. Inputok, *tenyészállatok olcsóbb közös beszerzési lehetősége*.

12. Esetenként input-előfinanszírozás, melyet később az árbevételből törlesztenek a tagok.

13. Bizonyos *támogatásoknál előny*, illetve pluszpontot ér a *termelői csoportban való tagság*.

14. *Oktatás, szaktanácsadás* (Szabó, 2008, 2010b, 2011b; Sántha et al., 1998).

Magyarországon a termelők többségükben *különböző típusú szerződésekkel* kapcsolódnak (az általában külföldi tulajdonú) *feldolgozóüzemekhez*, a termelői tulajdon aránya elhanyagolható, pedig a szövetkezetek számos gazdasági előnyt biztosítanak (Horváth, 2010).

A szövetkezés ellen szóló gazdasági és nem gazdasági érvek, akadályok

Lényeges kérdés annak a tisztázása is, hogy a fent elemzett sok gazdasági és nem gazdasági előny ellenére miért idegenkednek a termelők Magyarországon – hasonlóan más volt szocialista országokhoz – a szövetkezéstől, miért nem képesek összefogni akkor sem, ha egyértelmű gazdasági

előnyük származna belőle, adott esetben gazdaságuk túlélését biztosítva számukra.

Alapvetően a társadalmi tőke gyengesége s a bizalomhiány a fő ok (Szabó et al., 2011; Szabó, 2013). Több nemzetközi (EUROLAN, 2005), illetve hazai felmérés (Dorgai et al., 2005; Barta et al., 2010; Kapronczai et al., 2005 stb.) szerint is az *együttműködési készség igen alacsony a magyar mezőgazdaságban. Az emberek inkább saját magukban bíznak*, illetve úgy gondolják, hogy ők értenek mindenhez, miközben sokszor hiányzik a szükséges tőke mellett a szakértelem is. Bizonyos, például gépberuházási támogatások szintén az „egyéni boldogulás” felé terelték a gazdákat, amely jelentős tőke lekötését eredményezte az alapanyag-termelésben, így nem igazán maradt anyagi erő a termékpálya következő szakaszán történő befektetéshez.

Probléma lehet a (potenciális) *tagság heterogenitása*, hiszen mást akarnak a nagy, illetve kicsi gazdák, valamint a fiatal, illetve idősebb tagok, s ez nem erősíti az együttes fellépést.

A szövetkezet szó sokak számára az *el-múlt rendszer kollektivizálását*, erőszakos szövetkezetesítést, a közösbe való beadást jelenti, ezért sokan még most is ódzkodnak a kifejezéstől (Juhász, 2006). Fontos hangsúlyozni az előmozdító, új típusú szövetkezés különbségét a szocialista érában jellemző szövetkezetektől. *Meg kell különböztetni az új típusú* (értékesítő, beszerző stb.) *szövetkezéseket a termeléssel is foglalkozó szövetkezetektől*, hiszen utóbbi esetben egy negyedik dimenzióval is kiegészül a tag és a szövetkezet hármass (termék-, tőke-, irányítási vonal) kapcsolata: a munkavállalóival, mely egészen más színbe helyezheti a szövetkezetek fontosságát. Igen fontos lenne az *együttműködési készség kialakítása már gyermekkorban*, általános iskolától kezdve, illetve a gazdák szélesebb körben való tájékoztatása, hogy milyen szövetkezeti modellek vannak a világon, s ezek

közül melyeket lehet Magyarországon is alkalmazni, valamint hogy milyen ismeretek szükségesek ezek működtetésére, beleértve a támogatások lehívását.

A gazdasági okok között a tőkehiány igen lényeges, ezért is hangsúlyozta minden megkérdezett a *támogatások fontosságát*. A szövetkezetek a feldolgozóiparban csak igen kis részesedéssel rendelkeznek, mely elsősorban szintén a tőke, illetve a vertikumban való stratégiai gondolkodás hiányára vezethető vissza.

Számos esetben a termelők inkább az *összefogás alacsonyabb, gyengébb formáit* választják, mint például a géphasználati együttműködések esetében (Baranyai, 2010; Takács – Baranyai, 2010, 2013; Takács et al., 2012), illetve több esetben *ezek az összefogások nem öltenek jogi kereteket*. A nehéz piaci helyzetben például a termelők számára az *egyik lehetséges kiút lehet az értékesítési lehetőségek, s ezáltal a jövedelmi csatornák diverzifikálása is*. A hozzáadott érték növelésének, s a fogyasztói igények közvetlen megismerésének és visszacsatolásának, ezáltal a marketing-szemlélet erősítésének egyik lehetősége a *mezőgazdasági termelő számára a közvetlen értékesítés rendszerének a kiépítése*. Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban egyre több termelő jön rá arra, hogy a közvetlen értékesítés bizonyos esetekben jelentősen kiegyenlítheti a jövedelemszintet és bizonyos mértékű függetlenedést jelent a feldolgozóipartól és a kereskedelemtől, s például a nyomomonkövethetőséget és átláthatóságot jól szolgálja az ilyen típusú marketingcsatorna.

Makroszinten *nehezíti a szövetkezetek helyzetét a magas áfa, illetve az ezzel összefüggő feketekereskedelem*, amely – szakértői becslések szerint – egyes szektorokban eléri a 40%-ot. A szövetkezetek, illetve termelői csoportok mindent hivatalosan, papíron intéznek, ezzel „versenyhátrányba” kerülnek. Ez alól a termelők egy része igyekszik kibújni, s eleve nem lép be, illetve

a szövetkezeteken kívül értékesít, ezáltal ugyanis magasabb jövedelemhez jut, igaz, ennek egy része illegális. A szövetkezeteken és más termelői csoportokon keresztüli értékesítés elterjedése nemcsak kedvező piaci feltételeket (részesedés, ár stb.) jelent a termelőknek, hanem nagymértékben felerősíti a gazdaságot, így makrogazdasági előnyt is jelent.

A másik fontos, szabályozással kapcsolatos probléma, mely a támogatásban részesülő termelő szervezeteket érinti, hogy *igen bonyolult a támogatással összefüggő adminisztráció, a támogatás jelenlegi felső plafonja* (termelői csoportok esetében 100 000 euró) pedig *nem kedvez a koncentrációnak*, hiszen a termelők inkább több kisebb szervezetet hoznak létre, hogy minél több támogatást tudjanak lehívni. Ennek megfelelően az ún. másodlagos termelői szervezetek igen ritkák és nem elég hatékonyak.

A hazai termelői szervezetek esélyei és sikerességük feltételei

Lesz-e új szövetkezeti-termelői integrációs modell Magyarországon? Képesek lesznek-e a magyar termelők széles körben alkalmazni a nyugaton elterjedt legújabb integrációs formákat, hogy hatékonyan versenyezzenek uniós társaikkal? E kérdések több szempontú és empirikus vizsgálatokon alapuló átfogó elemzése az elkövetkező évek és újabb kutatások, valamint tanulmányok feladata lesz, mindazonáltal néhány feltételt szükséges megemlíteni.

Ahogy a dán és a holland példánál világosan érzékelhető, *az előmozdító típusú szövetkezeteket nem lehet rákényszeríteni a gazdálkodókra*, hiszen ez a típusú szövetkezés a termelő típusúhoz képest még inkább igényli az önszerveződés erejét a hatékony működéshez (Szabó, 2002). Ide tartozik még, hogy a szövetkezet „*a demokrácia iskolája*”, amit kiválóan bizonyít a dán gyakorlat, hiszen itt a tagok megtanulnak együttműködni és öngazdátás útján az őket érintő demokratikus döntési folyamatok-

ban részt venni. Szintén fontos elem, hogy a magyar szövetkezeti alapelvek elméletileg hasonlóak a nyugat-európai, illetve az SZNSZ-féle alapelvekhez (SZNSZ, 1995), s az épp aktuális szövetkezeti törvények többé-kevésbé rögzítik is azokat, de gyakorlati megvalósulásuk néha igen különbözik.

Ehhez, természetesen *megfelelő kulturális háttér* mellett, olyan átgondolt gazdaságpolitika és az ebbe szervesen illeszkedő agrár- és szövetkezetpolitika, valamint az előzőeket segítő, *jól áttekinthető gazdasági környezet és eszközrendszer szükséges, mely a gazdálkodók számára világosan átlátható*, s a felismert érdekeik érvényesítésére megvannak a *megfelelő szervezetek* (Nemes, 2000). Ezek közül az egyik típus, amely üzleti szempontból sok országban a legfontosabb, a *szövetkezet, mely gyakorlatilag a legjobb eszköz a gazdálkodók számára jövedelmük hosszabb távon való biztosítására és egyes esetekben növelésére.*

A vizsgált termelői szervezetek kivételes sikerességének empirikus kutatások alapján legfontosabb *feltételei* az alábbiak:⁸

1. valódi gazdasági igény megléte;
2. együttműködési/szövetkezési képesség fejlesztése, a mentális/pszichológiai akadályok lebontása;
3. a potenciális tagok megszűrése;
4. bizalom a tagok és a szövetkezet vezetése között;
5. bizalom a tagok és a szövetkezet menedzsmentje között;
6. kereskedelmi-közgazdasági tudással és tapasztalatokkal, illetve kapcsolatokkal rendelkező megbízható profi menedzsment (akár tag, akár nem tag alkalmazott);
7. beszállított termékekre vonatkozó szigorú minőségi és mennyiségi követelmények előírása (teljes nyomonkövethetőség);
8. beszállítási kötelezettségek (mennyiségi + minőségi) követhető betartatása (egységes árualap);

9. megfelelő logisztika, védjegyek (termékdifferenciálás);

10. óvatos, a szervezet hosszabb távú pénzügyi lehetőségeivel összhangban álló fejlesztések;

11. hatékony és többirányú kommunikáció.

A szövetkezet jövője szempontjából a leglényegesebb, hogy a tagok lojalisak legyenek hozzá és vezetőihez is, különösen egy olyan bizonytalan világban, mint az átalakuló magyar mezőgazdaság.

Összességében, a marketingszemlélet elterjedésével arra kellene ösztönözni a termelőket, hogy a fogyasztó fejével is gondolkodjanak, hogy versenyképes áron és jó minőségben elégtésék ki a fogyasztói igényeket. Ha ez a szemlélet nem alakul ki, akkor folyamatos kiszolgáltatottság áll fenn a termékek értékesíthetőségét illetően. A fogyasztói igényekhez és piaci követelményekhez való flexibilis alkalmazkodás nem feltétlenül jelenti a szövetkezeti identitás feladását, ahogy azt a holland példa is mutatja (lásd pl. Szabó, 2011a: 8.4. alfejezet).

KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Az egyes termelői szervezetek koncentráltasága nem elég nagy, még ha viszonylag több termelőt fognak is össze és a szektor jellemzőihez képest meglehetősen nagy mennyiségű termék felett diszponálnak is. Relatív kicsik a kiskereskedelmi láncokhoz képest, még nem minden esetben megfelelő az alkuerejük, így nem képesek a szerződések paramétereit befolyásolni, teljes mértékben alkalmazkodóak és árelfogadóak. A termelők *nagyobb alkuerejének* és magasabb piaci részesedésének az *egész marketingcsatorna számára pozitív üzenete lenne*, beleértve a fogyasztókat, akik *megbízhatóbb minőségű termékekhez* jutnának. Ugyanakkor a szervezetek többsége

⁸ A lista egy korábbi változatát lásd Szabó, 2013.

elsősorban a mezőgazdasági alapanyag-értékesítésben és inputbeszerzésben aktív, feldolgozást csak igen kevesen végeznek, általában elhanyagolható a termelői tulajdon a marketingcsatorna ezen szintjén.

Külföldi tapasztalatok adaptálásával a jelenleginél nagyobb figyelmet kell fordítani a *gazdák és a fogyasztók felkészítésére*. A *szövetkezetek elterjedését hátráltatja*, hogy a magyar társadalomban még mindig *alacsony szintű a bizalom és a fogyasztói közösségtudat*, ezért szükséges a szemléletformálás, az együttműködési formák megismertetése, illetve a megfelelő ösztönzési rendszer kiépítése. Elengedhetetlen a mentális/pszichológiai akadályok lebontása.

Az európai uniós és nemzeti támogatások nem oldanak meg minden koordinációs

problémát, de nagyon sokat segítenek a magyar szövetkezetek többségében.

Fontos szabályozási kérdés a feketegazdasággal kapcsolatos problémák megoldása, például a kiemelkedően magas áfa (27% 2014-ben) csökkentésével, illetve kedvezményes rövid távú hitelek biztosítása – elsősorban forgóeszköz-finanszírozásra – a szövetkezetek számára.

A jövőbeni szövetkezeti kutatások két fontos irányát tartjuk fontosnak: egyrészt a megbízható szövetkezeti (és „tagsági”) statisztika kialakítását, másrészt a szövetkezés gazdasági, szociológiai és pszichológiai feltételeinek és akadályainak feltárását, beleértve a bizalom szerepének elemzését a jelenleg is folyó OTKA-kutatás keretében (K105730).

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) Bakucs L. Z. – Fertő I. – Szabó G. G. (2007): Innovative Practice Hungary: Morakert Cooperative - a successful case of linking small farmers to markets for horticultural produce in Hungary. (IP9_HungaryMorakert.pdf) Budapest: IE HAS. Published on Regoverning Markets. (Letölthető: http://www.regoverningmarkets.org/en/resources/global/innovative_practice_hungary_morakert_cooperative) – (2) Bakucs L. Z. – Fertő I. – Szabó G. G. (2008a): Mórakert Cooperative: a successful case of linking small farmers to markets for horticultural produce. In: CsabaCsaki – CsabaForgacs – DominikaMilczarekAndrejewska – JerzyWilkin (eds.): Restructuring Market Relations in Food and Agriculture of Central and Eastern Europe: Impacts upon Small Farmers. Agroinform Publisher Co. Ltd., 207-249. pp. – (3) Bakucs L. Z. – Fertő I. – Szabó G. G. (2008b): The Impact of Trust on Co-operative Membership Performance and Satisfaction in the Hungarian Horticulture. In: Csáki Cs. – Forgács Cs. (eds.): Agricultural Economics and Transition: „What was expected, what we observed, the lessons learned. Studies on the Agricultural and Food Sector in Central and Eastern Europe, Vol. 44. Leibniz Institute für Agrarentwicklung in Mittel and Osteurope, Halle, 382-392. pp. – (4) Baranyai Zs. (2010): Az együttműködés elméleti és gyakorlati kérdései a magyar mezőgazdasági géphasználatban. Doktori (PhD)-értekezés. Szent István Egyetem Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Gödöllő – (5) Barta I. – Dorgai L. (szerk.) – Dudás Gy. – Varga E. (2010): A termelői csoportok és a zöldség-gyümölcs ágazatban működő termelői szerveződések Magyarországon. Agrárgazdasági Információk, AKI, 6. sz. 35-74. pp. – (6) Bekkum, O. F. van – Dijk, G. van (eds.) (1997): Agricultural Cooperatives in the European Union. Van Gorcum, Assen – (7) Bijman, J. – Iliopoulos, C. – Poppe, K. J. – Gijssels, C. – Hagedorn, K. – Hanisch, M. – Hendrikse, G. W. J. – Kühn, R. – Ollila, P. – Pyykkönen, P. – van der Slangen, G. (2012): Support for Farmer's Cooperatives – Final Report. Wageningen UR, Wageningen, November, 127 p. – (8) Campo Consulting Zrt. (2014): A termelői csoportok szerepe a foglalkoztatás bővítésében, illetve a foglalkoztatás bővítése a termelői csoportok fejlesztése érdekében. Szakértői tanulmány. (Nem publikált.) – (9) Dorgai L. (szerk.) (2005): Termelői szerveződések, termelői csoportok a mezőgazdaságban. Agrárgazdasági Tanulmányok, AKI, No. 4. – (10) Dudás Gy. (2009): A termelői értékesítő szervezetek (TÉSZ) lehetőségei a zöldség-gyümölcs termelők koordinálásában a ZÖLD-TERMÉK szövetkezet példáján keresztül. Doktori (PhD)-értekezés. Szent István Egyetem Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola,

Gödöllő, 1-189. pp. – (11) Dudás Gy. – Juhász A. (2013): A magyarországi TÉSZ-ek gazdasági szerepének vizsgálata számviteli megközelítés alapján. *Gazdálkodás* 57. évf. 3. sz. 282-292. pp. – (12) EUROLAN (2005): Szabó G. (témavezető) – Fehér A. – Baranyi B. – Szabó G. G. – Katonáné K. J. – Tikász J. – Fűrj Z.: EUROLAN Project (EU 5. keretprogram, szerz. QLK5-CT-2002-02346): “Strengthening the Multifunctional Use of European Land: Coping with Marginalisation”. Case Study. (Kézirat.) University of Debrecen, Debrecen, August, 1-41. pp. – (13) Fáró N. – Slezák Zs. – Kiss T. – Barta I. (2003): The features of the new-type co-operatives and its legal regulation in Hungary. *Agriculturae Conspectus Scientificus*, Vol. 68 No. 4 297-300. pp. – (14) Felföldi J. (szerk.) (2005): *Termelői Értékesítési Szövetkezetek (TÉSZ) a zöldség-gyümölcs ágazatban*. Szaktudás Kiadó Ház, 1-143. pp. – (15) Felföldi J. (2008): *Termelői szerveződések szerepe az agráriumban*. In: Dienesné K. E. – Pakurár M.: „Hagyományok és új kihívások a menedzsmentben – 140 éves a vezetés és szervezés oktatása a debreceni agrárfelsőoktatásban” nemzetközi konferencia kiadványa, Debrecen, 2008. október 2-3. Debreceni Campus Nonprofit Közhasznú Kft., Debrecen, 213-219. pp. – (16) Fodor Z. (2013): *Zöldség-gyümölcs TÉSZ-ek helyzete Magyarországon*. *Agrofórum extra* 48. 67-70. pp. – (17) Horváth Z. (2010): *Zöldség-gyümölcs termelők együttműködése, TÉSZ-ek értékesítési és gazdasági helyzetének vizsgálata*. Doktori (PhD-) értekezés. Szent István Egyetem Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Gödöllő – (18) Ihrig K. (1937): *A szövetkezetek a közgazdaságban*. A szerző magánkiadása, Budapest – (19) Juhász A. – Kozák A. (2009): Value added and rural development effect of POs in the fresh fruit and vegetable sector: lessons learned and future possibilities. IAMA 19th Annual World Forum and Symposium, Budapest, Hungary, June 20 - 23, 2009 „Global Challenges, Local Solutions”, 17. p. – (20) Juhász P. (2006): *Emberek és intézmények – Két zsákutca az agráriumban*. Új Mandátum – Jelenkutató Alapítvány, Budapest, 618 p. – (21) Kapronczai I. (szerk.) – Korodiné Dobolyi E. – Kovács H. – Kúrti A. – Varga E – Vágó Sz. (2005): *A mezőgazdasági termelők alkalmazkodóképességének jellemzői (Gazdálkodói válaszok időszzerű kérdésekre)*. *Agrárgazdasági Tanulmányok*, 6.sz., AKI, 197 p. – (22) Kelemen E. – Kovács I. – Megyesi B. (2007): *COFAMI - A General Overview of Collective Farmers’ Marketing Initiatives in Hungary*. Political Science Institute of the Hungarian Academy of Sciences. (Working paper.) (11) 1. 32 p. – (23) Kispál-Vitai Zs. (2013): *A szövetkezet átalakulása befektetői tulajdonú társasággá: elkerülhetetlen jövő?* *Gazdálkodás* 57. évf. 3. sz. 260-269. pp. – (24) Nemes G. (2000): *A vidékfejlesztés szereplői Magyarországon*. *Intézmények, megközelítések, erőforrások*. KTK/IE Műhelytanulmányok Új sorozat, 10. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Budapest – (25) RØKHOLT, P. O. (1999): *Strengths and weaknesses of the co-operative form*. A Matter of Perspective and Opinion. Az ICA nemzetközi tudományos konferenciáján elhangzott előadás. 1999. augusztus 28-29., Quebec – (26) Sántha T. – Hollósi E. – Nagy Z. (1998): *Integrációs formák a zöldség-gyümölcs szektorban és a minőség*. *Gazdálkodás*, 42. évf. 4. sz. 84-90. pp. – (27) Stiglitz, J. E. (2009): *Moving beyond market fundamentalism to a more balanced economy*. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 80 (3), 345-360. pp. – (28) Szabó G. G. (2002): *A szövetkezeti vertikális integráció fejlődése az élelmiszer-gazdaságban*. *Közgazdasági Szemle*, 49. évf. 3. sz. 235-250. pp. – (29) Szabó G. G. (2008): *Integration of Small and Medium Size Farmers by Co-Operatives in the Hungarian Fruit and Vegetable Sector – A Case Study*. In: Csáki Cs. – Forgács Cs. (szerk.): *Agricultural Economics and Transition: „What was expected, what we observed, the lessons learned*. *Studies on the Agricultural and Food Sector in Central and Eastern Europe* Vol. 44. Leibniz Insitute für Agrarentwicklung in Mittel and Osteurope, Halle, 393-402. pp. – (30) Szabó G. G. (2010a): *The Importance and Role of Trust in Agricultural Marketing Co-Operatives*. *Studies in Agricultural Economics*, No. 112, 5-22. pp. – (31) Szabó G. G. (2010b): *Családi gazdaság és szövetkezés*. In: Rózsás A. (szerk.): *A magyar agrár- és vidékfejlesztés kilátásai*. *Agroinform* Kiadó, Budapest, 25-39. pp. – (32) Szabó G. G. (2011a): *Szövetkezetek az élelmiszer-gazdaságban: Gondolatok az ún. előmozdító típusú szövetkezés gazdasági lényegéről és integrációs jelentőségéről*. *Agroinform* Kiadó, Budapest, 255 p. – (33) Szabó G. G. (2011b): *Leading producer-owned marketing organisations in transition country: Two case studies from Hungarian agribusiness*. In: Baourakis, G. – Mattas, K. – Zopounidis, C. – van Dijk, G. (eds): *A resilient European food industry in a challenging world*. Nova Science Publishers, New York, 337-358. pp. – (34) Szabó G. G. (2012a): *Support for Farmer’s Cooperatives in Hungary; Country Report Hungary*. Wageningen UR, Wageningen, November, 86 p. (Letölthető: http://ec.europa.eu/agriculture/external-studies/support-farmers-coop_en.htm) – (35) Szabó G. G. (2012b): *Support for Farmers’ Cooperatives; Case Study Report: Performance and sustainability of new emerging cooperatives in Hungary*. Wageningen UR,

Wageningen, November, 71 p. (Letölthető: http://ec.europa.eu/agriculture/external-studies/support-farmers-coop_en.htm) – (36) Szabó G. G. (2013): Gondolatok az élelmiszer-gazdasági szövetkezés gazdasági lényegéről és integrációs jelentőségéről. *Gazdálkodás* 57. évf. 3. sz. 203-223. pp. – (37) Szabó G. G. – Bakucs L. Z – Fertő I. (2008): Mórakert Co-op: a successful case of linking small farmers to markets of horticultural products in Hungary. *Society and Economy*, Vol 30 Nr.1, 11-127. pp. – (38) Szabó G. G. – Baranyai Zs. – Takács I. (2011): The Importance and Role of Trust in Agricultural Co-operation – Some Empirical Experiences from Hungary. EAAE 2011 Congress: Change and Uncertainty - Challenges for Agriculture, Food and Natural Resources, August 30 - September 2, ETH Zurich, Zurich, Switzerland, 1-12. pp. – (39) Szabó G. G. – Fertő I. (2004a): Issues of vertical co-ordination by co-operatives: a Hungarian case study in the fruit and vegetable sector. In: Berács J. – Lehota J. – Piskóti I. – Rekettye G. (eds): *Marketing Theory and Practice. A Hungarian Perspective*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 362-379. pp. – (40) Szabó G. G. – Fertő I. (2004b): Transaction cost economics and agricultural co-operatives: a Hungarian case study. In: Bremmers, H. J. – Omta, S. W. F. – Trienekens, J. H. – Wubben, E. F. M. (eds): *Dynamics in Chains and Networks*. Wageningen Academic Publishers, Wageningen, 245-251. pp. – (41) Szabó G. G. – Kiss A. (2003): A termelői értékesítő szervezeteknek (a TÉSZ-ek) gazdasági jelentősége és szabályozása az Európai Unióban és Magyarországon. *Európa Fórum*, 3-4. sz., 103-121. pp. – (42) SZNSZ (1995): A Szövetkezetek Nemzetközi Szövetségének állásfoglalása a szövetkezeti identitásról. *Szövetkezés*, 16. évf. 2. sz., 77-78. pp. – (43) Takács I. – Baranyai Zs. (2010): Role of trust in cooperation of farmers from the aspect of new institutional economics. *Annals of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists* 12: (6), 179-184. pp. – (44) Takács I. – Baranyai Zs. (2013): Agéphasználati együttműködések, avagy a „virtuális üzemek” elmélete és gyakorlata a magyar mezőgazdaságban. *Gazdálkodás* 57. évf. 3. sz. 270-282. pp. – (45) Takács I. – Takácsné Gy. K. – Baranyai Zs. (2012): The role of trust in cooperation between farmers - the outcomes of a survey in Békés county. *Abstract - Applied Studies in Agribusiness and Commerce*, 6: (5), 105-114. pp. – (46) Ton, G. – Szabó, G. G. (2012): Support for Farmer's Cooperatives. Case Study Report: Organisational mechanisms to solve collective action challenges in vegetables marketing. Wageningen UR, Wageningen, November, 19 p. (Letölthető: http://ec.europa.eu/agriculture/external-studies/support-farmers-coop_en.htm)

Hatékonyág és külkereskedelmi versenyképességi vizsgálatok a kelet- és közép- európai országokban: irodalmi áttekintés

FERTŐ IMRE – BARÁTH LAJOS

Kulcsszavak: technikai hatékonyság, teljes tényező termelékenység, TFP,
külkereskedelmi versenyképesség.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Az írás célja a kelet- és közép-európai országok mezőgazdaságának technikai hatékonyságát és külkereskedelmi versenyképességét elemző cikkek irodalmi összefoglalása volt, segítséget nyújtva ezáltal a téma iránt érdeklődő fiatal kutatóknak. Rövid összefoglalónk rámutatott arra, hogy a technikai hatékonyság becslése, akár mikro-, akár makroadatokat használva, számos módszertani kihívás elé állítja az elemzőket. A technikai hatékonysághoz kapcsolódó klasszikus agrárpolitikai kérdésekben ezért nincsenek végleges igazságok, az eredményeket csak óvatosan lehet értelmezni. Az üzemméret és a technikai hatékonyság között nincsen egyértelmű kapcsolat; az eredmények egy része pozitív, míg más becslések negatív kapcsolatot mutatnak. A másik gyakori kérdés, a támogatások és a technikai hatékonyság közötti kapcsolatot illetően szintén különböző eredmények találhatók a megjelent empirikus tanulmányokban. A külkereskedelmi versenyképességre vonatkozó tanulmányok eredményei szerint a várakozásokkal szemben a régió országai nem lettek jelentős agrárexportőrök. Az új elméleti és módszertani eredmények alkalmazása az agrár-külkereskedelem elemzésében sokat segíthet az új tagállamok külkereskedelmi integrációjának jobb megértésében. Röviden, számos tennivaló marad még az új kutatónemzedékek számára, hogy jobban megérthetővé váljon a régió és benne Magyarország mezőgazdaságának fejlődése.

BEVEZETÉS

A *Mészáros és Szabó (2014)* szerzőpáros vitaindító cikkében két fő kérdést vizsgál: a hatékonyság és a foglalkoztatottság alakulását a magyar mezőgazdaságban. Tanulmányukban többek között a hatékonyság és a versenyképesség kérdéseit tárgyalják. A szerzők hangsúlyozzák, hogy csak a magyarországi helyzettel kívánnak foglalkozni. Cikkünkben ezért, ezt kiegészítve, egy átfogó összegzést szeretnénk bemutatni a technikai hatékonyság és termelékenység,

valamint a külkereskedelem-alapú versenyképesség témakörében a kelet- és közép-európai (KKE) országokról megjelent tanulmányokról, további háttérinformációt nyújtva ezáltal a vitához. Célunk emellett: egyrészt választ keresni arra a kérdésre, hogy a rendszerváltást követően megfigyelhető-e hasonló minták a hatékonyság és termelékenység, valamint a külkereskedelmi versenyképesség alakulásában az átalakuló KKE-országok mezőgazdaságában; másrészt az összefoglalóval segítséget

szeretnénk nyújtani azoknak a fiatal kutatóknak, PhD- és graduális hallgatóknak, akik részletesebben szeretnének foglalkozni ezzel a témával. Ez utóbbi cél elérése érdekében igyekeztünk úgy összeválogatni a cikkeket, hogy a hatékonyság és termelékenység, valamint a külkereskedelmi versenyképesség vizsgálatára használható valamennyi rendelkezésre álló főbb módszer, illetve népszerű téma említésre kerüljön, és több cikk is szerepeljen példaként az alkalmazásukra. Az egyes fejezeteken belül a cikkek áttekintését mindig időrendben ismertetjük, így a módszerek fejlődése és a népszerű témák nyomon követésére is lehetőség nyílik.

A HATÉKONYSÁG ÉS TERMELÉKENYSÉG ALAKULÁSA A RENDSZERVÁLTÁST KÖVETŐEN A KKE-ORSZÁGOKBAN

A hatékonyság és termelékenység témakörében időről időre a nemzetközi szakirodalomban is megjelentek összegző tanulmányok (lásd pl.: *Gorton – Davidova, 2004; Rozelle – Swinnen, 2004; Swinnen – Vranken, 2010; Bojnec – Latruffe, 2013*). Az eredmények összegzését azonban nagymértékben nehezíti, hogy a téma látszólagos hasonlósága mellett jelentős különbségek figyelhetők meg a megjelent tanulmányok között. Nehézséget okoz, hogy kevés az országok közötti konzisztens adatbázis és módszer használatával végzett hosszú távú elemzés; például jelentős különbségek figyelhetők meg a hatékonyságon és termelékenységen belül vizsgált konkrét kérdések, a módszerek, a felhasznált adatbázisok és az időtáv tekintetében egyaránt. *Ezért az egyes cikkek következtetéseiből általánosító megállapítások sok esetben nem, vagy csak erős megszorítások mellett vonhatók le.*

A különbségek ellenére megfigyelhető, hogy a leggyakoribb kérdések a következők voltak: 1. a hatékonyság és termelékenység időbeli alakulása a rendszerváltást követő-

en; 2. a gazdaság mérete és a hatékonyság közötti összefüggés; 3. az egyes szervezeti formák hatékonysága közötti különbség; 4. a támogatások és a hatékonyság kapcsolata. Az egyes országokról készült elemzéseket nézve pedig látható, hogy a legtöbb tanulmány az átalakuló országok között a lengyel, cseh, szlovén és magyar mezőgazdaságról született. A módszereket tekintve mindkét fő frontier módszert: a *Data Envelopment Analysis* (DEA) és a *Stochastic Frontier Analysis* (SFA) is számos tanulmányban használták. A TFP-t tekintve a leggyakoribb módszer a DEA-n alapuló *Malmquist-index* volt.

A hatékonyság és termelékenység változásának általános tendenciái a rendszerváltást követően

*Swinnen és Vranken (2010) Rozelle és Swinnen (2004) összegző tanulmányára hivatkozva a termelékenység rendszerváltást követő alakulásával kapcsolatban megállapítja, hogy Közép-Európában, valamint a Balkán és a Baltikum egyes országaiban a termelékenység a rendszerváltást követően csökkent, de rövid időn belül növekedésnek indult, ezzel szemben a FÁK-országokban tovább tartott a csökkenő periódus. Kelet-Európában a kezdeti csökkenést a földreform és az üzemi struktúra átalakulásának tulajdonították (*Macours – Swinnen, 2000*), a korábbi szovjet tagállamokban a puha költségvetési korlát hatásának (*Sedik et al., 1999; Lerman et al., 2004*) és az ellátási láncok szétesésének (*Gow – Swinnen, 1998*). Ugyanakkor megjegyzik, hogy több probléma is nehezíti a hatékonysági tanulmányok tanulságainak összegzését és az azokból történő következtetések levonását. **Előszőr:** az olyan tanulmányok, amelyek több országot elemeznek és hosszabb időszakot ölelnek át, aggregált adatokat használnak, míg a farmszintű adatokat használó tanulmányok általában egy országra koncentrálnak, és rövidebb időszakot elemeznek, sokszor mindössze egy évet. *Másod-**

szor: az országok közötti összehasonlítást és a következtetések levonását szintén nehezíti az eltérő adatbázisok használata. *Swinnen és Vranken (2010)* ezért négy indikátort használ a termelékenységváltozás átfogó bemutatásához, nevezetesen: két parciális termelékenységi mutatót (munka- és területi termelékenységet); aggregált TFP-t és mikroadatokon alapuló TFP-t. Eredményeik alapján megállapítják, hogy valamennyi vizsgált átalakuló KKE-országban J (vagy U) formájú volt a termelékenység változása, azaz kezdetben csökkent, majd növekedett. A visszaesés mélysége és időtartama viszont jelentősen különbözik az egyes országokban. Megállapítják továbbá, hogy a termelékenység változására két tényező volt jelentős hatással: a reformok előtti piaci torzítás és a politikai reformok mértéke. A nagyobb reformerek (Közép-Európa) esetében a visszaesés kisebb mértékű volt és a növekedés gyorsan elkezdődött. A Baltikumban a növekedés relatíve gyorsan elkezdődött, de a kezdeti visszaesés nagyobb volt, mint Közép-Európában. A FÁK-országok többségében a visszaesés nagymértékű volt és a növekedés csak az orosz válságot követően kezdődött el.

Bojnec et al. (2014) hasonló eredményekre jutott a reformok technikai hatékonyságra gyakorolt hatását vizsgálva. Az elemzéshez az EBRD átalakulási indikátorait (*transition indicators*) használták. Az indikátorokat elsőként főkomponens-elemzéssel három fő komponensre osztották. Eredményeik alapján az 1. főkomponens a reform és az intézményi fejlődésként interpretálható; a 2. főkomponens a vasúti infrastruktúra fejlődéseként; míg a 3. főkomponens a nagymértékű privatizáció és árliberalizáció együtteseként értelmezhető. Az 1. és 3. főkomponensnél pozitív és szignifikáns hatást mutattak ki a technikai hatékonyság nagyságára vonatkozóan, míg a második főkomponensnél szignifikáns, de negatív hatást találtak. Ez utóbbi eredményt azzal magyarázták, hogy az infrastruktúra

fejlődésével a képzettebb és rugalmasabb munkaerő kiáramlik a mezőgazdaságból.

Makroadatok alapján végzett, több országra kiterjedő TFP-elemzések

A makroadatbázisok közül a legnépszerűbb a FAO adatbázisa volt. A FAO-adatbázist használva számos TFP-t és komponenseit vizsgáló elemzés készült; a legtöbb tanulmányban DEA-n alapuló Malmquist-indexet számítottak.

Malmquist-féle TFP-indexet számított többek között *Galonopoulos et al., 2008; Tonini – Jongeneel, 2006; Lissitsa et al., 2007. Galonopoulos et al. 2008-as* cikkében hosszabb időszakokra vonatkozóan adják meg TFP-beclsésük eredményét: 1966–2002; 1966–1979; 1980–1989; 1990–2002. Így a rendszerváltást követő TFP tendenciájára vonatkozóan nem, a változás mértékére vonatkozóan viszont megtalálhatók adatok. Az 1990–2002 közötti időszakban beclséseik alapján a KKE-országok mezőgazdaságában növekedett a TFP; az átlagos növekedési ütem 2,1% volt és a növekedés döntően a technológiai fejlődésnek köszönhető. *Tonini és Jongeneel (2006)* cikkében hasonló mértékű (2,9%-os) TFP-növekedést becsült az 1993–2002 közötti időszakra, és eredményeik alapján a növekedés szintén a technológiai fejlődésnek köszönhető. Az előzőekkel összhangban *Lissitsa és szerzőtársai* szintén hasonló mértékű, 2,68%-os TFP-növekedést becsültek, a növekedés fő meghatározója az ő esetükben is a technológiai haladás volt (*Lissitsa et al., 2007*).

Mikroadatok alapján végzett, egy országra kiterjedő elemzések

A TFP mélyebb elemzéséhez üzemszintű adatok szükségesek. A KKE-országok közül Lengyelország, Csehország, Szlovénia és Magyarország esetében készült a legtöbb hatékonysági és TFP-elemzés. A következőkben országoként csoportosítva néhány, az adott országra vonatkozó cikk főbb megállapításait foglaljuk össze.

Lengyelország. A KKE-országok TFP-jének 90-es évekre vonatkozó fejlődését frontier módszerekkel, üzemszintű adatok alapján kevés tanulmány vizsgálta. Lengyelországra vonatkozóan található néhány tanulmány, amely ezt az időszakot vizsgálta. Valószínűleg a legkorábbi időszakra vonatkozó elemzés *Brümmer et al. (2002)* cikke, mely a tejtermelő szektor TFP-jének 1991–1994 közötti alakulását vizsgálta Lengyelországban, Németországban és Hollandiában. Lengyelországban azt tapasztalta, hogy a szektor TFP-je 5%-kal visszaesett ebben az időszakban, és a visszaesés döntően a technológiai haladás visszaesésére vezethető vissza. Az 1996–2000 közötti időszakot több cikkben is vizsgálták (*Latruffe et al., 2004; Zawalinska, 2004; Latruffe et al., 2008a*). *Latruffe et al. (2008a)* megjelent cikkükben áttekintik a korábbi tanulmányokat és a DEA-n alapuló Malmquist-indexek használatakor a konfidencia-intervallumok használatának előnyei mellett érvelnek a pontbecsléssel szemben. A cikkben a korábbi elemzések áttekintése mellett empirikus elemzést is végeznek; a TFP és komponenseinek intervallumbecslésére a *Simar és Wilson* által bevezetett bootstrap-módszert használták. E módszer a DEA-n alapuló elemzések esetében azért fontos, mert a DEA-módszer legnagyobb hátránya, hogy nem veszi figyelembe az adatokban lévő vagy a termelési környezetből adódó, a termelők által nem kontrollálható folyamatokat. A bootstrap-módszer e hátrány enyhítésére került kidolgozásra. A cikk eredményei azt mutatták, hogy a 90-es évtized közepén csökkenő pályára került a TFP a lengyel mezőgazdaságban, de a 90-es évek második felében növekedésnek indult. A kapott TFP-értékeket klaszterelemzéssel három csoportba sorolták, ezáltal különböző fejlődési pályákat tudtak megállapítani. A trend hasonló volt mindhárom klaszternál, azonban a csökkenés mértéke és ideje jelentősen különbözött az egyes klaszterek között.

Hockmann és Pieniadz (2007) FADN-adatokat használva elemezte a lengyel mezőgazdaság technikai hatékonyságát az 1991 és 1994 közötti időszakra vonatkozóan. Elemzésükben több SFA-modellt hasonlítottak össze, és arra következtetésre jutottak, hogy a hagyományos modellek alulbecsülik a lengyel mezőgazdaság technikai hatékonyságát. *Megállapították továbbá, hogy a lengyel mezőgazdaság kisüzemi struktúrája ellenére nem mutatkozik mérethatékonysági probléma.*

Csehország. Több szerző is a cseh mezőgazdaság technikai hatékonyságát frontier módszerrel vizsgáló, legkorábbi tanulmányként hivatkozik *Mathijs et al. 1999-es cikkére (lásd pl.: Davidova et al., 2003; Davidova – Latruffe, 2007)*. Cikkükben az egyes szervezeti formák hatékonyságbeli eltérését vizsgálták DEA-módszerrel egy 1996-os felmérés üzemszintű adatainak segítségével. A minta növénytermesztő, állattenyésztő és vegyes üzemeket tartalmazott. Eredményeik azt mutatták, hogy a családi gazdaságok a legtöbb termelési irány esetében hatékonyabbak voltak a társas vállalkozásoknál, egyedüli kivétel a tejtermelés (*Mathijs et al., 1999*). *Davidova et al. (2003)* az üzemi teljesítményt eltérő módszerrel vizsgálva hasonló eredményre jutott. Elemzésükhöz *Törnquist–Theil-indexet* és klaszterelemzést használtak az 1998-as és 1999-es évek FADN-adatainak segítségével. Erről az időszokról több elemzés is készült a cseh mezőgazdaságban. *Davidova és Latruffe 2007-es cikkükben* 1999-es FADN-adatokat használva a pénzügyi menedzsment és a technikai hatékonyság közötti kapcsolatot vizsgálták. Az elemzéshez kétlépcsős módszert használtak. Az első lépcsőben a *Simar–Wilson-féle* bootstrapping módszerrel kombinált DEA-elemzést végeztek, majd a második lépcsőben egy *Tobit-modell* segítségével vizsgálták a technikai hatékonyságot meghatározó tényezőket, köztük a vállalatok pénzügyi megfontolásait. Eredményeik

azt mutatták, hogy az egyéni és társas vállalkozások hitelezési szokásai jelentősen eltérnek: az egyéni vállalkozások szigorúbb megfontolások alapján döntenek a hitelfelvétel mellett. A hosszú távú eladósodottság azonban mindkét szervezeti forma esetében negatív hatással volt a technikai hatékonyságra. Később *Latruffe et al. (2008b)* kiterjesztette az elemzést a technikai hatékonyságot meghatározó tényezőket részletesebben vizsgálva, szintén kétlépcsős módszert használva (*Latruffe et al., 2008b*). Cikkük konklúziójaként két megállapítást emelnek ki: 1. a használt minta esetében a társas vállalkozások technikai hatékonysága nagyobb volt, mint az egyéni vállalkozásoké; 2. az egyéni vállalkozások technikai hatékonyságát negatívan befolyásolta a magas tőkeintenzitás, a bér munka alacsony igénybevétele és a magas pénzügyi stressz.

Cechura az üzemi heterogenitás hatását vizsgálta a technikai hatékonyság becslésére (*Cechura, 2010*). Arra a kérdésre keresett választ, hogy az általa használt adatbázisnál mennyire fontos a technológiai heterogenitás kezelése a technikai hatékonyság becslésekor. Különböző SFA-modelleket hasonlított össze és azt kereste, hogy melyik a legalkalmasabb a heterogenitásból adódó és a technikai hatékonyság hatásának szétválasztására. Eredményei azt mutatták, hogy azok a modellek, amelyek nem, vagy nem megfelelő módon veszik figyelembe az üzemek technológiai heterogenitásából adódó különbségeket, szignifikánsan alulbecsülik a technikai hatékonyság nagyságát. Következésképpen csak azok a modellek nyújtanak konzisztens becslést a technikai hatékonyság nagyságára vonatkozóan, amelyek lehetővé teszik az időben változatlan üzemi heterogenitás kezelését. Elemzésükben a random paraméter modellek csoportjába tartozó *fix management* modell bizonyult a legjobbnak.

Szlovénia. A szlovén mezőgazdaságról a 90-es években és a 2000-es évek első

felében kevés technikai hatékonyságot/termelékenységet vizsgáló tanulmány készült, az utóbbi időszakban azonban növekedett a számuk. Az első tanulmányt ebben a témában Szlovéniára vonatkozóan is *Brümmer (2001)* készítette, aki DEA- és SFA-módszert használva, 185 szlovén farm adatai alapján az 1995–1996-os évekre számított technikai hatékonyságot. A DEA- és SFA-módszer eredményei jelentősen különböztek: az SFA-módszer esetében 0,74 körül volt a technikai hatékonyság átlagértéke, míg a DEA-nál 0,44 körül. Az évek közötti változás minimális, statisztikai hibahatáron belüli volt. Eredményei ezen kívül arra vonatkozóan közöltek információt, hogy a főfoglalkozású és a diverzifikáltabb gazdálkodást folytató gazdálkodók technikai hatékonysága magasabb volt.

Bojnec és Latruffe (2008; 2009a; 2009b) az 1994 és 2003 közötti időszak technikai hatékonyságának és TFP-jének alakulását több cikkben is vizsgálta (*Bojnec – Latruffe, 2008; 2009a; 2009b*). Az elemzéshez FADN-adatokat használtak. Főbb megállapításaik a következők voltak: a technikai hatékonyság növekvő tendenciát mutatott a vizsgált időszak alatt; a specializált farmok hatékonyabbnak bizonyultak; a támogatásoknak negatív hatása volt a technikai hatékonyságra; a TFP 1,8%-kal nőtt a vizsgált időszak alatt; a növekedés fő meghatározója a technológiai fejlődés volt.

Az utóbbi években elsősorban az üzemméret és a támogatások technikai hatékonyságra gyakorolt hatása közötti kapcsolatra kerestek választ a szlovén mezőgazdaság hatékonyságával és termelékenységével foglalkozó cikkekben (*Bojnec – Latruffe, 2011; 2013*). *Bojnec és Latruffe (2011)* egyszerű korrelációs számítás segítségével vizsgálta e kérdést és arra a megállapításra jutottak, hogy a nagyobb üzemeknek nagyobb a technikai hatékonysága. A 2013-as cikkükben részletesebb elemzést végeztek e témakörben. Az elemzés során kétlépcsős módszert alkalmaztak: 1. lépcsős DEA-

elemzés; 2. lépcső: véletlen hatás modell. Eredményeik azt mutatták, hogy az üzemméretnek pozitív hatása volt a technikai, de negatív az allokatív hatékonyságra. *A mindkét hatékonysági részmutatót magában foglaló gazdasági hatékonyságot nézve az összhatás pozitív volt. A jövedelmezőség és az üzemméret esetében viszont negatív hatást mutattak ki. A támogatások TE-re gyakorolt hatására vonatkozóan arra a következtetésre jutottak, hogy a támogatásoknak negatív hatásuk volt a technikai, de pozitív az allokatív hatékonyságra; a részmutatók összegzéséként a gazdasági hatékonyságra negatív összhatást mutattak ki. A jövedelmezőség és a támogatás közötti kapcsolat viszont természetesen pozitív volt.*

Magyarország. A magyar mezőgazdaság hatékonyságával és termelékenységével kapcsolatban *Mészáros és Szabó (2014)* számos korábbi és utóbbi időszakban készült elemzést is felsorol. Az ott felsorolt munkákat, az ismétlést elkerülve, cikkünkben nem érintjük újra; azokat kiegészítve szeretnénk bemutatni néhány, a 2000-es években készült további tanulmány eredményeit. A 2000-es években a magyar agrárgazdaság technikai hatékonyságának elemzésével kapcsolatban mindkét fő frontier módszerrel (DEA, SFA) több tanulmány is megjelent. Emellett a DEA-hez hasonlóan nem paraméteres eljárást, az OCRA-módszert alkalmazva is készült elemzés (*Tóth, 2005*), valamint a TFP és a külkereskedelmi teljesítmény közötti kapcsolat vizsgálatáról is jelent meg elemzés (*Baráth et al., 2010*). A DEA-módszer bemutatásáról *Varga (2006)* tanulmányában található információk, míg az SFA-módszert *Bakucs (2011)* ismertette.

A DEA-módszeren alapuló Malmquist-indexet használva *Fogarasi (2006)* a cukorrépa-termelés TFP-jének változását elemezte 2004 és 2005 között. Eredményei azt mutatták, hogy ebben az időszakban a technikai hatékonyság stabilnak bizo-

nyult, a TFP viszont növekedett. *Latruffe et al. (2012)* DEA-módszert alkalmazva, a magyar és a francia specializált tejtermelő, valamint a specializált gabonát, olajos és fehérjenövényt termelő üzemek technikai hatékonyságának változását vizsgálta a 2001–2007 közötti időszakban. A tanulmány szerzői azzal a feltételezéssel éltek, hogy adott országban, adott termelési irányon belül azonos technológiai szint érhető el valamennyi üzem számára. Az országok közötti technológiai különbségeket termelési metahatár-függvény (*metafrontier function*) segítségével vizsgálták. Az eredményeik azt mutatták, hogy a francia gabonát, olajos és fehérjenövényt termelő üzemek átlagban hatékonyabbak voltak a saját technológiai szintjüket reprezentáló határfüggvényhez viszonyítva, a tejtermelő üzemeknél viszont nem találtak különbséget. Eredményeik szerint a magyar üzemek által alkalmazott technológia termelékenyebb volt mind a gabonát, olajos és fehérjenövényt termelő, mind a tejtermelő üzemek esetében, a különbség azonban a gabonát, olajos és fehérjenövényeket termelőknél jóval markánsabb volt. *Latruffe et al. (2013)* a magyar sertéstermelő gazdaságok kibocsátását és technikai hatékonyságát vizsgálta DEA segítségével 2001-es adatokat felhasználva, különös tekintettel a környezetszennyezés hatására. Eredményeik arra utalnak, hogy a szennyezés csökkenthető és nincs hatása a kibocsátásra. Továbbá a sertésstartó gazdák szabályozás hiányában is ösztönözhető a nitrogén-szennyezés visszaszorítására azért, hogy növeljék a technikai hatékonyságát.

Bakucs et al. (2010) a sztochasztikus határ módszerét alkalmazva vizsgálta a magyar mezőgazdaság technikai hatékonyságának az EU-csatlakozás előtti és utáni alakulását, valamint a technikai hatékonyság szintjére ható tényezőket. Eredményeik azt mutatták, hogy: 1. a csatlakozást követően megfordult a technikai hatékonyság csatlakozás előtti csökkenése; 2. a csatla-

kozást követően kapott nagyobb összegű támogatások hatása negatív volt a technikai hatékonyság szintjének alakulására; 3. az üzemek látszólagos munkaerőhiánnyal szembesülnek, ami korlátozza a termeléseket és hatékonyságukat. *Bakucs et al. (2012)* szintén a sztochasztikus határ módszerével elemezte a specializált tejtermelő üzemek 2001 és 2008 közötti technikai hatékonyságát. A vizsgálat szerint az egyéni gazdaság és a családi gazdaság közé nem szabad egyenlőségjelet tenni, ellentétben sok korábbi tanulmány feltételezésével. Az egyéni gazdaságok átlagos mérete jelentősen nagyobb, mint a családi gazdaságoké. A technikai hatékonyság becslése azt mutatta, hogy a használt módszerektől, termékcsoportoktól és vizsgált országoktól függetlenül az egyéni és családi gazdaságok technikai hatékonysága alacsonyabb, mint a társas vállalkozásoké (beleértve a gazdasági társaságokat, szövetkezeteket, köztes és nem családi gazdaságokat). Az átlag összehasonlításon alapuló tesztek statisztikailag szignifikáns különbséget mutattak ki a különböző üzemi csoportok között, a paneladatokon végzett regressziós elemzések azonban csak részben igazolták ezeket az eredményeket.

Baráth és Fertő (2013) a technológia heterogenitáshatását *Latent Class modell* (LCM) segítségével vizsgálta a növénytermesztő üzemek technikai hatékonyságának becslésekor. Az LCM-modelleket korábban többnyire tejtermelő üzemek technológiai különbségeinek feltárására használták. A cikk eredményei azonban arra utalnak, hogy a technológiai heterogenitás kezelése a TE becslésekor fontos lehet egy olyan ágazatban is, mint a szántóföldi növénytermesztés, ahol viszonylag homogén technológiát alkalmaznak. A hagyományos, azonos technológiát feltételező és a látens osztályok modelljeinek összehasonlítása azt mutatta, hogy a gabonatermesztő üzemek technikai hatékonyságát a hagyományos modellek alábecsülhetik.

Az LCM mellett a technológiai heterogenitás kezelésére a nemzetközi empirikus irodalomban a random paraméter modellek mutatnak kedvező eredményeket. Random Paraméter Modell (RPM) használatával *Baráth et al. (2009)* a magyar mezőgazdaság TFP-jének és összetevőinek változását vizsgálta a 2001–2006 közötti időszakban. A TFP-index számításához az RPM becsült paramétereit felhasználva, multilaterálisan konzisztens Törnquist–Theil-indexet használtak. Az eredmények a TFP növekedését mutatták a vizsgált időszak alatt és a növekedés a technológiai fejlődésnek volt köszönhető.

KÜLKERESKEDELMI VERSENYKÉPESSÉG A KKE- ORSZÁGOKBAN

Az empirikus külkereskedelem-elemzés számos indikátort fejlesztett ki a külkereskedelmi teljesítmény mérésére. Noha ezek a mutatók nem feltétlenül a sokszor nem definiált versenyképességet kívánják mérni, mégis alkalmasak a külkereskedelmi versenyképesség különböző aspektusait megragadni. *Fertő* könyveiben (2004, 2006) részletes áttekintést adott a leggyakrabban használt módszerekről és a KKE-országokra vonatkozó vizsgálatok eredményeiről (*Fertő, 2010*), ezért a következőkben csak a legfontosabb kutatási irányokat és az újabb eredményeket tekintjük át röviden.

A külkereskedelmi specializáció dinamikájáról

A vizsgálatok legnépszerűbb csoportja a *Balassa-index* és különböző variánsai, illetve a *Lafay-index* segítségével vizsgálják a mezőgazdasági termékek megnyilvánuló komparatív előnyeit, valamint annak dinamikáját (*Bojnec – Fertő, 2008, 2009a, 2009c, 2010, 2012b, 2014; Jámbor, 2013a; Jámbor – Hubbard, 2013*). A tanulmányok legfontosabb eredményét összefoglalva: *a közép-európai országok agrárkereskedelmének specializációja vegyes képet mutat.*

Egyaránt megfigyelhető volt a specializáció konvergenciája és divergenciája a különböző országokban, melyek az idő múlásával egyre erősödtek. A termékszintű vizsgálatok azt mutatták, hogy meglehetősen nagy annak a valószínűsége, hogy egy termékcsoporthoz specializációja csökkenjen, míg annak növekedésére alig van esély. *Továbbá az agrárkereskedelem specializációja egyik országban sem volt elég hatékony, hogy kihasználja a piaci kereslet növekedéséből fakadó lehetőségeket.* A vizsgált országok többségében az eredmények rámutattak az élelmiszer-feldolgozó szektorban meglévő hatékonysági problémákra, illetve a nemzetközi marketingben tapasztalható hiányosságokra.

Ágazaton belüli kereskedelem

Az ágazaton belüli kereskedelem jelensége régóta ismert, jelentősége növekvő a mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban is. Ennek ellenére *egy elhanyagolt területnek számít az agrár-közgazdaságtanban.* Röviden: a kis számú tanulmány eredményei azt valószínűsítik, hogy az ágazaton belüli kereskedelem aránya alacsony a régióknak az EU-val folytatott agrárkereskedelmében, ugyanakkor növekvő tendenciát mutat (Fertő, 2006; Fertő – Jámbor, 2013; Jámbor, 2010, 2013b, 2014). Az ágazaton belüli kereskedelem alapvetően a vertikálisan differenciált termékekre koncentrálódik. Ezen belül is az alacsony és a magas minőségű vertikálisan differenciált termékek aránya jelentősen szóródik az egyes országok között. *Az ökonometriai elemzések megerősítik a horizontális és a vertikális ágazaton belüli kereskedelem megkülönböztetésének fontosságát, melyet az empirikus irodalom feldolgozóiparral foglalkozó része is hangsúlyoz.*

Minőségi és árverseny

Az újabb vizsgálatok felhívták a figyelmet a minőség fontosságára a nemzetközi kereskedelem magyarázatában, beépítve

ezt az aspektust az elméleti modellekbe. A minőségi és árverseny megkülönböztetése újabb adalékkal szolgál a külkereskedelmi folyamatok megértésében. Az empirikus irodalom leginkább az ágazaton belüli kereskedelemmel kapcsolatos vizsgálatokhoz áll közel, hiszen hasonló mérőszámokat használ. *Bojnec – Fertő (2009b)* az agrárkereskedelem versenyképességét meghatározó tényezőket vizsgálta paneladatok segítségével 1995–2005 között öt közép-európai ország esetében az EU15 piacán. Eredményeik szerint a kereskedelmi mérleg hatása sokkal erősebb volt, mint az export-import egységértékek közötti különbségek. *A természeti tényezőkkel és kisebb mértékben a humán erővel való ellátottság pozitív hatással van az ár- és minőségi versenyképességre, és csökkenti a sikertelen ár- és minőségi versenyképességet.* A K+F kiadások csökkentik a sikertelen árversenyképességet, míg növelik a sikertelen minőségi versenyképességet. A gazdaság nagysága javítja az árversenyképességet és csökkenti a minőségi versenyképességet. A fogyasztói kereslet a magas egy főre jutó GDP-vel növeli a sikertelen ár- és minőségi versenyképességet.

A külkereskedelem tartóssága

Egy kérdést ritkán tesznek fel a nemzetközi kereskedelem kutatásában: ha egy ország kereskedik egy adott termékkel, akkor ez a kapcsolat vajon meddig tart? A nemzetközi irodalom újabb fejleményei szerint sok ország nem kereskedik egy adott termékkel egy adott évben. *A piacra való be- és kilépés különösen fontos probléma lehet, ha egy gazdasági integráció növekszik.* Az Európai Unió bővülése jó példa erre. *Besedeš és Prusa (2006)* három hipotézist fogalmaznak meg a kereskedelem tartósságáról. *Egyrészt, a differenciált termékek kereskedelme hosszabb időtartamú, mint a homogén jószágoké. Másrészt, a kereskedelem időtartama a kezdeti kereskedelem nagyságával növekszik, függetlenül attól,*

hogyan homogén vagy differenciált termékekről beszélünk. *Végezetül* a homogén termékek kezdeti kereskedelmének nagysága magasabb, mint a homogén termékeké.

Bojnec és Fertő (2012c) az EU-bővülésnek az agrárkereskedelemre gyakorolt hatását elemezte tizenkét új tagállam és öt FÁK-ország esetében 1999 és 2007 között. Az agrárkereskedelem tartóssága nagyobb volt az új tagállamok, mint a régi tagállamok piacán. Ez egyrészt utalhat arra, hogy a régi tagállamok piacán nagyobbak a minőségi követelmények. Másrészt a hagyományok és piac közelsége fontos tényező lehet az új tagállamok piacain. A számítások, hasonlóan a magyar esethez, többnyire megerősítették az elméleti hipotéziseket. Egyrészt a teljes mintában a differenciált termékek kereskedelme hosszabb volt, mint a homogén termékeké. Másrészt azok a kereskedelmi kapcsolatok, amelyek relatíve nagy kezdeti vásárlással indultak, nagyobb valószínűséggel éltek túl a 1999 és 2007 közötti időszakot, mint a kis kezdeti értékűek.

A külkereskedelem választékossága

A külkereskedelem növekedésének általában három forrása lehet. Egyrészt ugyanazokat a termékeket adják el nagyobb mennyiségben (intenzív határ), többféle termékből adnak el többet (extenzív határ), végezetül magasabb minőségű árukat értékesítenek *Bojnec és Fertő (2012a)* tizenkét átmeneti ország mezőgazdasági exportjának meghatározó tényezőit elemezte az Európai Unió piacán 1995 és 2007 között. Arra keresték a választ, hogy az export választékának bővülése hogyan befolyásolja az agráréxport növekedését az EU-ba. Eredményeik szerint az *átalakulás korai szakaszában megfogalmazott várankozásokkal szemben a kelet-európai régió nem vált meghatározó mezőgazdasági exporttörvé.* Az importáló ország jövedelmének növekedése, az előző évi export nagysága, illetve az export választékának terjedelme pozitívan, míg a reálárfolyam negatívan befolyásolta az ag-

ráréxport növekedését. A bővített modellben a privatizáció, a piaci szerkezetváltás növelte, míg az ár- és külkereskedelem-liberalizálás csökkentette a mezőgazdasági export növekedését. Az EU-csatlakozás elsősorban a homogén és alacsonyabb feldolgozottságú termékek külkereskedelmét emelte, míg a növekedés kisebb volt a differenciált termékeknél. Ugyanakkor az export választékának a bővített modellben is pozitív hatása volt az exportra.

ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányunk rámutatott arra, hogy a *technikai hatékonyság* becslése, akár mikro-, akár makroadatokat használunk, számos módszertani kihívás elé állítja az elemzőket. A technikai hatékonysághoz kapcsolódó klasszikus agrárpolitikai kérdésekben ezért nincsenek végleges igazságok, az eredményeket csak óvatosan lehet értelmezni. Az üzemméret és a technikai hatékonyság között nincsen egyértelmű kapcsolat, az eredmények egy része pozitív, míg más becslések negatív kapcsolatot mutatnak. A szervezeti forma és a technikai hatékonyság közötti viszonyt csak ritkábban vizsgálják a kutatások. Ennek az érdektelenségen túl az az oka, hogy a jogi kategóriák nem fednek át a vállalatelméleti kategóriákkal, ezért a jogi kategóriák használata az elemzés során félrevezető lehet, ha az eredményeket vállalatelméleti kategóriákként akarjuk értelmezni. A másik kényes kérdés, hogy a támogatások és a technikai hatékonyság között szintén nincsen egyértelmű kapcsolat. A régiókra vonatkozóan több vizsgálat is azt sugallja, hogy a támogatások negatívan hatnak az üzemek technikai hatékonyságára, ami egybevág a tágabb perspektívában található eredményekkel (lásd *Latruffe, 2010* áttekintését). Ezekben a tanulmányokban alkalmazott módszerekkel kapcsolatban az utóbbi időben azonban több kritikát is megfogalmaztak. Főként azért, mert egyedül a támogatások és a

technikai hatékonysági függvény közötti kapcsolatot elemzik, holott a támogatások a TFP-változás más forrásaira, elsősorban a technológiai fejlődésre is jelentős hatással lehetnek (*Kumbhakar – Lien, 2010*). Azok a tanulmányok, amelyek a technológiai fejlődésre gyakorolt hatást is figyelembe vették, többnyire pozitív kapcsolatot mutattak ki (lásd többek között *McCloud – Kumbhakar, 2008; Cechura et al., 2014*).

A külkereskedelmi versenyképességre vonatkozó tanulmányok eredményei szerint, a várakozásokkal szemben, a régió országai nem lettek jelentős agrárexportőrök. Az agrárkereskedelem specializációjában az ágazaton belüli kereskedelem szerkezete, az ár- és a minőségi árversenyképesség jelentős szóródást mutat az egyes országok

és termékcsoportok között. A különbségek jórészt visszavezethetők a relatív tényezőelátottságban megfigyelhető eltérésekre, illetve az egyes országok különböző kiinduló helyzetére. Az új elméleti és módszertani eredmények alkalmazása az agrár-külkereskedelem elemzésében sokat segíthet az új tagállamok külkereskedelmi integrációjának jobb megértésében. Röviden: számos tennivaló marad még az új kutatónemzedékek számára, hogy jobban megértsék a régió és benne Magyarország mezőgazdaságának fejlődését.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A kutatás támogatásához Baráth Lajos köszönetet mond az OTKA 0038. számú programjának.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) Bakucs L. Z. (2011): Parametric farm performance and efficiency methodology: Stochastic Frontier Analysis. *Studies in Agricultural Economics*, No. 113, 97-104. pp. – (2) Bakucs L. Z. – Fertő I. – Fogarasi J. – Tóth J. (2012): Farm organisation and efficiency in Hungarian dairy farms. *Milk Science International*, Vol. 67. No. 2. 147-150. pp. – (3) Bakucs L. Z. – Latruffe L. – Fertő I. – Fogarasi J. (2010): The impact of EU-accession on farms' technical efficiency in Hungary. *Post-Communist Economics*, 22 (2): 165-175. pp. – (4) Baráth L. – Fertő I. (2013): Heterogenitás és technikai hatékonyság – a magyar specializált szántóföldi növénytermesztő üzemek esete. *Közgazdasági Szemle*, 40. évf. 6. sz. 650-669. pp. – (5) Baráth L. – Nagy Zs. – Szabó G. (2010): The Correlation between the Agricultural Productivity and the Export Performance of the Agro-food Foreign Trade in the Visegrad Countries following Accession to the European Union. *Studies in Agricultural Economics*, 112. 55-67. pp. – (6) Baráth L. – Hockmann H. – Keszthelyi Sz. – Szabó G. (2009): A teljes tényezőös termelékenység változásának forrásai a magyar mezőgazdaságban (2001–2006). *Statisztikai Szemle*, 87 (5): 471-492. pp. – (7) Besedeš, T. – Prusa, T. J. (2006): Product differentiation and duration of US import trade. *Journal of International Economics*, 70: 339-35. pp. – (8) Bojnec Š. – Fertő I. (2008): European Enlargement and Agro-Food Trade. *Canadian Journal of Agricultural Economics*, 56. (4), 563-579. pp. – (9) Bojnec Š. – Fertő I. (2009a): Agro-food trade competitiveness of Central European and Balkan countries. *Food Policy*, 34 (5), 417-425. pp. – (10) Bojnec Š. – Fertő I. (2009b): Determinants of agro-food trade competition of Central European countries with the European Union. *China Economic Review*, 20 (2), 327-333. pp. – (11) Bojnec Š. – Fertő I. (2009c): Former Central European Free Trade Agreement countries' agri-food trade specialisation. *Agrarwirtschaft*, 58 (8), 356-364. pp. – (12) Bojnec Š. – Fertő I. (2010): Southeastern European Agrofood Trade Specialization. *Eastern European Economics*, 48 (3), 23-51. pp. – (13) Bojnec Š. – Fertő I. (2012a): Agro-food exports variety from the Central and Eastern European countries. *Agricultural Economics (Czech)*, 58 (1), 1-10. pp. – (14) Bojnec Š. – Fertő I. (2012b): Complementarities of trade advantage and trade competitiveness measures. *Applied Economics*, 44 (4), 399-408. pp. – (15) Bojnec Š. – Fertő I. (2012c): Does EU enlargement increase agro-food export duration? *World Economy*, 35 (5), 609-631. pp. – (16) Bojnec Š. – Fertő I. (2014): Forestry industry trade by degree of wood processing in the enlarged European Union countries. *Forest policy and Economics*, 40, 31-39. pp. – (17) Bojnec Š. – Fertő I. – Jámbo A. –

Tóth J. (2014): Determinants of Technical Efficiency in Agriculture in New EU Member States from Central and Eastern Europe. *Acta Oeconomica*, 64(2) megjelenés alatt – (18) Bojnec, Š. – Latruffe, L. (2008): Measures of farm business efficiency. *Industrial Management & Data Systems*, 108, 258-270. pp. – (19) Bojnec, Š. – Latruffe, L. (2009a): Determinants of technical efficiency of Slovenian farms. *Post-Communist Economies*, 21, 117-124. pp. – (20) Bojnec, Š. – Latruffe, L. (2009b): Productivity change in Slovenian agriculture during the transition: a comparison of production branches. *Ekonomicky Časopis*, 57, 327-343. pp. – (21) Bojnec, Š. – Latruffe, L. (2011): Farm size and efficiency during transition: insights from Slovenian farms. *Transformations in Business & Economics*, 10, 104-116. pp. – (22) Bojnec, Š. – Latruffe, L. (2013): Farm size, agricultural subsidies and farm performance in Slovenia. *Land Use Policy*, 32, 207-217. pp. – (23) Brümmer, B. (2001): Estimating confidence intervals for technical efficiency: the case of private farms in Slovenia. *European review of agricultural economics*, 28 (3), 285-306. pp. – (24) Brümmer, B. – Glauhen, T. – Thijssen, G. (2002): Decomposition of productivity growth using distance functions: The case of dairy farms in three European countries. *American Journal of Agricultural Economics*, Vol. 84, No. 3, 628-644. pp. – (25) Čechura, L. (2010): Estimation of technical efficiency in Czech agriculture with respect to firm heterogeneity. *Agricultural Economics (Czech)*, 56, (4): 183-191. pp. – (26) Čechura, L. – Rudinskaya, T. – Pechrova, M. (2014): Factors determining TFP changes in Czech agriculture. *Agriculture and Countryside in Transition – Visegrad 4 versus other European and Asian countries*. IRWIR PAN, Visegrad Fund. 03. March, 2014 – (27) Davidova, S. – Latruffe, L. (2007): Relationships between Technical Efficiency and Financial Management for Czech Republic Farms. *Journal of Agricultural Economics*, Vol. 58, No. 2, 269-288. pp. – (28) Davidova, S. – Gorton, M. – Iraizoz, B. – Ratering, T. (2003): Variations in Farm Performance in Transitional Economies: Evidence from the Czech Republic. *Journal of Agricultural Economics*, Vol 54, No 2, July, 227-245. pp. – (29) Fertő I. (2004): *Agri-food trade between Hungary and the EU*. Századvég Kiadó, Budapest – (30) Fertő I. (2006): *Az agrárkereskedelem átalakulása Magyarországon és a kelet-közép-európai országokban*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest – (31) Fertő I. (2010): *A közép-kelet-európai országok agrár-külkereskedelmi integrációja az Európai Unióba: mit mondanak nekünk a nemzetközi kereskedelemelmélet előrejelzései és az empirikus vizsgálatok?* COMPETITIO 9:(2), 62-77. pp. – (32) Fertő I. – Jámbor A. (2013): Vertical intra-industry trade and the EU accession: The case of Hungarian agri-food sector. In: 87th Annual Conference, April 8-10, 2013, Warwick University, Coventry, UK, 2013.04.08-2013.04.10. *Agricultural Economics Society*, 1-15. pp. – (33) Fogarasi J. (2006): Efficiency and total factor productivity in post-EU-accession Hungarian sugar beet production. *Studies in Agricultural Economics*, No. 105. 87-100. pp. – (34) Galonopoulos, K. – Surry, Y. – Mattas, K. (2008): *Agricultural Productivity Growth in the Euro-Med Region: Is there Evidence of Convergence?* Paper presented at the 12th EAAE Congress, Gent, Belgium, 27-30 August – (35) Gorton, M. – Davidova, S. (2004): Farm productivity and efficiency in the CEE applicant countries: a synthesis of results. *Agricultural Economics*, 30, 1-16. pp. – (36) Gow, H. R. – Swinnen, J. F. M. (1998): *Agribusiness Restructuring, Foreign Direct Investment, and Hold-Up Problems in Agricultural Transition*. *European Review of Agricultural Economics*, 25:4, 331-50. pp. – (37) Hockmann, H. – Pieniadz, A. (2007): Farm heterogeneity and efficiency in Polish agriculture: a stochastic frontier analysis. Paper presented at the 104th EAAE seminar, Corvinus University of Budapest, Hungary, 6-8 September – (38) Jámbor A. (2010): *A csatlakozás hatása a mezőgazdasági termékek ágazaton belüli kereskedelmére Magyarország és az Európai Unió között*. *Közgazdasági Szemle*, 57:(10), 898-916. pp. – (39) Jámbor A. (2013a): Comparative advantages and specialisation of the Visegrad Countries agri-food trade. *Acta Oeconomica et Informatica*, 16:(1), 22-34. pp. – (40) Jámbor A. (2013b): *A horizontális és vertikális ágazaton belüli agrárkereskedelem meghatározó tényezői: Bulgária és Románia esete*. *Gazdálkodás*, 57:(5), 485-496. pp. – (41) Jámbor A. (2014): *Country-Specific Determinants of Horizontal and Vertical Intra-industry Agri-food Trade: The Case of the EU New Member States*. *Journal of Agricultural Economics*. Megjelenés alatt – (42) Jámbor A. – Hubbard, L. J. (2013): Changing product structure and comparative advantage: the case of Hungarian agri-food trade. *Ekonomicky Casopis*, 61:(8), 846-860. pp. – (43) Kumbhakar, S. C. – Lien, G. (2010): *Impact of Subsidies on Farm Productivity and Efficiency*. In: Ball, V. E. – Fanfani, R. – Gutierrez, L. (2010): *The Economic Impact of Public Support to Agriculture. An International Perspective*. *Studies in Productivity and Efficiency*, Vol 7. Springer, New York, 344 p. – (44) Latruffe, L. (2010): *Competitiveness, productivity and efficiency in the agricultural and agri-food sectors*. (Working Paper No.30).

Paris. [Online] <http://dx.doi.org/10.1787/5km91nkd6d6-en> – (45) Latruffe, L. – Balcombe, K. – Davidova, S. (2008a): Productivity change in Polish agriculture: An application of a bootstrap procedure to Malmquist indices. *Post-Communist Economies*, Vol 20, No. 4, 449-460. pp. – (46) Latruffe, L. – Balcombe, K. – Davidova, S. (2008b): Application of a double bootstrap to investigation of determinants of technical efficiency of farms in Central Europe. *Journal of Productivity Analysis*, 29, 183-191. pp. – (47) Latruffe, L. – Fogarasi J. – Desjeux, Y. (2012): Efficiency, productivity and technology comparison for farms in Central and Western Europe: The case of field crop and dairy farming in Hungary and France. *Economic Systems*, 36, 264-278. pp. – (48) Latruffe, L. – Balcombe, K. – Davidova, S. – Zawalinska, K. (2004): Determinants of technical efficiency of crop and livestock farms in Poland. *Applied Economics*, Vol 36, No 12, 1255-1263. pp. – (29) Latruffe, L. – Desjeux, Y. – Bakucs L. Z. – Fertó I. – Fogarasi J. (2013): Environmental Pressures and Technical Efficiency of Pig Farms in Hungary. *Managerial and Decision Economics*, 34(6), 409-416. pp. – (50) Lissitsa, A. – Rungsuriyawiboon, S. – Parkhomenko, S. (2007): How Far are the Transition Countries from the Economic Standards of the European Union? Measuring Efficiency and Growth in Agriculture. *Eastern European Economics*, 45(3), 51-75. pp. – (51) Macours, K. – Swinnen, J. F. M. (2000): Causes of Output Decline in Economic Transition: The Case of Central and Eastern European Agriculture. *Journal of Comparative Economics*, 28:1, 172-206. pp. – (52) Mathijs, E. – Blaas, G. – Doucha, T. (1999): Organisational Form and Technical Efficiency of Czech and Slovak Farms. *MOCT-MOST 9*: 331-344. pp. – (53) McCloud, N. – Kumbhakar, S. C. (2008): Do subsidies drive productivity? A cross-country analysis of Nordic dairy farms. In: Chib, S. – Griffiths, W. – Koop, G. – Terrell, D. (eds.): *Advances in Econometrics: Bayesian Econometrics*, 23, 245-274. pp., Emerald Group Publishing – (54) Mészáros S. – Szabó G. (2014): Hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban. *Gazdálkodás*, 58. évf. 1. sz., 58-74. pp. – (55) Rozelle, S. – Swinnen, J. F. M. (2004): Success and Failure of Reform: Insights from the Transition of Agriculture. *Journal of Economic Literature*, Vol XLII (June) 404-456. pp. – (56) Sedik, D. J. – Trueblood, M. A. – Arnade, C. (1999): Corporate Farm Performance in Russia, 1991–1995: An Efficiency Analysis. *Journal of Comparative Economics*, 27:3, 514-533. pp. – (57) Swinnen, J. F. M. – Vranken, L. (2010): Reforms and agricultural productivity in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Republics: 1989–2005. *Journal of Productivity Analysis*, 33 (3), 241-258. pp. – (58) Tonini, A. – Jongeneel, R. (2006): Is the collapse of agricultural output in the CEECs a good indicator of economic performance? A total factor productivity analysis. *Eastern European Economics*, 44, 32-59. pp. – (59) Tóth J. (2005): Működési versenyképesség és hajtóerői a hazai húsiparban. *Közgazdasági Szemle*, LII. évf. július–augusztus, 743-762. pp. – (60) Varga T. (2006): Potential for efficiency improvement of Hungarian agriculture. *Studies in Agricultural Economics*, No. 104, 85-108. pp. – (61) Zawalinska, K. (2004): *The Competitiveness of Polish agriculture in the context of integration with the European Union*. Warsaw University Department of Economics Press, Warsaw

//////////////////////////////////// KRÓNIKA //////////////////////////////////////

A Gazdálkodás 2013. évi nívódíjának átadása

A Gazdálkodás agrárökonómiai tudományos folyóirat 2013. január 31-i szerkesztőbizottsági ülésén határozott arról, hogy a folyóirat tanulmányai közül minden évben hármát nívódíjban részesít a szerkesztőbizottsági és tudományos tanácsadó testületi tagok értékelése alapján.

A 2013. évi díjak átadására a 2014. április 10-i *EU-tagságunk 10 évének agrár- és vidékgazdasági tapasztalatai* című konferencián, a megnyitó keretében került sor. Az oklevél mellé egyéves Gazdálkodás-előfizetés is járul.

A díjazott írások:

Horn Péter: Korunk fő fejlődési tenden-

ciái az élelmiszer-termelésben, különös tekintettel az állati termékekre (6. sz.)

Szabó G. Gábor: Gondolatok az élelmiszer-gazdasági szövetkezés gazdasági lényegéről és integrációs jelentőségéről (3. sz.)

Takács István – Baranyai Zsolt: A géphasználati együttműködések, avagy a „virtuális üzemek” elmélete és gyakorlata a magyar mezőgazdaságban (3. sz.)

A díjazottaknak a szerkesztőbizottság és a tudományos tanácsadó testület nevében gratulálunk!

a Szerkesztőség



Kapronczai István főszerkesztő a díjazottakkal: Horn Péter, Takács István és Szabó G. Gábor

Konferenciavita, hozzászólások

MENYHÁRT CSABA – RIEGER LÁSZLÓ

Az előadások végeztével több mint egy-órás vitára került sor, melynek bevezetéseként *Kapronczai István* megköszönte a szervezők munkáját és felhívta a figyelmet arra, hogy a folyóirat szempontjából a témához szorosan kapcsolódó hozzászólások hasznosíthatók a legjobban.

Elsőként *Juhász Pál* kapott szót. Hozzászólásában *Potori Norbert* magyar–lengyel összevetéséhez csatlakozva kifejtette, hogy szerinte a rendszerváltás utáni törvényhozás nem megfelelő földtörvényt hozott, ami egyrészt duálissá tette a birtokrendszert, másrészt több ponton nyitva hagyott kérdéseket, ami több területen kiszámíthatatlanságot eredményezett, és amit azóta sem sikerült kijavítani, ezért máig konzerválta a kedvezőtlen körülményeket. Ezen kereten belül a tárcapolitika az egyéni-társas megkülönböztetésére helyezte a hangsúlyt, ahelyett, hogy birtokméret és jelleg szerint osztályozna. Ezzel szemben a lengyel gyakorlat a középbirtokokat és az integrált gazdasági rendszereket preferálta – tulajdonviszonytól függetlenül –, és ezzel sokkal hatékonyabban használta ki/fel az uniós lehetőségeket. Az élelmiszer-ipari befektetések 2000–2001 körül leálltak Magyarországon amiatt, hogy a szereplők nem tudtak kellő sebességgel megfelelő stabil beszállítói kört kialakítani maguknak. Ezzel szemben Lengyelországban nagyon gyorsan alkalmazkodtak a logisztikai-piaci igényekhez. Továbbá a lengyel agronómusok a 80-as években világot járva szerzett tapasztalataira hallgattak és meglátásaikat, észrevételeiket a rendszer kialakításakor figyelembe vették.

Udovecz Gábor szerint a kutatóknak, előadóknak a folyamatokat sikerült bemutatniuk, ugyanakkor nehézséget jelent az okok megtalálása. Egyetértett azokkal, akik

szerint nem az EU-csatlakozás tette tönkre az állattenyésztést, hanem – szemléletes példával szólva – a csatlakozáskor a keleti NB I-ből feljutottunk a nyugati Bajnokok Ligájába, ahol is a megszokott teljesítmény már nem volt elég a sikerhez, vagyis a csatlakozás a keményebb versenyfeltételekkel csak rásegített bizonyos ágazatok leépülésére. A KAP-szabályozás a fejlesztés, a minőségre való törekvés, a termelői jövedelem növekedése szempontjából pozitív volt, ugyanakkor a vidékfejlesztésben zömmel csak formális eredményeket hozott. A kibocsátás növekedése szerinte nem volumen, hanem csupán árthatas eredménye. Csatlakozva az előadókhoz kiemelte, hogy valóban, az ágazatban megvalósított fejlesztések a pályázati kiírásokhoz igazodtak, de néhány okos gazdaságvezető akár támogatás nélkül is – gondolva a piaci helyzet majdani alakulására – fejlesztett. Szerinte a politika mindig lebecsülte az agráriumban rejlő lehetőségeket, hiszen a teljesítményeket összehasonlítva Dánia, Hollandia agrárkivitelének arányával, illetve termelésintenzitásával látható, hogy sokkal erőteljesebb lehetne hazánkban is az ágazat nemzetgazdaságban betöltött szerepe.

Máhr András mondandóját négy pontban foglalta össze.

Elsőként említette, hogy az előadásokból is kiderült, valójában az EU-csatlakozás és a gazdaságpolitika hatása nem lett elkülönítve, kiszámolva, számszerűsítve, csak a világpiacon változások hatásait veszik számitásba.

Másodjára emelte ki, hogy szükséges a pozitív-negatív hatások számbevételekor figyelembe venni a magyar agrárgazdaság szerkezetét, vagyis hogyan alakult a versenyképes mezőgazdaság, illetve a szociális

mezőgazdaság helyzete. Véleménye szerint a szociális szempontok – politikai érdekből való – túlhangsúlyozása nem a megfelelő szemlélet a vidék fejlesztésében.

Harmadszor szerinte a csatlakozás nélkül – figyelemmel a világgazdaság drasztikus változásaira – Magyarország még nagyobb vesztes lett volna. Az állattenyésztés térvesztése már sokkal korábban megindult, és érdekes módon a szakosított néhány száz sertéstartó és tejtermelő telepen lévő, az állandó létszám nagy részét lefedő állományok nem csökkentek, stabilak maradtak, amin érdemes elgondolkodni és érdekes kutatási terület is lehet.

Negyedszerre említette az EU, illetve a KAP célkitűzéseinek változását, vagyis agrárszempontból egész más EU-hoz csatlakoztunk, mint amire készültünk és sokkal gyorsabban változtak a keretek a későbbiekben is. Ugyanakkor az EU a profeszionális gazdálkodóknak még mindig a kiszámíthatóságot jelenti, de ma már ez is kiszámíthatatlan, és ha az agrárpolitika nem a kiszámíthatóságot erősíti, hanem gyengíti, akkor a lemaradásunk csak nőni fog a jövőben is.

Horn Péter szerint a mezőgazdaság legnagyobb rákfeneje, hogy képtelen kiszabadulni a politika fogságából. A magyar állattenyésztés konszolidált viszonyok között, rendszerfüggetlenül mindig 3 millió szamosállat-létszámon stabilizálódott, ami jelenleg 1,2 millió. Szerinte nem a növénytermelés és állattenyésztés kedvezőtlen aránya a sajnálatos, hanem az állattenyésztés alacsony volumene. Erős növénytermelés mellett a mostani 30%-os arány is háromszoros volument jelentene, de a növénytermesztés jelenleg extenzív és egysíkú irányba mozdult el, kevés az állat, ezért kevés a trágya, amire viszont az aszály elleni védelemben is szükség lenne. Elmondta, hogy Izraelben az agrárágazatot csúcstechnológiai ágazattá minősítették, és a mezőgazdasági minisztérium állományának 40%-a kutató. Ez a jövő, és e szem-

lélet alkalmazása nélkül eleve vesztesként indulunk. Az öntözés rendezése nélkül a termelésbiztonság sem megoldható.

Szeremley Béla Szabó G. Gábor előadásához szólt hozzá. Szerinte az összes kormány hibás abban, hogy a mai napig nem alakult ki egységes, koherens, céltudatos stratégia. A privatizáció kezdetén, 1994-ig gyorsan lezajlott az élelmiszeripar 45%-ának magánosítása a termelők kizárásával, majd a Horn-kormány alatt újabb 45% került privatizálásra ugyanúgy. Ami azért baj, mert nem alakulhatott ki erős termelői integráció és szövetkezés, márpedig akkor volt sikeres az ágazat, amikor ezeket hagyták kibontakozni (kibocsátásban, foglalkoztatásban stb.). Szerinte 2002-től nem volt partnerségi viszony a politika és a termelői szervezetek között.

Szabó Gábor kifejtette, hogy nem volt más választás, mint az EU-hoz való minél előbbi csatlakozás. A KAP hiányában a jelenleginél jóval kedvezőtlenebb lenne a mezőgazdaság helyzete.

Négy gondolatot vetett fel: *elsőként* nyomtatékosan hangsúlyozta, hogy a KAP hasznosságának megítélése nem képzelhető el a csatlakozás előtti évtizedek józan és tárgyyszerű átvilágítása nélkül. A támogatások és az elvonások pozitív szaldója az 1975–1985 közötti időszakban erősen negatív egyenlegbe fordult, s a magyar mezőgazdaságot a rendszerváltozás leszálló ágban érte. Nem véletlen, hogy az állattenyésztés gyengélkedése jelenleg a mezőgazdaság legfőbb strukturális problémája. A magyar állattenyésztés veszteségeit a hetvenes és a nyolcvanas években a mezőgazdasági nagyüzemek jelentős részében a kiegészítő tevékenységekből származó jövedelemből finanszírozták. Az EU-csatlakozást megelőző években a sertés- és a baromfiágazat jelentős állami támogatásban részesült, a KAP viszont döntő módon a szántóföldi növénytermesztést támogatja, az állattenyésztés terén csak a kérődző állatok részesülnek támogatásban.

Másodszorra átgondolandónak tartotta, hogy valóban olyan kedvezőek-e a magyar mezőgazdaság természeti adottságai, mint ahogy az a köztudatban él. Példaként a hazai és a nyugat-európai jelentősen eltérő csapadékviszonyokra utalt.

Harmadikként szerinte többek között azért tart ma ott a lengyel mezőgazdaság, ahol, mivel ott nem történt téészesítés, emiatt nem kellett a privatizálással foglalkozni.

Végül hangsúlyozta, hogy a vidékfejlesztésben kiemelten fontos lenne a *foglalkoztatás* szempontjainak az erősítése.

Juhász Pál ismét szót kérve elmondta Szeremley Béla hozzászólásához kapcsolódva, hogy azért nem tudtak anno az élelmiszeripar privatizációjakor a termelőknek, termelői szervezeteknek kedvezni, mert a földtörvénybe beleírták, hogy jogi személy nem lehet földtulajdonos, így azokat büntetve elsősorban, akik nem akarták elhagyni a téeszeket. A külföldi tőke 2000-es évek eleji menekülése után a magyar tőke a rossz beszállítói hálózat miatt nem lépett be az ágazatba, aminek oka az instabil és elaprózott birtokstruktúra, valamint a szerződési fegyelem hiánya. Az öntözési rendszerek kihasználatlansága és lepusztulása is az instabil birtokrendszer következménye, enélkül senki sem vállalkozik infrastruktúrafejlesztésre. Szerinte a holland, amerikai mezőgazdaság farmokon alapul és ezért sikeres, míg nálunk a farmosodás ellen mindent megtettek az elmúlt 200 évben.

Vajda László elmondta, hogy egyetért a Gazdálkodásban megjelent korábbi cikk következtetésével (*Udovecz G. – Pesti Cs. – Keszthelyi Sz.*: Nyertes és vesztes gazdaságok Magyarországon. *Gazdálkodás*, 2012. 5. sz.), mely szerint a vezető személy képességein, hozzáállásán, tudásán múlik, hogy az adott gazdaság a nyertesek közé kerül-e, és nem az ágazattól, mérettől függ, vagyis nem arra kell koncentrálni, hogy például több legyen a sertés vagy kevesebb a gabona, hanem a versenyben nyerni ké-

pes szemléletű gazdaságok létrehozására, segítésére. A közvélekedéssel ellentétben a SAPS nem földalapú támogatás, hanem a mezőgazdasági termelőnek juttatott kifizetés a termőföld szakszerű megműveléséért. Tehát az EU nem a gabonatermelésre ad támogatást, hanem a föld megfelelő mezőgazdasági és környezeti állapotban tartásáért fizet.

Magyarország 6 millió hektár nagyon jó minőségű termőfölddel rendelkezik. Az EU 7-800 milliárd forint támogatást ad majd évente a következő 7 évben. A múlt elemzésének – és jelen konferenciának is – az a lényege, hogy abból tanulva a következő időszakban az adott lehetőségeket kihasználva minél több eredményt sikerüljön elérni.

Somai Miklós hozzászólásában megemlítette, hogy soha nem változtathatók meg olyan hátrányos adottságaink, mint az, hogy például Magyarországnak nincs tengeri kikötője, és bár a szója rendkívül fontos az állattenyésztés számára, jelentős versenyhátrány, hogy a szállítás nagyobb költségekkel jár, hiszen Franciaországban, Bretagne-ban a kikötők körül csoportosul a sertésenyésztés túlnyomó része, a tengeri szójaszállításra alapozva.

Szerinte a javuló jövedelmezőség annak is köszönhető, hogy a *phasing in* után a magyar mezőgazdaságban a közvetlen kifizetések mértéke 25%-ról indulva csak 2013-ra érte el a régebbi tagállamok szintjét, ez korábban hátrányt jelentett az EU15-kel szemben, és csak most, a támogatási szintek kiegyenlítődéssel vált összevethetővé igazán a két országcsoport versenyképessége. *Pouliquen* már az 1990-es években azt hangsúlyozta, hogy nincsenek nagy különbségek a keleti és nyugati tagországok között a költségszerkezetben, de a támogatásokban sokáig fennállt a régi tagállamok versenyelőnye a magasabb támogatások révén.

A régebbi tagállamok SPS-rendszerében magasabb a hektárra vetített támogatás

és nagyobb a lehetőség a differenciálásra akár regionális, akár faluszinten is, ami Magyarországon nem lehetséges, nem lehet jobb-rosszabb gazdaságok közt különbséget tenni, ez is torzítja a régebbi tagállamokkal való összevetést.

Az előadókhoz fordulva érdeklődött, hogy a mostani reform után, ami szabadabb kezdet ad a tagállamoknak nemzeti agrárpolitikájuk „a la carte” kialakításában, milyen esélyeink vannak, képesek leszünk-e olyan mixet összeállítani, ami előreviszi majd az ágazatot.

Kapronczai István közbevetette, hogy a közös agrárpolitikának a jövőben egyre inkább közös finanszírozású agrárpolitika jellege jön majd elő.

Rieger László szerint is el kell fogadni, hogy vannak nyertesek és vesztesek, és szerintem sem az EU tette tönkre az agrárgazdaságot, sőt, az nincs is tönkretéve.

Az EU a világ legnagyobb latifundiuma, amely a költségvetés majd 50%-át költi a mezőgazdaságra, és olyan donor, ami a termelési érték 25%-át megfinanszírozza, ráadásul ez Magyarországon a korábbi 120-150 milliárd forintról évente 7-800 milliárdra nőtt napjainkra. Bár a támogatási rendszer nem tökéletes, de nagyon nehéz ebből a szisztémából kivonulni, ezeket a támogatási szinteket csökkenteni. Ugyanakkor a jelen nyertesek lehetnek később vesztesek és fordítva. Szerinte nem igaz, hogy nálunk a termelők annyira elégedetlenek lennének. A világban a másfélszerezésére nőtt a termelés, míg a tudósok folyamatosan a mezőgazdaság rossz helyzetén sópáncolnak. Hiába nőttek a támogatási összegek, az agrárgazdaságban érdekelt boldogságszintje nem emelkedett. Konklúzió: a jövőben a támogatás szintje nagy valószínűséggel csökken majd, és nagy kérdés, milyen innovációs, adszorpciós képessége lesz majd az ágazatnak. Ebben van nagy felelőssége a tudománynak. Genetika, technológia, szakértelem, finanszírozás az, amiben valami fejlődést kell felmutatni.

Jelen pillanatban az aktív piaci szereplők elégedettek, de technikai fejlesztés nélkül hosszú távon valószínű nem tudják majd tartani az iramot, és 2020 után, a támogatások csökkenésével nehéz helyzetbe kerülhetnek.

Kálmán Zoltán a KAP jövőjéről szólva elmondta, hogy elég szűk az úgynevezett *a la carte* választási lehetőség, szegényes a menü. Magyarország a minél több nemzeti pont beépítéséért küzdött, mert a rendelkezésre álló nagy összegeket kevés célra lehetett eddig felhasználni. A SAPS ráborult, szétfolyt az ágazaton, túl általános, mindenki kapta, nemcsak a termelők, hanem a bérbeadók, improduktív földhasználók is, és nem lehetett ezért megfelelő agrárpolitikát kialakítani. Csak a nemzeti kiegészítő és a vidékfejlesztési támogatási keret rendelkezett saját szabályrendszerrel. Az újabb és újabb reformokban már inkább megjelentek egyes termékpályáknál a speciális támogatások, 2009 után pedig a pénz 10%-át relatíve szabadabban lehetett felhasználni, ami Magyarországon 130 millió euró évente, s ez a tej-, marha-ágazatnak, kertészetnek, dohányynak jut, ezek az ágazatok jelenleg ebből élnek. Az újabb KAP-reform után 15% lesz a termeléshez kötött támogatás és nagyjából megmaradt az országnak járó pénzügyi boríték nagysága is, ami nagy eredmény az előzetes elképzelésekhez képest. A magyar törekvések ellenére ugyanakkor a sertés- és baromfiágazat nem került be a 15%-ba, ami nagyban segítette volna az ágazatokat, ennek oka a német-holland ellenérdekeltség lobbija. Fontos kérdés persze, hogy hogyan sikerül majd a 15%-ot elosztani, amin az AKI és a VM közösen dolgozik, és ebbe a munkába a szakmai szervezetek is bekapcsolódnak majd. A SAPS mellett szándékuk szerint a zöldítésnek az lenne a funkciója, hogy minél könnyebben kiosztható legyen és ne sokat ártson a mezőgazdaságnak.

Zárszavában *Kapronczai István* megköszönte a részvételt és kiemelte: jó kon-

ferenciatémát sikerült választani, remélte, ez jövőre is sikerül majd.

Az EU keretei között három kategóriába sorolta a problémaköröket:

1. olyan hatások, amelyek ellen nem lehet tenni, és ezekkel nem érdemes foglalkozni;

2. olyan hatások, amiket ugyan nem lehet

megváltoztatni, de keresni kell a megfelelő válaszokat; illetve

3. az a terület, amire mi is hathatunk és változtathatunk, és arra koncentrálnunk EU-s szereplésünket.

Az a feladat, hogy ezek között bölcsen különbséget tudjunk tenni, és így a lehető legokosabban reagáljunk az EU kihívásaira.

Tisztelt leendő Szerzőtársak!

A folyóirathoz beküldendő kéziratok elkészítéséhez segítségképpen közöljük azokat a szempontokat, amelyeket a tanulmányok lektorálásakor a bírálóknak vizsgálniuk kell.

Tartalom, mondanivaló (kifejtős válaszok):

1. Van a tervezetnek érdemi mondanivalója?
2. A tervezet mondanivalója összhangban van a címmel?
3. A tervezet szerkezete áttekinthető és logikus felépítésű?
4. A tervezet bevezető összefoglaló részében megfogalmazott állítások megfelelnek a tudományos közleményektől elvárható követelménynek?
5. A tervezet tartalmi része megfelelően alátámasztja az összefoglaló részben megfogalmazott tudományos állításokat?

Módszer, forma (igen, nem, részben válaszlehetőségek):

1. A szerzők a kutatási témához kapcsolódó mérvadó szakirodalmat feldolgozták és azt megfelelő módon interpretálták?
2. A szakirodalmi hivatkozások megfelelőek?
3. A felhasznált adatbázis megfelelő a kutatás célkitűzéseinek eléréséhez és/vagy a hipotézisek teszteléséhez?
4. A szerzők a kutatáshoz megfelelő elemzési, modellezési stb. módszertani eszközöket alkalmaztak?
5. A szerzők következtetései logikailag, illetve egzakt módon kellően alátámasztottak?
6. A táblázatok és ábrák kellően segítik a mondanivaló megértését?
7. A szöveg, illetve a táblázatok és az ábrák aránya megfelelő?
8. A szerzők az egyes szakkifejezéseket helyesen használták?
9. A táblázatok és az ábrák címei és forrásai megfelelően vannak feltüntetve?
10. A mértékegységek használata megfelel a nemzetközi előírásoknak?
11. Számot tarthat a téma nemzetközi érdeklődésre?

Summary

EXPECTATIONS, REALITY, OPTIONS TEN YEARS OF HUNGARIAN AGRICULTURE IN THE EUROPEAN UNION

By: Vajda, László

Keywords: EU accession, challenge, Common Agricultural Policy, adaptation, national margin.

Before Hungary's accession to the European Union on 1 May 2004, a great number of studies, articles and brochures analysed the possible impacts of accession on the Hungarian agri-food sector. After the accession the number of publications on the effects of accession was relatively modest, although they contained valuable information. The present study attempts to overview the expectations before membership, the ten years road of the Hungarian agricultural economy and the future prospects. The author – himself an active participant of the process – considers that despite many difficulties the Hungarian agri-food sector managed successfully the challenges of the accession; on balance it could valorise the opportunities offered. During accession efforts concentrated on the fulfilment of the requirements stemming from the Common Agricultural Policy (CAP). By now both the government and the producers could adapt to the framework represented by the CAP and found their own way among the options offered, thus creating a solid basis for the next ten years of development of agriculture and of rural areas.

CHANGES IN FARM STRUCTURE BETWEEN 2000 AND 2013

By: Valkó, Gábor

Keywords: agriculture, Agricultural Census, Farm Structure Survey, farm structure.

Concerning the structure of Hungarian agriculture, the number of private farms declined sharply between 2000 and 2013, while the number of enterprises has not changed significantly. The decline primarily occurred in the number of small farms producing for their own consumption. In this context, regarding the agricultural area used by private farms, concentration was observed, while a slight decrease in concentration can be observed for the enterprises. The number of pigs declined markedly, while the chicken stock rose slightly; the cattle and sheep population did not change significantly. Looking at the gross output, the period under review experienced a significant shift from the production of animal and animal products to the production of plant products.

CHANGES IN THE PROFITABILITY AND EFFICIENCY OF HUNGARIAN FARMS

By: Kapronczai, István – Keszthelyi, Szilárd – Takács, István

Keywords: sectors, output, income, productivity and investment.

Hungary became a member of the European Union (EU) with unprepared agriculture, therefore the sector has to be positioned within the framework of the EU. Our study is trying to map out the successes and problems of this procedure from the point of view the income-generating capacity.

The output of Hungarian agriculture has grown by 22.7% since EU accession; this rate is 2% higher than the average of the EU countries. This indicates that Hungary's position within the EU has improved. In addition, the profitability of Hungarian agriculture since 2003 has continued to rise, except for the recession in 2009. Analysing the reasons of the improving income we should mention the following short-term factors: the level of producer subsidies, complementary national subsidies, changes in the terms of trade and the EUR/HUF exchange rate. However, since joining the EU, nearly 4,000 livestock farms have closed down. On this basis we can claim that in Hungary an important element of the outstanding income growth per farm is the fact that the least profitable livestock farms "disappear" from the statistics year by year.

Looking ahead, it is favourable that since Hungary's EU accession the net investment was negative only in 2006, therefore in the other years the farmers have implemented not only additional investments but technical and technological improvements have been made as well. Improvement of the competitiveness of Hungarian agriculture during the period examined is indicated by the increase in productivity. It is an outstandingly favourable trend that Hungarian agriculture has caught up with the average of the EU15 countries regarding its capital productivity, although there is still a significant lag compared to the leading EU countries.

HUNGARIAN AGRI-FOOD TRADE AFTER TEN YEARS OF EU ACCESSION

By: Jámor, Attila – Vásáry, Miklós

Keywords: agri-food trade, EU accession, Hungary, ten years.

The article analyses the changing patterns of Hungarian agri-food trade with the European Union (EU) at the tenth anniversary of EU accession. Besides descriptive statistics, the methods of revealed comparative advantages and product mapping are used for the period 2001-2012. The share of the European Union in national agri-food trade increased to 85-90% after accession, while agri-food exports increased by three times and agri-food imports by four times. The main agri-food export partners were Germany, Romania, Slovakia, Italy and Austria in the period analysed, while most agri-food products were imported from Germany, Poland, the Netherlands, Slovakia and Austria. Two thirds of the value of national agri-food trade came from countries listed above. On the one hand, the major products in Hungarian agri-food exports were cereals, meat, oil seeds, residues and preparations of fruits and vegetables – their overall share was above 50% in all periods analysed. On the other hand, Hungary mainly imported

residues, meat, milk, other foodstuff and cereal preparations, altogether giving 43-45% of national agri-food trade coming from the EU in 2001-2012.

The results on revealed comparative advantages suggest that it is only live animals, cereals and residues out of 24 product groups that have comparative advantages in all the years analysed. It is also proven that 18 product groups experienced a decrease in comparative advantages from 2001-2003 to 2010-2012, indicating a deterioration of competitive positions. The results also suggest that the number of product groups both obtaining comparative advantages (disadvantages) and having a net exporter (importer) position has decreased (increased) after accession. The trend is even worse if we take into account that besides cereals and residues, all major product groups leading national agri-food exports lost their comparative advantages.

RURAL DEVELOPMENT SUPPORTS, DRAWINGS AND RESULTS

By: Biró, Szabolcs – Nemes, Gusztáv

Keywords: Rural Development, Quality of life, Gross Value Added, LEADER.

The modest results of the operation of the Rural Development Programmes in Hungary over the last ten years that their application have contributed to the reduction in migration from rural areas. Rural development mobilised the countryside, programmes have created opportunities for the rural economy, helped to preserve the environmental values and stimulated rural society with community initiatives. The main shortcoming of the programmes is that they tended to mitigate the symptoms rather than encourage sustainable development and seek creative solutions. In the rural areas, development is determined by social constraints and basic infrastructure needs rather than the needs of economic development. A further lesson is that investment in agriculture is basically market oriented and that rural development in itself is unable to stop the unfavourable regional processes that cause the lagging behind of disadvantaged areas. A number of areas can be highlighted for the development of such rural areas, both in terms of economic and social considerations, and agriculture struggling with competitive disadvantages, which could simultaneously remedy the problems of the sector and the countryside. The challenge of rural development in next European Union programming period (2014-2020) is the simultaneous increase in value added and in job creation as well as the underlying human resource development, entrepreneurship and economic development based on innovative ideas, and shaping their framework of co-operation.

CHANGES IN IMPORTANCE AND POSITIONS OF AGRICULTURAL PRODUCER OWNED ORGANISATIONS AFTER EU ACCESSION

By: Szabó G., Gábor – Barta, István

Keywords: agricultural co-operation, producer organisation, producer group, marketing co-operative, EU-accession, trust.

According to a recent (2011-2012) research project: "Support for Farmers' Cooperatives" which has been commissioned and funded by European Commission, DG Agri, agricultural co-operation is underdeveloped in most of the 27 European Union Member States, a

statement that is especially true in the New Member States, like Hungary. The level of market concentration of producer owned organisations (like producer groups and producer organisations) and secondary co-operation is extremely low. The aim of this study is to give a critical overview of the changes of importance and positions of the so-called “new type” agricultural (like purchasing, marketing, service etc.) co-operatives and other producer organisations. Advantages of co-operatives, as well as obstacles and requirements of successful co-operation are analysed also and the study concludes with recommendations for strengthening co-operation among agricultural producers.

STUDIES OF EFFICIENCY AND COMPETITIVENESS OF FOREIGN TRADE IN THE CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES: A LITERATURE REVIEW

By: Fertő, Imre – Baráth, Lajos

Keywords: technical efficiency, total factor productivity, TFP, foreign trade, competitiveness.

The aim of this study was to review studies analysing the technical efficiency and foreign trade competitiveness in the Central and Eastern European (CEE) Region in order to help young researchers to get familiarised with these questions. Our brief literature review revealed that there are many methodological issues concerning the estimation of technical efficiency, irrespective of using micro or macro level data. There were some popular questions that researchers intended to answer using these methods. Two of the most important issues were the examination of the relationship between size and technical efficiency (TE) and the investigation of the effect of subsidies on TE. The results were ambiguous concerning both questions: some studies showed a negative correlation whilst others demonstrated a positive relationship. Additionally, the review of foreign trade competitiveness literature showed that the CEE countries did not become as significant exporters as was expected. Our review also suggests that the new theoretical and methodological results may help to understand better the foreign trade integration of these countries. In short, there are numerous open questions; therefore there are many directions within these topics which can be chosen by young researchers in order to contribute to the better understanding of the development of agriculture in the CEE region.

CONTENTS

Dear Reader!..... 199

STUDIES

Vajda, László: Expectations, reality, options – ten years of Hungarian agriculture in the European Union 200

Valkó, Gábor: Changes in farm structure between 2000 and 2013 211

Kapronczai, István – Keszthelyi, Szilárd – Takács, István: Changes in the profitability and efficiency of Hungarian farms 222

Jámbor, Attila – Vásáry, Miklós: Hungarian agri-food trade after ten years of EU accession 237

Biró, Szabolcs – Nemes, Gusztáv: Rural development supports, drawings and results 247

Szabó G., Gábor – Barta, István: Changes in importance and positions of agricultural producer owned organisations after EU accession 263

DEBATE

Fertő, Imre – Baráth, Lajos: Studies of efficiency and competitiveness of foreign trade in the Central and Eastern European countries: a literature review..... 279

CHRONICLE

The transmitting of review's awards 291

Menyhárt, Csaba – Rieger, László: Debate of the conference..... 292

Summary 297

Contents 301

A Gazdálkodás agrárökonómiai tudományos folyóirat I. nyári „edzőtáborá”

A tábor célja, hogy a fiatal (mesterképzésük vége felé járó, doktori disszertációjukat készítő vagy már doktori fokozattal néhány éve rendelkező) oktatókat-kutatókat felkészítse a modern agrár-közgazdaságtani kutatás nemzetközi szintű művelésére.

A tábor résztvevői esettanulmányok, számítógépes foglalkozások keretében megismerik a korszerű szakirodalmi kutatás számítógéppel támogatott módszereit és eszközeit, a fejlett adatgyűjtési és elemzési technikákat, elemzési módszereket, a tudományos publikációk készítésének műhelytitkait a kézirat első verziójának elkészítésétől a kefelevonat javításáig.

A résztvevők kötetlen beszélgetéseken találkoznak a magyar agrár-közgazdasági kutatás meghatározó szakembereivel, bepillantást nyernek több hazai kutatóműhely működésébe.

„Vezetőedző”: dr. Lakner Zoltán egyetemi tanár, tanszékvezető

Programunkból:

1. nap:

– Érkezés, ismerkedés: tudomány, kutatás, tudományetika

2. nap:

– Korszerű szakirodalom-kezelő módszerek és rendszerek; hogyan készítsünk szenvedésmentesen irodalomjegyzéket?

– Mi az a gap és miért fontos? Kutatási tervek kialakítása, összeállítása, hipotézisek felállítására,

– Adatgyűjtés, információszerzés

3. nap:

– Túl az SPSSTM-en: adatelemzés és grafikus ábrázolás szabad szoftverekkel – egészen az alapoktól.

– Hogyan írjunk cikket? Mit néz a bíráló?

– PhD-klinika – egyéni gondok, közös javaslatok.

A tábor helyszíne: Budapesti Corvinus Egyetem, Élettudományi Kampusz, Élelmiszeripari Gazdaságtan Tanszék, 1118 Budapest (XI. ker.), Villányi út 35–43.

Előzetes időpontok: 2014. július 9–11. és 2014. augusztus 27–29.

Részvételi díj: 2014 forint + áfa (Élelmiszermérnök-képzésért Alapítvány), szállás és étkezés egyénileg. A program optimalizálása érdekében kérjük, jelentkezéskor írja le, miért szeretne részt venni az edzőtábor munkájában.

Bővebb felvilágosítás: Lakner Zoltán, tel.: 30/525-1896; e-mail: zoltan.lakner@uni-corvinus.hu (a levél fejlécébe kérjük, írja be: „Edzőtábor”).

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Gazdálkodás előfizetőihez, olvasóihoz, szerzőihez

A **Gazdálkodás** több mint 50 éve hazánk egyetlen olyan agrárgazdasági tudományos folyóirata, amely helyt ad az agrárpolitikai, gazdálkodási, üzleti, marketing, vidékfejlesztési, üzem- és munkaszervezési, élelmiszer-feldolgozási kérdéseknek, valamint a korszak hazai és nemzetközi kihívásainak.

A **Gazdálkodás** szerzői a mező-erdőgazdaságban, az élelmiszer-feldolgozásban, a vidék- és területfejlesztésben tevékenykedő szakemberek, oktatók, kutatók, módszerek, doktoranduszok, egyetemi és főiskolai hallgatók. A folyóirat nélkülözhetetlen segítséget nyújt a PhD-hallgatók publikációs tevékenységéhez, és ezáltal a fokozat megszerzéséhez.

A **Gazdálkodás** hozzájárul az EU agrár- és vidékfejlesztési politikájának keretében a nemzeti agrárstratégia tudományos igényű formálásához is.

A **Gazdálkodás** publikációi gyakran elsődleges forrásai új felismeréseknek, gondolatoknak, tananyagoknak és gyakorlati megoldásoknak. A megjelent cikkek aktualitásukat hosszasan megőrzik, *s az egyes lapszámok könyvszerűen újra elővehetők.*

A **Gazdálkodás** gondolkodásra, mérlegelésre és cselekvésre ösztönöz!

A **Gazdálkodás** nemcsak *tudástárház*, hanem *tudásközösség* is! A **Gazdálkodás** – mint minden más tudományos folyóirat – rangját, elismertségét nemcsak a megjelent közlemények színvonala, érdekes újszerűsége, a szerzők, lektorok, szerkesztők munkája fémjelzi, hanem az előfizetések, olvasók, interneten érdeklődők száma is, ami egyúttal az adott szakmai körhöz való tartozást, az előfizetők identitását is tükrözi. Ezért is örömmel üdvözljük előfizetőink körében.

A **Gazdálkodás** rendkívül olcsó, előfizetési díja 5580 Ft/év (áfával). Ennek fejében az évi hat számot kapja kézhez az előfizető. Kérésére megrendelőlapot küldünk!

A folyóirat előfizethető készpénz-átutalási megbízással vagy átutalással, amiről számlát küld a Kiadó (Nemzeti Agrárszaktanácsadási, Képzési és Vidékfejlesztési Intézet (NAKVI), 1123 Budapest, Park u. 2., tel.: 1/362-8100, e-mail: info@agrarlapok.hu, Böle Réka osztályvezető).

**A Gazdálkodás Szerkesztőbizottsága
és Szerkesztősége**

A megrendelőlap visszaküldhető

Postán: Nemzeti Agrárszaktanácsadási, Képzési és Vidékfejlesztési Intézet (röviden NAKVI), 1223 Budapest, Park u. 2. *A borítékra kérjük írja rá: „Folyóirat-rendelés”*

Faxon: +36/1362-8104

E-mailen: boler@nakvi.hu

Gazdálkodás

MEGRENDELŐLAP

Előfizetési díj 2014. évre: **5.580 Ft.** Példányonkénti ár: **930 Ft**

Megrendelem a Gazdálkodás c. folyóiratot 2014. évre ... példányban.

Az előfizetési díjhoz csekket kérek

Az előfizetési díjat átutalással rendezem *

Megrendelő

Kézbesítés helye

Neve: Név:

Számlázási címe:
.....

Cím:

Telefon:

E-mail:

Kiadja a Nemzeti Agrárszaktanácsadási, Képzési és Vidékfejlesztési Intézet

1223 Budapest, Park u. 2.

Tel.: +36 1 362 8100

Web: www.agrarlapok.hu

E-mail: nakvi@nakvi.hu

* Az előfizetési díjat a NAKVI 10032000-01743276 számú számlájára való átutalással egyenlítheti ki.



GAZDÁLKODÁS

AGRÁRÖKONÓMIAI TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT
SCIENTIFIC JOURNAL ON AGRICULTURAL ECONOMICS

TÁMOGATÓINK:

VIDÉKFEJLESZTÉSI MINISZTERIUM
NEMZETI AGRÁRSZAKTANÁCSADÁSI, KÉPZÉSI ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI INTÉZET
AGRÁRGAZDASÁGI KUTATÓ INTÉZET

GAZDÁLKODÁS SZERKESZTŐSÉGE:

1093 Budapest, Zsil utca 3-5.
Telefon, fax: +361-476-3295
E-mail: gazdalkodas@agrarlapok.hu
www.agrarlapok.hu

Kéziratokat a szerkesztőségbe szíveskedjenek küldeni, ahol a folyóirattal kapcsolatban minden más kérdésben is szívesen állnak rendelkezésére



KIADJA ÉS TERJESZTI:

NAKVI Nemzeti Agrárszaktanácsadási,
Képzési és Vidékfejlesztési Intézet

Nemzeti Agrárszaktanácsadási, Képzési és Vidékfejlesztési Intézet,
1223 Budapest, Park utca 2.

Felelős kiadó: Dr. Mezőszentgyörgyi Dávid, +361-362-8100

LAPTULAJDONOS:



A folyóirat éves előfizetési díja 5580 Ft/év, amely az áfát is tartalmazza.

A folyóirat előfizetése történhet: készpénzátutalási megbízással
Nemzeti Agrárszaktanácsadási, Képzési és Vidékfejlesztési Intézet
1223 Budapest, Park utca 2. „Gazdálkodás” jelöléssel. Átutalással
(megrendelésre számlát küldünk).

HU ISSN 0046-5518

Nyomtatás: D-Plus Kft.
1037 Budapest, Csillaghegyi út 19-21.
+ 3620-521-9374
www.d-plus.hu

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Baráth Lajos, az MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont tudományos segédmunkatársa, Budapest, barath.lajos@krtk.mta.hu

Barta István, a VM Agrárpiaci Főosztály Termelői Szerveződések Osztálya vezető-tanácsosa, Budapest, istvan.barta@vm.gov.hu

Bíró Szabolcs, az AKI Vidékpolitikai Kutatások Osztálya osztályvezetője, Budapest, Biro.Szabolcs@aki.gov.hu

Fertő Imre, a BCE Gazdálkodástudományi Kar Agrárközgazdasági és Vidékfejlesztési Tanszék egyetemi tanára, tanszékvezető; az MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont tudományos tanácsadója, Budapest, imre.ferto@uni-corvinus.hu, fertó.imre@krtk.mta.hu

Jámbor Attila, a BCE Gazdálkodástudományi Kar Agrárközgazdasági és Vidékfejlesztési Tanszék egyetemi adjunktusa, Budapest, attila.jambor@uni-corvinus.hu

Kapronczai István, az Agrárgazdasági Kutató Intézet főigazgatója, Budapest, kapronczai@aki.gov.hu

Keszthelyi Szilárd, az AKI Vállalkozáselemzési Osztály osztályvezetője, Budapest, keszthelyisz@aki.gov.hu

Menyhárt Csaba, a Gazdálkodás szerkesztőségének munkatársa, Budapest, gazdalkodas@aki.gov.hu

Nemes Gusztáv, az MTA KRTK Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa, Budapest, nemes.gusztav@krtk.mta.hu

Rieger László, a Gazdálkodás felelős koordinátora, Budapest, rieger.laszlo@aki.gov.hu

Szabó G. Gábor, az MTA KRTK Közgazdaságtudományi Intézet tudományos főmunkatársa, Budapest, szabo.gabor@krtk.mta.hu

Takács István, a KRF Üzleti Tudományok Intézete egyetemi docense, intézetigazgató, Gyöngyös, itakacs@karolyrobert.hu

Vajda László, a VMEU Koordinációs Főosztály ny. főosztályvezetője, Budapest, vajda.laszloeu@gmail.com

Valkó Gábor, a Központi Statisztikai Hivatal Vidékfejlesztési, mezőgazdasági és környezeti statisztikai főosztály főosztályvezetője, Budapest, Gabor.valko@ksh.hu

Vásáry Miklós, a VM Agrárközgazdasági Főosztály Közösségi Támogatási és Pénzügyi Osztály EU agrárpolitikai referense; a SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Közgazdaságtudományi, Jogi és Módszertani Intézet adjunktusa, Gödöllő, miklos.vasary@vm.gov.hu